

Vieraasta viholliseksi

Venäläiset Lahdessa 1900-luvun alusta 1920-luvun alkupuolelle

Paula Mustalahti

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2022

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, kulttuurihistoria

Paula Mustalahti

Vieraasta viholliseksi. Venäläiset Lahdessa 1900-luvun alusta 1920-luvun alkupuolelle 97 s.

Tässä tutkielmassa tutkin, keitä venäläisiä Lahdessa asui 1900-luvun alusta 1920-luvun alkupuolelle asti ja miten lahtelaiset suhtautuivat heihin sekä venäläiseen sotaväkeen. Lisäksi tutkin milloin, miten ja miksi suhtautuminen muuttui peilattuna yleiseen viime vuosisadan lopulla käynnistyneeseen venäläisvastaisuuden tutkimukseen, joka on kohdistunut lähinnä poliittiseen sivistyneistöön jättäen tavallisen kansan äänet kuulumattomiin. Tutkimuskohteena ovat sekä lahtelaiset että venäläiset, mutta tutkielman lähtökohta on tunnistaa molempien ryhmien heterogeenisyys ja monitulkintaisuus.

Tutkielmani alkuperäislähteiden pääosan muodostavat Lahdessa julkaistut nuorsuomalaisten, sosiaalidemokraattien sekä punakaartin sanomalehdet, sillä näiden poliittisten aatteiden ideologiat edustivat ääripäitä suhtautumisessaan venäläisiin. Lahdessa asuvia venäläisiä selvitän sanomalehtien lisäksi Lahden poliisilaitoksen asukasluetteloiden avulla. Muistitietomateriaalin ja poliisilaitoksen päiväkirjojen avulla täydennän sanomalehtien välittämää kuvaa siitä, miten lahtelaiset suhtautuivat venäläisiin. Muiden paikkakuntien tilannetta vertaan lehtien sekä vuonna 1917 ilmestyneen *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuudet Suomessa* -kirjan avulla.

Tutkielmani on paikallishistoriallinen, ja se asemoituu arjen ja tavallisten ihmisten mikrohistoriallisen tutkimuksen traditioon. Tutkielmassa sivutaan myös aistien historian tutkimusta sekä toiseuteen liittyviä näkökulmia. Tavoitteena on moniääninen tulkinta, joka muodostuu pohtimalla eri näkökulmia sekä huomioimalla paikallisten ihmisten erilaiset ikään, sukupuoleen, sosiaalisiin tekijöihin ja poliittiseen ideologiaan liittyvät taustat sekä eri venäläiset toimijat.

Venäläisten ”vieraus” tunnistettiin paikkakunnalla, vaikka epäpoliittisen siviiliväestön kanssa elettiin arkista rinnakkaiseloa. Kuitenkin mitä lähempänä Venäjän poliittista hallintoa Lahdessa asuneet venäläiset toimivat, sitä suurempaa vastustusta ja vihaa heihin kohdistui. Vaikka sotaväkeen kohdistunut viha sai myös Lahdessa etnisyyteen perustuvia rassistisia piirteitä, erottui venäläisistä ainakin vielä 1920-luvun alkupuolella bolševikkien ja kommunistien vallasta kärsivä kansan osa.

Suomalaisen venäläisvastaisuuden narratiivi riippuu siitä, kenen näkökulmasta tilannetta tutkitaan. Venäläisvastaisuuden kokonaiskuva ja siitä käyty vuoropuhelu saa uusia sävyjä, kun suomalaisten suhtautumista venäläisiin tutkitaan eri paikkakunnilla eletyn arjen kautta.

Avainsanat: asenteet, autonomian aika, Lahti, lehdistökirjoittelu, paikallishistoriat, rasismi, sotaväki, varuskunnat, Venäjä-kuva, venäläiset, venäläistämispolitiikka, viha, viholliskuvat

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkielman taustaa ja tutkimuskysymykset	4
1.2	Alkuperäislähteet, metodologia ja tutkimuskirjallisuus	7
1.3	Venäläisvastaisuuden tutkimus	12
2	Monitulkintainen venäläinen lahtelaisten näkemänä ja kokemana	16
2.1	Kauppiaat, virkamiehet, työläiset ja muu siviiliväestö	16
2.2	Sotaväki lahtelaisten kokemana	29
2.3	Venäläisiin liitetyt stereotyyppit ja aistikokemukset	44
3	Lahtelaisten suhtautumiseen vaikuttaneet tekijät	49
3.1	Ikä ja sukupuoli	49
3.2	Taloudelliset näkökulmat	58
3.3	Poliittiset ideologiat ja sosiaaliset tekijät	65
3.4	Suurlakko ja sisällissota	72
4	Johtopäätökset	82
	Lähteet	89

1 Johdanto

1.1 Tutkielman taustaa ja tutkimuskysymykset

Suomen¹ ja Venäjän² pitkä naapurihistoria on ollut värikäs, ja sitä ovat sävyttäneet myös monenlaiset tunteet. Suomalaisten suhtautuminen itänaapuriin on usein ollut vähintäänkin epäluuloista, mutta myös vihan ja pelon leimaamaa. Keskustelua suomalaisten ja venäläisten suhteesta ovat värittäneet monet ilmaisut, joiden ääripäässä ovat käsitteet ”ryssäviha” ja ikiaikainen perivihollisuus. Suomen liittäminen osaksi Venäjän keisarikuntaa vuonna 1809 aloitti monella tavoin merkittävän ajanjakson, jota leimasivat yhteisymmärryksen ja kanssakäymisen kaudet, mutta myös ennakkoluulon ja vihan ilmapiiri.³ Autonomian ajalla Suomen suuriruhtinaskunnasta tuli ennen kaikkea osa Venäjän turvallisuuspolitiikkaa, johon kuului myös vuosisadan lopulla alkanut sortokausi.⁴

Venäjän turvallisuuspolitiikka Suomen alueella kulminoitui 1800-luvun lopussa venäläisten kasvavaan pelkoon siitä, että Saksan hyökkäys Venäjälle tapahtuisi Suomen kautta.

Venäläisten Suomessa harjoittama turvallisuuspolitiikka perustui Pietarin ja sitä kautta tärkeän Riihimäki-Pietari-radnan turvaamiseen sekä pelätyn saksalaisten maihinnousun estämiseen. Uhkien seurauksena alkoi kiivas varustus- ja linnoitustyö Etelä-Suomessa. Lahti päätyi Venäjän turvallisuuspoliittiselle kartalle yhtenä osana rataa turvaavassa varuskuntien ketjussa. Noin 60 kilometrin välein radan varrelle rakennettujen Riihimäen, Lahden ja Kouvolan venäläisvaruskuntien sekä Kouvolan lähelle Korialle, Kymijoen rautatiesiltaa turvaamaan, rakennetun varuskunnan rakennuspäätökset tehtiin samanaikaisesti, ja niitä myös rakennettiin yhtä aikaa.⁵

¹ Tarkoitan Suomella tässä myös maantieteellistä aluetta eikä yksinomaan valtiollista Suomea, jolla loppujen lopuksi on vielä varsin lyhyt historia. Tutkimusaikana Suomi oli Venäjän suuriruhtinaskunta, mutta käytän kuitenkin selkeyden vuoksi Suomea.

² Lokakuun vallankumouksen jälkeen vuona 1917 Venäjän nimi muuttui ensin Neuvosto-Venäjäksi ja vuoden 1923 alusta lähtien Neuvostoliitoksi. Suomalaisissa lehdissä käytettiin edelleen myös sanaa Venäjä, joten selvyden vuoksi käytän tässä tutkielmassa nimeä Venäjä koko tutkimusajalla, sillä tutkimuskohteena ovat kuitenkin maan kansalaiset.

³ Klinge 1997, passim.

⁴ Tutkimuksissa puhutaan usein myös venäläistämisen- tai yhdenmukaistamispolitiikasta, kun tarkoitetaan sortokauden toimia. Sillä viitataan siihen yleiseen politiikkaan, jota Venäjä toteutti kaikilla keisarikuntaan liitetyillä alueilla, ei vain Suomessa. Käytän tässä tutkielmassa kuitenkin termiä sortokausi, koska tutkimuskohteena on nimenomaan suomalaisten tunnekokemus venäläisiä kohtaan, johon sortokausi termi itsessään jo suoraan viittaa. Se on myös aikalaistermi, jota käytettiin yleisesti myös lehtikirjoituksissa. Ks. Luntinen 1981, 87–88; Immonen 1987, 58; Karemaa 1998, 19.

⁵ Lehtoväre 2001, 19–20. Maihinnousun estämiseksi perustettiin varuskunta myös Tammisaareen, mutta Lahden lähellä sijaitsevilla varuskunnilla on tämän tutkielman kannalta yhtenäisempi rooli.

Lahti oli vielä vajaan seitsemäsadan asukkaan kylä, kun Riihimäki-Pietari-radan rakentamispäätös tehtiin vuoden 1867 valtiopäivillä. Samoilla valtiopäivillä sovittiin myös Vesijärven kanavan rakentamisesta, joten kun rata Pietariin otettiin käyttöön vuonna 1870 ja kanava valmistui heti perään, Lahden elinkeinoelämä ja palvelurakenne monipuolistuivat nopeasti. Lahti kasvoi ensin kauppalaksi ja vuonna 1905 kaupungiksi.⁶ Kaupunki oli väkiluvultaan ja pinta-alaltaan edelleen varsin pieni, kun venäläinen varuskunta rakennettiin 1910-luvulla vajaan kolmen kilometrin päähän Lahden keskustasta. Autonomian ajan lopussa varuskunta oli kuitenkin vahvuudeltaan Helsingin ja Viipurin jälkeen Suomen kolmanneksi suurin, joten venäläisten lukumäärä tuoreessa kaupungissa oli asukaslukuun nähden suuri.⁷

Kiinnostuin suomalaisen venäläisvastaisuuden tutkimuksen taustaa vasten tilanteesta, joka Lahdessa autonomian ajan lopulla vallitsi. Päättökysymykseni on, keitä venäläisiä Lahdessa asui, ja miten lahtelaiset suhtautuivat heihin ja venäläiseen sotaväkeen autonomian ajan lopulla sekä itsenäistymisen jälkeisinä ensimmäisinä vuosina. Lisäksi tutkin milloin, miten ja miksi suhtautuminen muuttui yleiseen viime vuosisadan lopulla käynnistyneeseen venäläisvastaisuuden tutkimukseen peilattuna. Tutkimusaineiston yksityiskohtaisen lähiluvun avulla etsin ja tulkitseen materiaalista nousevia merkityksiä. Tutkielmani asemoituu arjen ja tavallisten ihmisten mikrohistoriallisen tutkimuksen traditioon, mutta tutkielmassa sivutaan aistien historian tutkimusta sekä myös toiseuteen liittyviä näkökulmia. Tavoitteena on moniääninen tulkinta, joka muodostuu pohtimalla eri näkökulmia sekä huomioimalla paikallisten ihmisten erilaiset ikään, sukupuoleen, sosiaaliseen ja poliittiseen ideologiaan liittyvät taustat sanomalehtien, muistitietomateriaalin ja tutkimuskirjallisuuden avulla.

Ajallisesti tutkielma sijoittuu 1900-luvun alusta 1920-luvun alkupuolelle asti. Käytetyn lähdemateriaalin määrällinen painopiste on vuosien 1909 ja 1920 välisellä ajalla, joten myös tutkielman käsittelyluvut painottuvat näihin vuosiin. Koska Lahdessa kuitenkin asui sekä ennen sotaväen tuloa että sisällissodan jälkeen venäläistä siviiliväestöä, haluan tarkastella myös aikaa, jolloin sotaväki ei vaikuttanut paikkakunnalla eikä lehdistöön toisaalta kohdistunut sensuuria. Tavoitteenani on pitkällä aikajänteellä tutkia, kuinka etnistä ja koko

⁶ Halila 1958, 71–74, 118. Rataa kutsutaan usein Pietarin radaksi, ja käytän sitä selkeyden vuoksi myös tässä tutkielmassa. Vesijärven kanava, nykyisin Vääkсын kanava, yhdisti Vesijärven Päijänteeseen ja avasi huonokuntoisia teitä nopeamman reitin Jyväskylään, nopeuttaen ennen kaikkea puutavaran kuljetusta sisämaasta merisatamiin, kun hidas maateitse tapahtuva matka lyheni.

⁷ Halila 1958, 500; Alenius 1994, 57; Lehtoväre 2001, 58. Vuoden 1917 syksyllä venäläisten joukkojen kokonaisvahvuus Suomessa oli 125 000. Lahdessa oli sotilaita enimmillään noin 8 100. Kasarmit rakennettiin Hennalaan, joka tuolloin vielä kuului Hollolaan. Koska alue siirtyi myöhemmin osaksi Lahtea, käytän tässä muiden tutkimusten tavoin joko Lahden tai Hennalan varuskuntaa.

Venäjän kansaan ulottuvaa venäläisvihamielisyys Lahdessa oli. Aikarajaukseen vaikuttivat myös tehdyt venäläisvihatutkimukset, jotka eivät aina ole olleet yksimielisiä siitä, milloin Venäjä-kuva Suomessa muuttui, ja mitkä ovat venäläisvihan historialliset lähtökohdat.⁸ Tutkimalla suhtautumista 1920-luvun alkupuolelle asti, toivon saavani kuvan siitä, mihin lahtelaisten venäläisvastaisuus asemoituu suhteessa koko Suomea koskevaan dialogiin.

En tarkastele lahtelaisten suhtautumista venäläisiin pelkästään niiden laajojen poliittisten tapahtumien kautta, joita Suomessa tutkimusaikana läpikäytiin, vaan nostan kulttuurihistorialliset näkökulmat pohdinnan keskiöön. Etsin vastausta suhtautumisen muuttumiseen ihmisten elämästä sekä siitä, miten venäläiset lahtelaisten elämässä näyttäytyivät ja miten heidän läsnäolonsa koettiin. Lähestyn aihettani ihmisten arjen kautta, jossa fokus on paikallisväestön ja venäläisten välittömässä ja välillisessä vuorovaikutuksessa. Välittömällä vuorovaikutuksella tarkoitan suoraa kosketuspintaa ryhmien välillä, ja välillisellä vuorovaikutuksella tarkoitan esimerkiksi taloudellisten kysymysten kautta näkyvää suhdetta. Arjella puolestaan tarkoitan ihmisten jokapäiväistä elämää ja siihen liittyviä rutiineja. Mikrohistoriaa tutkineen Matti Peltosen mukaan arkipäivän historia määrittelee tutkimuskohteen uudella tavalla, ja mikrohistoria on puolestaan tutkimuksen lähtökohtiin liittyvä yleinen strategia.⁹ Tässä tutkielmassa tutkimuskohteena ovat erityisesti tavalliset ihmiset, jotka eivät elä poliittisen elämän keskiössä. Tarkastelen myös erilaisia lahtelaisten taustalla olevia suhtautumiseen vaikuttavia tekijöitä. Keskiössä ovat lahtelaiset, mutta sekä heidän katseensa tavoittama venäläinen että he itse ovat aina monitulkintaisia.¹⁰

Lahdessa asui heterogeeninen joukko venäläisiä, joiden käsittely kokonaisuutena ilman analyysiä on hedelmätöntä ja johtaa virheellisiin päätelmiin. Ensimmäisessä pääluvussa pohdin monitulkintaista venäläistä selvittämällä, kuinka paljon venäläisiä kaupungissa oli sotaväen lisäksi ja selvitän missä he asuivat, keitä he olivat ja minkälaisia merkityksiä heidän toimijuudestaan nousee. Pohdin luvussa myös stereotyyppien ja aistien välittämien kokemusten kautta lahtelaisten venäläisistä muodostamaa kokonaiskuvaa. Toisessa pääluvussa tutkin, miten erilaiset intressit ja aatteet sekä ikään ja sukupuoleen liittyvät tekijät

⁸ Käsittelen venäläisvihatutkimuksia ja niiden eri näkökulmia tarkemmin alaluvussa 1.3.

⁹ Peltonen 1999, 13–21.

¹⁰ En tarkoita katseella niin kutsuttua ”valkoista katsetta, *white gaze*”, johon liittyy vihamielistä toiseuttavaa rasistisuutta. Ks. Ahmed 2007, 152–154. Tässä tutkielmassa tarkoitan katseella paikallisten ”tarkkailevaa” katsetta, joka kohdistui vieraan vallan kansalaisiin. Se saattoi olla ystävällistä, vihamielistä tai rasistista. Valitsemalla yksisuuntaista toimintaa kuvaavan käsitteen tilanteisiin, jotka olivat usein myös vuorovaikutteisia, haluan tuoda esiin tulkintani, että lahtelaiset olivat hyvin tietoisia katseen kohteen venäläisyydestä suhteessa itseensä, suomalaisiin.

vaikuttivat paikallisten suhtautumiseen. Omassa alaluvussa tarkastelen sisällissodan ja sitä edeltäneen suurlakon merkitystä venäläisvihamielisyyden taustalla. En tutki venäläisiin suhtautumista tiiviissä paikallisessa umpiossa, vaan läheinen dialogi muuhun yhteiskuntaan on jo aiheeseen liittyvän vähäisen tutkimusmateriaalinkin vuoksi tärkeää. Lähtöoletukseni on, että paikallinen arki heijastelee suhdetta venäläisiin unohtamatta katsojan ja katseen kohteen moninaisuutta.

1.2 Alkuperäislähteet, metodologia ja tutkimuskirjallisuus

Alkuperäislähteiden pääosan muodostavat paikkakunnalla ilmestyneet sanomalehdet sekä Lahden poliisilaitoksen asukasluettelot ja päiväkirjat. Kokonaiskuvan muodostamiseksi vertailen muiden paikkakuntien tilannetta eri lehtien avulla sekä vuonna 1917 ilmestyneen *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuudet Suomessa* -kirjan avulla, johon on koottu eri lehdissä ilmestyneitä venäläisten sotilaiden rikkomuksia käsitteleviä uutisia koko Suomesta. Tutkin venäläisiin suhtautumista myös paikallisen muistitietomateriaalin sekä vuonna 1985 julkaistun Arvo Laajarinteen kirjoittaman muistelmateoksen *Kahden tulen välissä* avulla. Laajarinteen kirja kuvaa erityisesti vuoden 1918 sisällissodan tapahtumia Lahdessa nuoren pojan silmin. Verna Warénin vuonna 1918 kirjoittamat päiväkirjamerkinnot kuvaavat puolestaan nuoren tytön ajatuksia sisällissodasta.

Lahden poliisilaitoksen asukasluetteloiden avulla kartoitan Lahdessa asuneita venäläisiä, mutta myös sanomalehdistä löytyy hajanaisia ja täydentäviä tietoja heistä.¹¹ Poliisin päiväkirjojen avulla tarkastelen puolestaan sitä, minkälaisia mainintoja venäläisistä ilmoituksissa on ja millaisiin rikkeisiin tai rikoksiin venäläiset tutkimusajalla Lahdessa syyllistyivät. Päiväkirjoihin kirjattiin poliisille tehtyjä ilmoituksia, jotka kattoivat hyvin laajasti erilaisia tapauksia kadonneista rahapusseista ja irti juoksevista koirista aina vakaviin väkivallantekoihin asti. Juuri sellaisena ne voivat parhaimmillaan tuoda esiin venäläisten ja paikallisten kanssakäymisestä tietoa, joka muuten jäisi piiloon.

Lahdessa ilmestyi tutkimusaikana muutamia poliittiselta kannaltaan eroavia sanomalehtiä. Ensimmäisenä sanomalehtenä aloitti vuosisadan alussa paikkakunnan opettajien perustama *Lahden Lehti*. Lehden profilointi Venäjän kysymykseen nousi tarpeelliseksi kuitenkin vasta vuonna 1905, jolloin lehti määritteli itsensä Venäjän politiikaltaan perustuslailliseksi lehdeksi.

¹¹ Käytän tutkielmassa asukasluetteloita henkikirjojen sijaan, koska verotusta ja väestötietoja varten laadittuihin henkikirjoihin ei ole kerätty tietoa esimerkiksi asemakaava-alueella asuneista venäläiseen sotaväkeen kuuluneista henkilöistä.

Vuoden päästä lehti sai kilpailijan, kun Lahdessa alkoi ilmestyä vanhasuomalainen *Lahti-lehti*. Vastauksena tähän nuorsuomalaiset ostivat *Lahden Lehden*, jonka ajaututtua konkurssiin vuonna 1909 nuorsuomalaisten äänenkannattajaksi perustettiin *Lahden Sanomat*. Viisi vuotta myöhemmin se yhdistyi helsinkiläisen *Uusmaalaisen* kanssa nykyäänkin ilmestyväksi *Etelä-Suomen Sanomiksi*. Lahden työväki sai puolestaan oman paikallisen äänenkannattajansa, kun sosiaalidemokraattinen *Raivaaja* alkoi ilmestyä Lahdessa vuonna 1908, mutta sen taival kesti vain kuusi vuotta.¹² Sisällissodan aikana ilmestyi ainoastaan Lahden punakaartin julkaisema *Toveri*, jota ehdittiin painaa reilut kymmenen kertaa.¹³

Tutkielmassani keskityn Lahdessa ilmestyneisiin perustuslailliseen ja myöhemmin nuorsuomalaiseen *Lahden Lehteen* vuosina 1900–1909, nuorsuomalaiseen *Lahden Sanomiin* vuosina 1909–1913 sekä sen seuraajaan *Etelä-Suomen Sanomiin* vuosina 1914–1924, sosiaalidemokraattiseen *Raivaajaan* koko ilmestymisaikanaan vuosina 1908–1913 sekä punakaartin *Toveriin*, sillä näiden poliittisten aatteiden ideologiat edustivat ääripäitä suhtautumisessaan venäläisiin. Etsin lehdistä erityisesti venäläisiin liittyviä paikallisuutisia sekä esimerkiksi ilmoitusten ja muiden mainintojen kautta tietoa jokapäiväisen elämän sujumisesta. Koska maininnat lehdissä ovat hajanaisia, eivätkä suhtautumisen indikaattorit tule aina itsestään selvästi esiin, pelkkä hakusanoihin perustuva otantamenetelmä ei ole lehtien luvussa luotettava. Lehtien tarkka lähiluku on paras vaihtoehto ilmapiiriin ymmärtämiseen ja siinä tapahtuvien muutosten pohdintaan, mutta lehtien aatteellinen sijoittuminen on huomioitava tulkintoja tehdessä.¹⁴ Näiden lehtien lisäksi olen täydentänyt sanomalehdistä välittyvää paikalliskuvaa yksittäisten vanhasuomalaisen *Lahti*-lehtien avulla. Olen valottanut vertailun vuoksi muiden paikkakuntien tilanteita muilla yksittäisillä lehdillä.

Sortokaudella venäläisten suomalaisiin lehtiin kohdistamat sensuuritoimet vaikuttivat lehtien kirjoituksiin, joten lähdekriittinen lukutapa korostuu tässäkin suhteessa. Vuoden 1905 suurlakon jälkeen ennakkosensuurista luovuttiin, mutta painoasiain ylihallitus teki lehtiin

¹² Tommila 1988a, 277–278, 70–72; Tommila 1988b, 54–56, 60, 298. Lahden sosiaalidemokraattinen kunnallistoimikunta julkaisi vielä vajaat kolme kuukautta *Kansanvalta*-lehteä, mutta kun senkin toiminta lakkasi rahoituksen puutteesta, joutuivat sosiaalidemokraatit lukemaan uutisensa joko *Etelä-Suomen Sanomista* tai muiden paikkakuntien työväenlehdistä.

¹³ *Toveri* ilmestyi 26.2.–16.4.1918 välisenä aikana. Kansalliskirjaston digitaalisissa aineistoissa *Toveri*-lehdet alkavat numerosta 2, ja lehteä löytyy aineistosta 11 numeroa.

¹⁴ Digitoidun sanomalehtiarkiston hakukoneiden luotettavuutta testatessani huomasin, ettei sanatunnistusautomaattikka löydä aukottomasti kaikkia haettuja sanoja, joten lehtien, ainakin suurimman osan niistä, läpikäyminen sivu kerrallaan on tulosten luotettavuuden kannalta tarpeellista. Sanomalehdissä esiintyi hakujen epäluotettavuutta lisääviä kirjoitusvirheitä. Virheitä esiintyy näiltä osin myös tämän tutkielman viittauksissa ja lainauksissa, sillä olen poiminut tekstit lähteestä sellaisenaan. Lehtien aatteellisesta sijoittumisesta ks. Tommila 1988a, 277–278; Tommila 1988b, 55–56, 60, 298.

edelleen jälkitarkastuksia. Sen tuli nostaa syyte lehtiä vastaan, jos niissä ilmeni maanpetokseen yllyttäviä, keisaria halventavia, viranomaisia loukkaavia, valheita ja huhuja levittäviä tai hallitusvallan toimia vääristäviä kirjoituksia. Heti suurlakon jälkeen valvonta oli vähäisempää, mutta varsin pian löydettiin formaalit keinot kontrollin tiukentamiselle. Ensimmäisen maailmansodan aikana voimassa oli sotasensuuri, joka palautti käyttöön ennakkosensuurin sotastrategisista syistä, mutta toisaalta toimilla valvottiin tiukemmin myös Suomen poliittista kenttää. Sota-aikana kiellettiin erityisesti levittämästä kirjoituksia, jotka lietsoivat vihaa hallintojärjestelmää kohtaan. Ennakkosensuuri koski kuitenkin vain muutamia Helsingissä ilmestyneitä lähinnä puolueiden pää-äänenkannattajia sekä muutamia aikakausi- ja pilalehtiä.¹⁵ Vasta kaksi vuotta itsenäistymisen jälkeen tuli voimaan painovapauslaki, joka kielsi ennakkosensuurin ja takasi nimensä mukaisesti painovapauden lehdistölle.¹⁶

Erään arvion mukaan painokanteita nostettiin vuosina 1906–1917 yhteensä noin viidestäsadasta tuhanteen. Poliittisesti merkittävämpi oli syyte majesteettirikoksesta, joista yli puolet kohdistui lehdistöön. Kunnianloukkaussyyte nostettiin keisariin kohdistuvasta kunnianloukkauksesta, mutta käytännössä Venäjän hallinnon arvostelu tulkittiin myös helposti majesteettirikokseksi.¹⁷ Kielteinen kirjoittelu venäläisestä sotaväestä johti usein syyteeseen, ja vireillä olikin usein kunnianloukkaussyytteitä suomalaisia, myös lahtelaisia, lehtiä vastaan.¹⁸ Lähdekriittisestä näkökulmasta voidaan lopuksi todeta, että vaikka kanteiden ja rikosoikeudellisten syytteiden uhka varmasti vaikuttikin kirjoitusten sävyyn, kyse oli usein kuitenkin jälkitarkastuksen seurauksesta. Kirjoitus oli jo ilmestynyt lehdessä, ja näin ollen lehtiä tutkivan tutkijankin saavutettavissa.

Osa lähdemateriaalistani on muistitietoa, joka on litteroitu haastattelujen tai vapaan muistelun pohjalta, ja osa on kirjoituksia, joilla on osallistuttu paikallishistorian tallentamiseen tähtääviin kirjoituskilpailuihin.¹⁹ Tähän tutkielmaan on otettu mukaan 16 muistelua eri sukupuolen ja ammattikuntien edustajilta, mutta kaikkien taustatietoja ei ole ilmoitettu. Työläisten ja palkollisten kirjoittamia muisteluita aineistossa on kuitenkin näkemykseni

¹⁵ Nygård 1987, 93–96. Näitäkään ennakkosensuurin alaisia lehtiä ei tarkastettu systemaattisesti.

¹⁶ Salokangas 1987, 169.

¹⁷ Nygård 1987, 93–95. Majesteettirikoksen minimirangaistus oli puolen vuoden vankeus.

¹⁸ Inon patterit, *Lahden Sanomat* 28.1.1911, 3. Esimerkiksi *Lahden Sanomia* vastaan nostettiin syyte venäläisen sotaväen kunnian loukkaamisesta Inon pattereita koskevan kirjoituksen vuoksi.

¹⁹ Muisteluita kuusi on Lahti-Seuran ja Lahden kaupungin vuonna 1978 (a) järjestämään "Vanha Lahti" muistelmien keruukilpailuun tulleita kirjoituksia. Viisi on Lahden Säästöpankin perintekeruukilpailuun 1978 (b) tulleita muisteluita, ja Lahti-Seuran vuosina 1952–1958 tekemistä litteroiduista henkilöhaastatteluista tähän tutkielmaan valikoitui neljä haastattelua vuodelta 1952. Edellisten lisäksi olen lukenut kansalaissota-nimikkeeseen alle kootut muistelut, joista vain yhdessä oli tämän tutkielman näkökulmaan liittyviä mainintoja.

mukaan vähemmän.²⁰ Kilpailujen aiheeseen ja ajankohtaan liittyvät rajaukset ovat kirjoittajaystävällisesti varsin väljiä, mutta tutkijan kannalta ne tuovat tulkintaan ylimääräisen haasteen. Kirjoituksissa kirjoittajat muistelivat vapaasti eri aihepiireihin liittyviä asioita, ja venäläisiin liittyvät tilanteet saattoivat olla pituudeltaan muutamien rivien mittaisista maininnoista aina useampisivuisiin muisteluihin. Venäläisiin liittyvistä kirjoituksista ei aina käynyt ilmi, tarkoitetaanko niissä kasarmien rakennustöihin osallistuvia venäläisiä vai sotilaita, tosin joissain tapauksissa asia selvisi muiden lähteiden kautta. Tapahtumien ajallinen sijoittuminen jäi välillä avoimeksi, mutta joskus ajankohta selvisi sanomalehtien avulla ja joskus tilanne liittyi selkeästi johonkin yleisesti tunnettuun tapahtumaan.

Kirjoitetut muistelut olivat yleensä jäsennellympiä kuin vapaasta puheesta litteroidut tekstit ja ainakin ne pyrkivät etenemään kronologisesti. Yhteistä muisteluille on se, että ne esitetään tosina ja oikeina tulkintoina menneestä, eikä niissä jäädä pohtimaan, vastaavatko ne todellisuutta tai mikä niiden muotoutumiseen on vaikuttanut. Muistitiedon käyttöä tutkimusmenetelmänä pohtinut Leena Rossi toteaa, että tutkijan tehtävä ei ole osoitella väärin muistettuja, muutettuja tai sanomatta jätettyjä yksityiskohtia, vaan pitää lähtökohtanaan muistelijan oikeutta tulkintoihinsa ja omiin syihinsä niiden taustalla.²¹ Väitöskirjassaan muistelemisen ja muistitiedon luonnetta tutkinut Taina Ukkonen kutsuu tällaista muistelijan henkilökohtaisiin kokemuksiin ja elämänvaiheisiin perustuvaa puhuttua tai kirjoitettua tuotosta kokemuskertomukseksi. Kokemuskerronta on siis kertojalle merkityksellisten menneisyyden tapahtumien tulkintaa kertojan omista lähtökohdista.²²

Muistitietomateriaalissa on kyse aina subjektiivisesta kokemuksesta. Henkilökohtainen kokemushistoria vaikuttaa muistiin tallentuvien asioiden sisältöön ja muotoon. Kun muistitietoa palautetaan esimerkiksi kirjalliseen muotoon, kirjoittajan motiivit kirjoittamis- tai puhumishetkellä vaikuttavat sisältöön. Materiaalia lukiessa on syytä muistaa, että suomalaisille jäi sisällissodan jälkeen kahtiajakautunut yhteiskunta ja monilta osin traumaattiset muistot, jotka erityisesti hävinneeltä puolelta vaiennettiin.²³ Sisällissodan jälkeistä työväen muistelukerrontaa tutkineen Ulla-Maija Peltosen mukaan yhteiskunta ei

²⁰ Viitataan muistelijoihin vain sukunimellä, sillä tarkempi identifiointi ei ole tutkielman kannalta tarpeellista. Joskus ammatin esiin tuominen on kuitenkin perusteltua. Koska muisteluissa oli kirjoitusvirheitä, niitä esiintyy myös tutkielman lainauksissa, sillä olen poiminut ne lähteistä sellaisenaan.

²¹ Rossi 2012, 52.

²² Ukkonen 2000, 38–40. Käytän tutkielmassani Leena Rossin käyttämää termiä muistelu, kun tarkoitan edellä kuvailtua kokemuskertomusta.

²³ Koivisto 2016, 23. Esimerkiksi punaisten hautamuistomerkit olivat aluksi kiellettyjä, ja niitä poistettiin poliisien ja porvarillisten piirien toimesta.

kannustanut hävinnyttä puolta muistojen vaalimiseen tai niistä puhumiseen ja kirjoittamiseen. Monelle aktiivinen unohtaminen oli helpointa, eikä asioista aina kerrottu edes läheisille.²⁴

Monen muistitietomateriaalin ongelma oli tässä tutkielmassa lisäksi se, että niissä muistellaan muistelijan lapsuutta, jolloin muistelun tarkkuus kärsii ja tapahtumien merkitys on voitu tulkita ”virheellisesti”. Sama problematiikka liittyy Arvo Laajarinteen muistelmateokseen ja ja Verna Warénin päiväkirjaan. Toisaalta Leena Rossi toteaa, että ajallinen etäisyys voi auttaa muistelijaa jäsentämään tapahtumia ja pohtimaan laajemmin niiden merkityksiä siitä huolimatta, että muistot eivät ole muuttumattomia vaan jopa rakentuvat uudelleen aina mieleen palautettaessa.²⁵ Venäläisiin liittyvän muistitietomateriaalin ongelma on myös sen vähyys, joten muistelujen perusteella ei voida luotettavasti vetää pitkälle meneviä tai yleistäviä päätelmiä. Ongelmaa tosin vähentää hieman sanomalehtien ja muun tutkimusmateriaalin muisteluille antama taustatuki.

Venäläisten ja lahtelaisten arjesta ei ole tehty aiempaa tutkimusta, ja se on lähes olematonta myös muilta paikkakunnilta. Niiden vähienkin mainintojen kohtalo on olla kuriositeetinomainen viittaus osana muuta tutkimusta. Varuskuntahistorioista voi löytää muutaman kappaleen verran tietoa sotaväen ja paikallisten kohtaamisista, mutta laajaa tutkimusta aiheesta ei ole. Laajin on Juha Kaarlen hyvä sotaväen ja paikallisten arkea käsittelevä artikkeli *Ryssänlimppua, ripaskaa ja vallankumousta Turussa 1901–1917*. Tosin Turun varuskunnan pitkä ja perinteikäs historia poikkeaa Lahden varuskuntahistoriasta, joka syntyi nopeasti muutamassa vuodessa autonomian ajan lopulla. Venäläisten ja paikallisten arkea on käsitelty hieman Jari Lehtoväre osana varuskuntahistoriallista tutkimustaan *Riihimäen varuskunnan historia I 1909–1939*. Monista muista varuskuntakaupungeista poiketen Lahden Hennalan kasarmeista ei ole olemassa kunnollista varuskuntahistoriaa.

Koska tutkimusaiheeni näkökulma on jäänyt vähemmälle tutkimukselle sekä kansallisella että paikallisella tasolla, tutkimuskirjallisuudesta muodostuu väkisinkin mittava. Joissain tutkimuksissa venäläiset jäävät lähes maininnan asteelle, mutta jos ne tuovat palan vastausta tutkimuskysymyksiini, on ne pitkän lähdeluettelon pelossakin syytä mainita. Käyttämäni tutkimuskirjallisuuden voi ryhmitellä neljään tematiikaltaan erilaiseen ryhmään. Ensimmäisen ryhmän muodostavat tutkimukset, jotka osallistuvat venäläisvastaisuudesta käytyyn keskusteluun kansallisella tasolla. Näitä tutkimuksia esitellään seuraavassa alaluvussa, joten

²⁴ Peltonen 1996, 28–30.

²⁵ Rossi 2012, 58–61.

totean tässä vain, että ne ovat valikoituneet tutkimusmateriaaliksi erilaisten näkökulmiensa vuoksi, jotta Lahden paikallista tilannetta yleisessä tutkimuskentässä voitaisiin arvioida paremmin. Venäläisvastaisuudesta ja suomalaisten Venäjä-kuvasta on tehty paljon tutkimuksia, ja välillä niitä leimaavat aiheen ympärillä olevat voimakkaat ja ristiriitaiset tunteet. Taustatyötä tehdessäni olen lukenut erilaisista näkökulmista tehtyjä tutkimuksia, mutta tutkimuskirjallisuuden olen valinnut tutkimuseettiset näkökulmat huomioiden.

Toisessa tutkimuskirjallisuusryhmässä ovat varuskuntahistoriat sekä tutkimusaikaan liittyvät venäläistä sotaväkeä koskevat tai sivuavat tutkimukset, joiden avulla tutkin Lahtea venäläisenä varuskuntakaupunkina. Tähän ryhmään kuuluvat myös ensimmäiseen maailmansotaan ja sisällissotaan liittyvät tutkimukset, joita tarvitaan, kun pohditaan venäläisten näkymistä Lahdessa näissä poikkeustilanteissa. Liitän tähän ryhmään lisäksi näkökulmia avaavan Max Engmanin laajan tutkimuksen *Pietarinsuomalaiset*, joka valottaa miljoonakaupungin vaikutusta tavallisiin suomalaisiin sekä avaa Suomen suuriruhtinaskunnan osaa Venäjän keisarikunnassa, sillä Lahden sijainti Pietarin radan varrella vaikutti kaupungin elämään muutenkin kuin turvallisuuspoliittisessa mielessä. Kolmannen ryhmän muodostavat paikallistutkimukset, joista poimin tutkielman näkökulmaan suoraan tai välillisesti liittyviä teemoja. Neljäntenä ryhmänä on joukko metodologiaan liittyvää tutkimuskirjallisuutta.

Lyhyesti sanottuna tämä tutkielma sijoittuu haastavaan tutkimuskenttään, jossa suomalaisten Venäjä-kuvaan liittyvän tutkimusperinteen nimekäs tekijäkaarti ja heidän kunnioitusta herättävät tutkimustyönsä asetetaan viitekehyykseksi vähän tutkitulle paikallishistorialliselle suomalaisten ja venäläisten kulttuurihistorialliselle arjen tutkimukselle, johon Venäjän sotaväen läsnäolo tuo oman erityisvivahteensa.

1.3 Venäläisvastaisuuden tutkimus

Ei ole olemassa yksiselitteistä koko Suomen kansan jakamaa yhtenäistä kuvaa venäläisistä, vaan käsitys on ollut erilainen eri aikoina riippuen paitsi ihmisistä tai ihmisryhmistä myös maantieteellisestä alueesta.²⁶ Monitulkintaiset termit ”Venäjä”, ”venäläinen” ja ”ryssä” hankaloittavat niihin liittyvien suhtautumistapojen tutkimista, eikä aina ole yksiselitteistä kohdistuvatko asenteet koko Venäjän kansaan, venäläiseen hallintovaltaan vai esimerkiksi

²⁶ Immonen 1987, 69.

uskontoon. Käsitteet venäläisvastaisuus ja ”ryssäviha” kuvaavat monimutkaista ilmiötä, johon sekoittuu myyttejä, stereotypioita, ennakkoluuloa ja pelkoa.²⁷

Tutkielmani kannalta keskeinen on Outi Karemaan tutkimus *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä: Venäläisviha Suomessa 1917–1923*, jossa on käsitelty monipuolisesti venäläisvastaisuuden taustalla vaikuttavia ilmiöitä Suomessa sekä aiheesta tehtyä tutkimusta. Tutkimus antaa lisäksi metodologiaan liittyviä työkaluja. Vaikka rasismin käsitettä on Outi Karemaan mukaan yleisesti alettu käyttää vasta 1930-luvulta lähtien, ovat sen taustalla olevat rotuopilliset ideologiat olleet kiinnostuksen kohteena jo 1800-luvulla. Pääasiassa vasta seuraavalla vuosisadalla rotuoppeja alettiin kuitenkin käyttää enemmän käytännön politiikan välineenä. Rotu-käsitteen erilaiset merkitykset saattoivat tilanteesta riippuen perustua uskontoon, kulttuuriin, valtioon, kieleen, etnisyyteen tai maantieteeseen.²⁸ Käytän rasismitermiä kuvaamaan rotuun perustuvaa syrjintää, sortoa tai ennakkoluuloa, joka voi perustua juuri edellä lueteltuihin lähtökohtiin. ”Ryssäviha” puolestaan on tällaista voimakkaasti rassistista, mutta venäläisiin ihmisryhmänä kohdistuvaa rodullista vihaa.²⁹

”Ryssäviha” on suomalainen muoto länsimaisesta *russofobiasta*, mutta se ei ole Timo Vihavaisen mukaan aivan suoraan tulkittavissa kansainvälisen muodon alalajiksi, vaan sen taustalla on nähtävissä oma historia. Samoin kuin kansainväliseen *russofobiaan* myös suomalaiseen muotoon voi kytkeytyä konkreettista pelkoa.³⁰ Käytän käsitettä ”ryssäviha” tässä tutkielmassa objektiivisena terminä kuvaamaan suomalaisten venäläisvastaisuuden äärimmäistä muotoa, jossa viha kohdistuu rodullisesti ja kulttuurisesti koko kansaan ja joka on rassistista. Toisessa ääripäässä suhtautuminen näyttäytyi veljellisenä ja ystävällisenä, joskus jopa palvovana keisarikulttina. Ääripäiden välissä oli lukemattomia vivahteita, joissa venäläiset koettiin vieraina ja tavoiltaan outoina tai heihin suhtautuminen oli syvyydeltään eritasoista kielteisyyttä tai vihamielisyyttä, mutta yhdentekevää se oli harvoin.

Suomessa venäläisvastaisuus ja ”ryssäviha” on nähty hyvin Suomi-keskeisesti, vaikka kyseessä on pitkälle historiaan ulottuva kansainvälinen ilmiö.³¹ Eurooppalaisen Venäjä-kuvan taustalla on kautta aikojen ollut Venäjän kulttuurin, uskonnon, valtiomuodon ja

²⁷ Karemaa 1998, 10–11, 17.

²⁸ Karemaa 1998, 9.

²⁹ Sana ”ryssä” on Timo Vihavaisen mukaan ollut sävyllään myös neutraali. Ks. Vihavainen 2014, 70.

³⁰ Vihavainen 2014, 13–19.

³¹ Kari Tarkiainen ajoittaa ilmiön vuoteen 1478, jolloin Novgorod alistettiin tuhoisan hävityksen jälkeen Moskovan valtion valtapiiriin. Ks. Tarkiainen 1986, 16–17. Kari Immonen puolestaan näkee eurooppalaisen Venäjä-kuvan syntyneen varsinaisesti vajaa sata vuotta myöhemmin, ja liittää sen Liivinmaan sotiin ja Ruotsin suurvaltakauden alkuun. Ks. Immonen 1987, 38.

yhteiskuntarakenteen erilaisuus sekä Venäjän ekspansio politiikan aiheuttamat kokemukset ja niiden pelko. Tämän lisäksi venäläisiin on liitetty tiukasti juurtuneita stereotypioita, jotka eivät myöskään esiinny yksinomaan suomalaisten keskuudessa.³² Länsimaista *russofobiaa* lietsottiin myös järjestelmällisesti monien eri tarkoitusperien saavuttamiseksi.³³

Laajentumispolitiikkaan liittyvät uhat ja niihin sekoittuvat stereotyyppiset luonteenkuvat ovat olleet myös suomalaisten Venäjä-kuvan taustalla, johon on länsimaisesta *russofobiasta* eniten vaikuttanut saksalaisten Venäjä-kuva.³⁴ Germaaninen rotuajattelu löysi otollisen maaperän Ruotsista, josta se rantautui ensin erityisesti Suomen ruotsinkielisen väestön piiriin ja 1900-luvulta lähtien suomenkielisen väestön dialogiin muun muassa jääkärien kautta.³⁵ Karemaa toteaa, että ruotsalaisen *russofobian* vaikutus Suomeen ennen itsenäistymistä ei lopulta kuitenkaan ollut kovin suuri. Tutkimuksesta käy ilmi, että tutkimusaikana *russofobia* oli Ruotsissa laajempaa ja yleisempää kuin Suomessa.³⁶

Länsieurooppalaisen *russofobian* lisäksi suomalaisten Venäjä-kuvaan on vaikuttanut Ruotsin pitkä ja sotaisa suhde Venäjään. Ruotsin itäisenä osana Suomi sai vastaanottaa maata vastaan suunnatut hävitystoimet kerta toisensa jälkeen. Suomalaisten ”ryssävihan” syntyä pohtivissa tutkimuksissa on erilaisia näkemyksiä. Erään tulkinnan mukaan kyse on venäläisiin kohdistuvasta historiallisesta perivihasta, johon vaikutti erityisesti isoviha. Kustaa Vilkun mukaan isovihan päättyessä Suomessa vallitsi vihakulttuuri, jossa ”ryssä-sana” sisälsi kaiken mahdollisen kielteisyyden ja vihan.³⁷ Kari Tarkiaisen mukaan isoviha nosti kansasta lähtevän vihan, johon sekoittui paniikinkaltainen pelko ja hätä. Tutkijan mukaan suomalaisten venäläisvihaa leimaava ulkopoliittinen turvallisuusnäkökulma sai alkunsa juuri isonvihan koettelemuksista.³⁸

Toisaalta on esitetty, että ”ryssävihasta” tuli vasta itsenäistymisen jälkeen ideologinen poliittinen käsite, jota järjestelmällisesti tuotettiin ja ylläpidettiin. Erityisesti Matti Klingen tutkimukset ovat kyseenalaistaneet perivihollisuustulkinnat. Hänen mukaansa Suomessa

³² Karemaa 1998, 12.

³³ Immonen 1987, 40–41. Eräs esimerkki on niin kutsuttu Pietari Suuren testamentti, jossa kuvattiin Venäjän suunnitelmallista laajentumispolitiikkaa, jonka päämääränä oli koko Euroopan alistaminen. Testamentti on ilmestynyt todennäköisesti jo 1700-luvulla, ja se on todettu vuosikymmenien varrella useita kertoja väärennökseksi, mutta se ei ole estänyt testamentin pitkään jatkunutta käyttöä politiikan välineenä.

³⁴ Immonen 1987, 44–46.

³⁵ Karemaa 1998, 13–15; Klinge 2012, 66–69.

³⁶ Karemaa 1998, 12–16.

³⁷ Vilkuna 2005, 218. Myös Esa Seppäsen näkemyksen mukaan suomalaisten ”ryssäviha” syntyi isovihan miehitysjän nostuessa kansasta spontaanin vihan tunteen. Ks. Seppänen 2010, 32.

³⁸ Tarkiaisen 1986, 294, 312.

lietsottiin 1920-luvulta alkaen systemaattisesti ”ryssävihaa”, jonka taustalla olivat rodulliset, historialliset, moraaliset, jopa hygieeniset argumentit.³⁹ Sisällissodan jälkeinen kahtiajakoisuus näkyi luokkien välisenä kuiluna, johon yhteisen venäläisvihan toivottiin tuovan parannusta. Eri tulkintoja on myös siitä, alkoiko venäläisviha jo 1920-luvun alussa vai vielä myöhemmin. Kari Immosen mukaan julkinen sana oli jo 1920-luvulla varsin venäläisvastasta, mutta varsinaista ”ryssävihaa” ei tuolloin vielä ollut kovin paljon.⁴⁰

Venäläisvastaisuudesta ja venäläisvihasta on Suomessa siis jo tehty useita ansiokkaita tutkimuksia. Tutkimukset käsittelevät aihetta kuitenkin laajana kansallisena ilmiönä, ja niissä nousee yleensä esiin hallintovallan, poliittisten aatteiden ja koulutetun yläluokan edustajien ääni.⁴¹ Tavallisten ihmisten näkökulma on jäänyt vähälle huomiolle venäläisvastaisuuden ympärillä käydyssä dialogissa, vaikka ilmiön ajalliset ja paikalliset erot tunnistetaankin. Tämän tutkielman mielekkyys on paikallishistoriallisessa arjen näkökulmassa. Hanna Elomaa toteaa, että muuttamalla lähdeaineistoa ja ”madaltamalla” näkökulmaa voidaan samasta aiheesta saada esiin erilaisia sävyjä, sillä tavallisten ihmisten toiminta ja yhteiskunnallinen makrotaso käyvät vuoropuhelua keskenään. Historiaa tekevät ihmiset toimivat yhteiskunnan määrittämässä rajoissa.⁴² Ollakseen mielekästä paikallishistoriallinen tutkimus tarvitsee viitekehyyksiä laajempia tutkimuksia, joita vasten tilannetta voidaan tutkia, ja otan tällä tutkielmalla kantaa laajempaan Suomen venäläisvastaisuuden historiallista traditiota käsittelevään keskusteluun siltä osin, miltä tilanne Lahdessa näytti aineistoni kautta.

Lahtelaisuuden lisäksi tutkijan positioni taustalla on 1800-luvun lopussa Pihkovan alueelta Kouvolan seudulle kangaskauppiainiksi päätyneet isoisovanhempani, joiden avioliittosuunnitelmat eivät suvussa kulkeneen tarinan mukaan olleet vanhempien mieleen. Tutkimuskysymyksiä muotoillessani heräsi mielessäni kysymys myös siitä, kuinka heidän arkensa muotoutui sortokauden ilmapiirissä. Toivonkin voivani tuoda esiin tavallisen omaa arkeaan elävän ihmisen äänen keskellä sivistyneistön käymää vilkasta poliittista keskustelua. Tutkielman tavoitteena on löytää vastaukset tutkimuskysymyksiin, mutta lisäksi toivon, että tämän jälkeen tieto venäläisten näkymisestä suomalaisten arjessa autonomian ajalla olisi lisääntynyt.

³⁹ Klinge 2012, 79. Nämä näkemykset Matti Klinge toi esiin ensimmäisen kerran 1970-luvulla kirjassaan *Vihan veljistä valtiososialismiin*. Ks. Klinge 1972, 57.

⁴⁰ Immonen 1987, 20–25.

⁴¹ Karemaa 1998, 19.

⁴² Elomaa 2002, 73–74. Hanna Elomaan artikkeli käsittelee mikrohistoriallista tutkimusmetodia.

2 Monitulkintainen venäläinen lahtelaisten näkemänä ja kokemana

2.1 Kauppiat, virkamiehet, työläiset ja muu siviiliväestö

Venäläisiä on liikkunut ja asunut Lahden alueella jo ennen 1900-luvun alkua. Esimerkiksi kulkukauppiat korvasivat harvaanasuutilta alueilta puuttuvia muita kauppamuotoja. He olivat usein kaivattuja vierailijoita taloissa, sillä heidän mukanaan kulkivat värikkäiden tavaroiden lisäksi myös uutiset ja juurut. Suhtautuminen venäläisiin kulkukauppiaisiin muuttui vuosisadan alussa vihamielisemmäksi, kun kauppiaiden levittämät huhut uudesta maanjaosta osoittautuivat perättömiksi ja kun suomalaisissa vastustusta herättänyt kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin⁴³ pakkotoimena toteutettu kulkukauppa-asetus laillisti venäläisten kulkukauppiaiden toiminnan vuonna 1900.⁴⁴ Kulkukauppalupa-anomuksia jätettiin tällöin myös Hämeen kuvernöörinvirastoon.⁴⁵ Moni venäläinen jäi ilman lupaa vaillinaisten anomusten vuoksi ja Lahden ympäristössä kiersikin paljon kauppiaita ilman asianmukaisia papereita.⁴⁶ Lahtelaisia kehoitettiin suosimaan venäläisten sijaan suomalaisia kulkukauppiaita ja ostamaan suomalaisvalmisteisia tavaroita.⁴⁷ Toisaalta osa venäläisistä kulkukauppiaista jäi sisällissodan jälkeen pysyvästi Lahden seudulle asumaan.⁴⁸ Paikallisväestön kylmäkiskoinen suhtautuminen ei siis estänyt venäläisiä kulkukauppiaita jatkamasta elämäänsä itsenäistyneessä Suomessa.

Kun Lahti sai kaupunkioikeudet vuonna 1905, ryhdyttiin asukasluetteloiden avulla keräämään tietoa siitä, keitä kaupungissa asui ja missä. Tuoreen kaupungin asukasluettelot hakivat vielä muotoaan, mutta muutaman vuoden päästä ne vakiintuivat talokohtaisiksi henkilöluetteloiksi, jotka kerättiin aina vuoden alussa Lahden kaupungin asemakaava-alueelta. Luetteloissa kysytyt asiat saattoivat kuitenkin vaihdella hieman, joten henkilöiden taustaa täytyy arvioida eri vuosina hiukan eri tavoin.⁴⁹

⁴³ Nikolai Bobrikov toimi Suomen kenraalikuvernöörinä vuosina 1898–1904.

⁴⁴ Kulkukaupan harjoittajista, *Uusi Suometar* 4.8.1900, 2; Suominen 2010, 48.

⁴⁵ Yhteensä 15 venäläistä kulkukauppiasta, *Lahden Lehti* 21.07.1900, 3.

⁴⁶ Passittomia wieraita kulkukauppiaita, *Lahden Lehti* 3.10.1900, 2; Luwattomia kulkukauppiaita, *Lahden Lehti* 31.10.1900, 3.

⁴⁷ Suosikaamme kotimaista teollisuuttamme, *Lahden Lehti* 31.10.1900, 2. Lehti totesi suomalaisten kankaiden olevan jo niin hyviä, että ei ”tarvitse näitäkään enää tattarin laukusta ostaa”.

⁴⁸ Suominen 2010, 49.

⁴⁹ Ensimmäisessä asukasluettelossa haluttiin osoitteen ja syntymäajan lisäksi tietää vain, onko asukas ripillä käynyt luterilainen vai ei luterilainen ollenkaan. Seuraavina vuosina luetteloihin pyydettiin nimen, syntymäajan ja ammatin lisäksi ilmoittamaan vaihtelevasti henkikirjoituspaikka, syntymäpaikka, äidinkieli, missä henkilö oli kirkonkirjoilla tai minkä maan alamainen hän oli.

Asukasluetteloita on luettava lähdekriittisesti monista syistä. Koska asukkaat täyttivät luetteloa itse, sanojen ulkoasu ja sisältö ovat joskus tulkinnanvaraisia, eikä luettelon kaikkia kohtia ole aina edes täytetty. Saman henkilön syntymäaika, nimen kirjoitusasu tai ammatti saattoivat vaihdella eri vuosina.⁵⁰ Käsin kirjoitettuihin tietoihin liittyvää ongelmaa kuvaa hyvin se, etteivät tätä tutkielmaa varten tehdyt käännöksetkään ole aina yksiselitteisiä.⁵¹ Suurimmat tulkinnanvaraisuudet ovat kuitenkin asukkaiden nimissä ja syntymäajoissa, eivätkä ne ole olennaisia tämän tutkielman kannalta muulloin kuin eliminoitaessa samoja nimiä eri vuosilta.

Luetteloiden analysointia vaikeuttaa myös tietojen monitulkintaisuus. Asukkaista kerättävät tiedot vaihtelivat, eikä itsestään selvää ole edes se, mihin raja venäläisyydestä vedetään. Venäjän keisarikuntaan kuului monia eri kansakuntia, ja tämä kansallisuuksien kirjo näkyi Lahdenkin katukuvassa. Ongelmallisia tutkimuksen kannalta ovat esimerkiksi Viro ja Inkerin alue, joissa oli paljon suomalaisperäistä väestöä sekä Karjalan alue, joka oli talvisodan loppuun asti osa Suomea. Lahden asukasluetteloissa erottuvat erityisesti Viipuri ja Terijoki, joista tuli Lahteen henkilöitä, joiden nimi oli venäläinen ja jotka puhuivat venäjää.⁵² Venäjän keisarikuntaan kuuluvat eri etniset ryhmät on mainittu aina, kun tieto on ollut saatavissa. On kuitenkin muistettava, että paikallisella väestöllä ei aina tätä tietoa ole ollut, ja venäjää puhuva ukrainalaiseksi itsensä ilmoittava saattoi paikallisten asukkaiden mielestä olla yksinkertaisesti vain venäläinen.

Asukasluetteloiden mukaan Lahden asemakaava-alueella asui vain muutama yksittäinen venäläinen ennen vuotta 1907⁵³ kuten kuvasta 1 voidaan nähdä.⁵⁴ Luvut sisältävät myös sotaväkeen kuuluvat asemakaava-alueella asuneet venäläiset. Venäläisten määrä asemakaava-alueella oli siis suurimmillaan yli satakaksikymmentä, mutta on huomattava, että Lahteen

⁵⁰ Venäjänkieliset kirjoittivat tietonsa joskus venäjäksi ja joskus epävarmalla suomen, ruotsin tai saksan kielellä. Joskus joku suomalainen saattoi täyttää tiedot heidän puolestaan, jolloin ne oli kirjoitettu osittain foneettisesti.

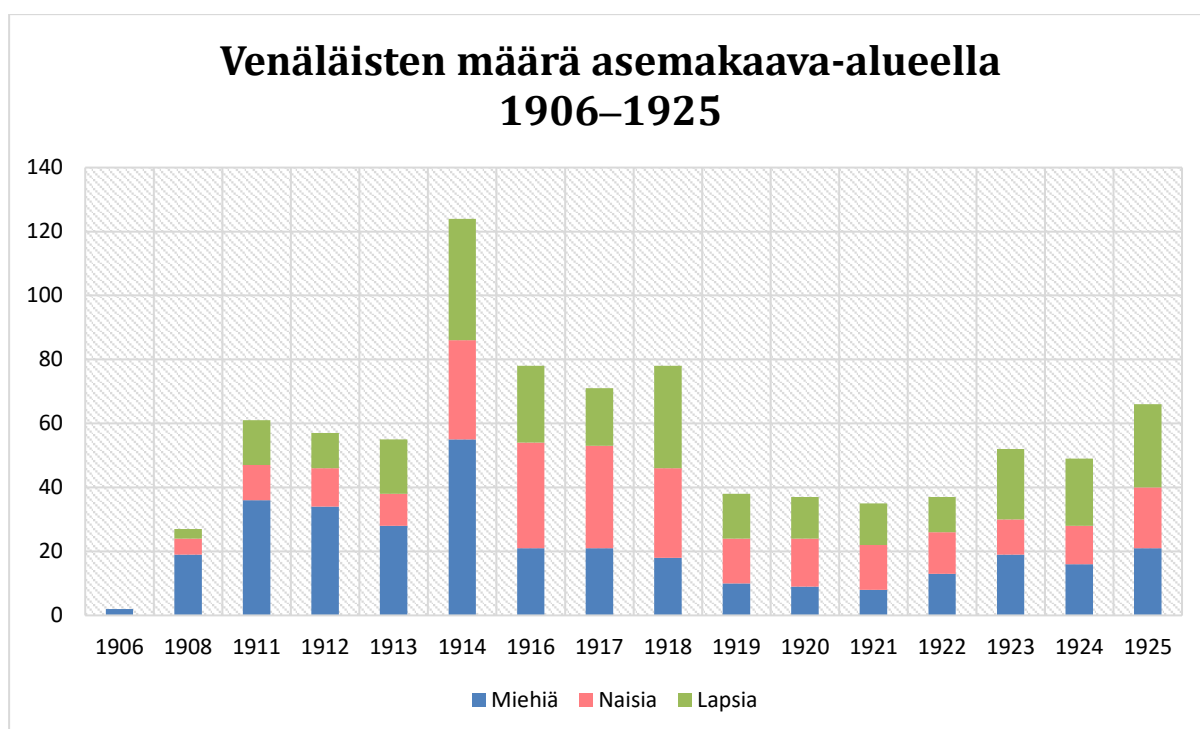
⁵¹ Venäläisten nimistä noin 20 % oli kirjoitettu venäjäksi. Kieltä osaamattomana jouduin etsimään venäjää osaavia henkilöitä avuksi. Osan tiedoista käänsi venäjää äidinkielenään puhuva Svetlana Parsukova, mutta epäselvissä tapauksissa käytin apuna venäjän kielen kääntäjä Viktori Abrosimovaa.

⁵² Venäläiseksi lasketaan tässä tutkielmassa lähtökohtaisesti henkilöt, joiden nimi on venäläinen ja jotka ovat kotoisin Venäjältä ja puhuvat äidinkielenään venäjää. Tieto äidinkielestä on hyvä indikaattori, mutta tietoa ei kerätty kaikkina vuosina. Venäläiseksi ei lasketa Venäjän keisarikunnan alueelta tullutta henkilöä, joka ilmoittaa itsensä venäläiseksi, mutta jonka äidinkieli on suomi tai nimi suomalaisperäinen. Lahdessa asuvia viipurilaisiakaan ei lasketa venäläisiksi, ellei henkilön nimi tai äidinkieli ole viitannut siihen.

⁵³ Asukasluettelot kerättiin vuoden alussa. Vaikka kaikissa luetteloissa ei ollut keräysajankohtaan liittyvää merkintää, olen tulkinut kaikkien luetteloiden keräysajankohdan samaksi. Tässä mainittu vuosi 1907 tarkoittaa, että vuoden 1908 asukasluettelosta alkaen venäläisiä löytyy jo enemmän. Tekstin ja nootissa mainitun lähteen vuosiluvuissa voi tämän vuoksi olla eroja.

⁵⁴ Edellä esitettyjen premissien perusteella olen taulukoinut asukasluetteloiden tiedot tietokantaan ja muuttanut ne pylväskaavion muotoon. Vuosien 1907, 1909, 1910 ja 1915 asukasluettelot puuttuvat.

sijoitetun sotaväen kasarmeilla asuvat sotilaat eivätkä muut asemakaava-alueen ulkopuolella asuneet venäläiset näy asukasluetteloissa.⁵⁵ Lahden asemakaava-alueen kokonaisväkimäärä oli vuoden 1913 asukasluetteloiden perusteella vajaa 5 700, ja vuonna 1919 määrä oli kasvanut vajaaseen 7 200:aan. Koko taajaman väkiluku oli välillä jopa kaksinkertainen asemakaava-alueen väestöön nähden.⁵⁶ Venäläisten osuus väestöstä ei siis Lahden asemakaava-alueella ollut enimmillään kuin muutaman prosentin luokkaa, mutta sotaväen tulo muutti merkittävästi alueen kokonaistilannetta.

Kuva 1. Venäläisten määrä Lahden asemakaava-alueella vuosina 1906–1925 asukasluetteloiden mukaan. Asukasluettelot kerättiin vuoden alussa, joten käytännössä esimerkiksi vuosi 1906 kuvaa todennäköisemmin vuoden 1905 tilannetta. Lähde: LKas 1906–1925, KA. Kuva: Paula Mustalahti.

Asukasluetteloiden mukaan Lahdessa asui venäläisiä eri ammattiryhmistä sekä eri sosiaaliluokista. Venäläiset voidaan jaotella ammattien perusteella karkeasti kaupan alaan kuuluviin, palvelusväkeen ja työläisiin, käsityöläisiin ja muihin ammatinharjoittajiin, Venäjän hallinnon virkamiehiin sekä sotaväkeen. Kauppiaat, kulkukauppiaat ja kauppa-apulaiset olivat

⁵⁵ Lahden ympäristössä oli venäläisten omistamia kartanoita. Esimerkiksi Hollolassa kartanoa isännöi venäläinen liikemies, jonka tytär vihittiin suomalaisen lääketieteen opiskelijan kanssa. Ks. Perheutisia, *Lahti* 5.9.1912, 3.

⁵⁶ LKas 1913, kirja 359, KA; LKas 1919, kirja 364, KA; Halila 1958, 281. Asukasluetteloiden lopussa ilmoitettiin joinakin vuosina luettelossa olevien asukkaiden kokonaismäärä.

suurin yksittäinen ammattiryhmä. Lahdessa asui ainakin yksi venäläinen tarjoilija sekä useita kauppapapereita, jotka pystyivät paremmin palvelemaan venäjänkielisiä asiakkaita, lähinnä sotamiehiä ja upseeristoa perheineen. Venäläisiä kauppapapereita työskenteli paitsi venäläisillä kauppiaille myös suomalaisten omistamissa kaupoissa.⁵⁷ Venäläisten siviilien määrä lähti kasvuun jo ennen kasarmien rakennustöiden alkua, kun sotaväkeä saapui paikkakunnalle.

Asemakaava-alueen reunalla asuva kauppias Feodor Ionoff⁵⁸ perheineen on ensimmäinen asukasluetteloissa mainittu venäläinen kauppias.⁵⁹ Ionoff on kuitenkin vaikuttanut Lahdessa jo ainakin vuosisadan vaihteessa, sillä silloin hän ilmoitti lehdessä avanneensa vesirinkilätehtaan, jonka yhteydessä hän harjoitti muutakin kauppatoimintaa.⁶⁰ Toinen Lahdessa pitkään vaikuttanut kauppias oli Viipurista kotoisin oleva, venäjää äidinkielenään puhuva, muoti- ja kangaskaupan omistaja Wladimir Knjaseff. Hän aloitti ensin vuonna 1910 liikeapulaisena, mutta jo seuraavana vuonna hän oli asukasluetteloiden mukaan kauppias, ja hänellä oli suomalainen vaimo.⁶¹

Venäläisiä kauppiaita löytyi asukasluetteloista reilut kaksikymmentä, mutta sanomalehtien ilmoituksista, poliisin päiväkirjoista sekä muista maininnoista löytyy reilut puolenkymmentä nimeä lisää. Tämänkin ulkopuolelle jää luultavasti kauppiaita ja kulkukauppiaita, jotka eivät ilmoitelleet eivätkä tulleet muuten mainituiksi lehdissä. Eräs sanomalehdestä löytynyt kauppias oli A. Nikolajeff, joka etsi lehdessä osaavaa kauppaneitiä ja anoi lupaa harjoittaa sekatarvakauppaa vuonna 1905.⁶² Kauppias ajautui konkurssiin jo vuoden päästä, ja pian sen jälkeen häntä vastaan nostettiin syyte suomalaisen naisen raiskausyhteydestä. Lehdessä kerrottiin Nikolajeffin olleen juovuksissa ja siinä toivottiin ”tällaisille hulikaaneille”

⁵⁷ LKas 1906–1925, passim., KA; LKas 1913, kirja 359, KA; LKas 1918, kirja 363, KA. Esimerkiksi kauppias Fagerholmilla oli venäläinen kauppapalvelija. Ks. LKas 1912, kirja 357, KA.

⁵⁸ Tutkielman kannalta ei ole olennaista luetella jokaisen Lahdessa asuneen venäläisen nimeä, mutta olen päättänyt mainitsemalla nimen aina, kun se on selvyuden vuoksi tarpeellista. Paitsi, että sanojen typografia kertoo konkreettisesti henkilöiden venäläisyydestä, se on myös luettavuuden kannalta tärkeää silloin, kun samoihin henkilöihin viitataan tutkielman eri kohdissa. Käsittelen henkilöitä kunnioittavasti ja oikeudenmukaisesti hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen.

⁵⁹ LKas 1908–1909, kirja 352, KA; Lahden kaupungin asemakartta v.1910, KA; Talonkauppa, *Lahden Lehti* 23.5.1905, 3. Ionoff osti Ison Paavolan asuinrakennukset vuonna 1905, mutta asukasluetteloissa hänet mainitaan kuitenkin vasta vuonna 1908.

⁶⁰ Ilmoitus, *Lahden Lehti* 29.8.1900, 1.

⁶¹ LKas 1911, kirja 355, KA; LKas 1912, kirja 357, KA; Warkauksia, *Lahti* 14.3.1912, 2.

⁶² Palvelukseen halutaan, *Lahden Lehti* 17.10.1905, 4; Kuulutus, *Lahden Lehti* 31.10.1905, 4. Kauppaohjelmassa olevassa myymälässään hän myi uusia ja käytettyjä vaatteita, ruokatarvikkeita sekä lasi- ja posliinitavaroita, mutta markkinapäivinä tavaraa saattoi ostaa myös kauppatorilta. Ks. Kolme ilmoitusta lehdessä *Lahti* 31.7.1906, 1, 4.

kovennettua rangaistusta.⁶³ Raiskauksiin liittyvissä uutisoinneissa oli tyypillistä ilmoittaa tekijästä nimen lisäksi kansalaisuus tai suomalaisten ollessa kyseessä, miltä paikkakunnalta tekijä on. Samalla tavoin toimittiin muidenkin rikosten ja rikkomusten kohdalla.

Huligaaneiksi nimitettiin lehdissä yleensä juovuksissa olleita raiskaajia, häiriköijiiä tai kotirauhan rikkojia kansallisuudesta riippumatta.⁶⁴ Tässäkin tapauksessa kauppiaan kansalaisuus luki lehdessä, mutta henkilön venäläisyyteen tai yleisesti venäläisiin liitettyihin stereotypioihin siinä ei viitattu muulla tavoin.

Asukasluetteloissa mainituista kauppiaista suurin osa oli tataareja, ja he olivat usein maininneet uskonnokseen islamin tai muhamettilaisuuden. Osa tataareista oli kulkukauppiaita, ja ainakaan asukasluetteloiden perusteella heitä ei toiminut muissa kuin kaupan alan ammateissa muutamaa palvelijaa lukuun ottamatta.⁶⁵ Ensimmäinen tataarikauppias ilmoitti lehdessä vuonna 1909 avaavansa kangastavaraliikkeen, mutta heitä asui Lahdessa eniten itsenäistymisen jälkeen vuosina 1922–1924, jolloin tataarikauppiaita oli asukasluetteloissa vuosittain kymmenkunta henkilöiden osittain vaihtuessa.⁶⁶ Lehdistä puolestaan löytyy tataarikauppiaita, joiden nimiä luetteloissa ei ole.⁶⁷ Tähän ovat luultavasti syynä luetteloiden keruuseen liittyvät epätäydellisyydet, mutta erityisesti se, että paljon väkeä asui asemakaava-alueen ulkopuolella. Lisäksi on luultavaa, että tataarien oma luku- ja kirjoitustaito oli puutteellista, jopa olematonta, myös venäjäksi.⁶⁸ Jos tataarien oli vaikea kirjoittaa nimeään suomalaisen kirjaimiston mukaan, eivät tataarien nimet olleet suomalaisillekaan helppoja lausua tai kirjoittaa. Eräät tataarit ottivatkin käyttöön etuniminään suomalaisia nimiä kuten Pekka ja Matti, mutta he vaihtoivat joskus myös sukunimensä suomalaiseksi.⁶⁹ Tähän voi olla monia syitä. Venäläisillä kauppiailta oli ehkä suomalaisia asiakkaita tai ainakin jotain kanssakäymistä suomalaisten kanssa sekä halua helpottaa kanssakäymisen hankaluutta. Voi

⁶³ Velkojain kokous, *Lahti* 11.11.1906, 2; Raiskausyrityskö?, *Lahden Lehti* 20.1.1907, 2.

⁶⁴ Törkeä raiskaus Oulaisissa. Torpantyttö humalaisten huligaanien uhrina, ESS 12.7.1923, 3. Raiskaaja oli suomalainen juovuksissa ollut ”huligaani”.

⁶⁵ LKas 1906–1925, passim., KA.

⁶⁶ LKas 1923–1925, passim., KA; Hassan Husnetdinoffin ilmoitus, *Lahti* 14.11.1909, 2. Hassan Husnetdinoff sai lääninhallitusta varten puoltolauseen Lahden valtuustolta jo vuotta aikaisemmin. Ks. Ulkomaalaisen oikeus harjoittaa kauppaliikettä Lahdessa, *Lahden Lehti* 6.9.1908, 2. Erityisesti tataarien kohdalla samojen nimien kirjoitusasu vaihteli asukasluetteloissa paljon, joten niiden perusteella henkilöiden liikehdintää ja määrää on epävarmaa seurata tarkasti.

⁶⁷ Elinkeinoilmoituksia, *Lahden Sanomat* 23.5.1911, 3. Venäjän alamainen Sosiulla Misametdinoff Nisnij-Nougorodin läänistä teki elinkeinoilmoituksen avaamastaan liikkeestä, mutta häntä ei löydy lainkaan kyseisen vuoden asukasluetteloista.

⁶⁸ Kivioja 2016, 74. Esimerkiksi lukutaito ei ollut Venäjällä itsestäänselvyys.

⁶⁹ LKas 1923, kirja 368, KA; Nimeni, ESS 27.1.1923, 4. Borhan Betredinoff muutti sukunimensä Saliniksi.

kuitenkin olla, että itsenäistymisen jälkeiset sukunimien muutokset oli tehty venäläisvihamielisen ilmapiirin vuoksi.

Eri tataarikauppiaiden myymälät saattoivat sijaita samassa osoitteessa, ja he myivät liikkeissään tyypillisesti kankaita, mutta myös liinavaatteita, pöytäliinoja, kriminnahkoja, mattoja, turkiksia sekä erilaista pikkutavaraa.⁷⁰ Kauppiat harjoittivat myös torimyyntiä, ja esimerkiksi vuonna 1910 Lahden torille huutokaupatuista myyntipaikoista 30 % oli merkitty kangas- ja rihkamatavaran myynnille.⁷¹ Ainakin osa kauppiaista menestyi kunnallisverotuksen mukaan liiketoimissaan varsin hyvin, ja eräs kauppias lahjoitti rahaa yhdessä 141 muun lahtelaisen kanssa Turun Suomalaiselle Yliopistolle.⁷² Kauppiaiden ja erityisesti kulkukauppiaiden nimiä esiintyi lehdissä ikävimmissäkin yhteyksissä, jotka liittyivät yleensä varastetuksi tiedetyn tavarahan ostoon tai muuten alkuperältään epäselvien tavaroiden hallussapitoon.⁷³ Jutuissa oli usein osallisena myös lukuisia suomalaisia, eikä yhden osallisen venäläisyys noussut niissä korostetusti esiin.

Kauppiasiin liittyvät lehtikirjoitukset sijoituivat ajallisesti sekä ennen että jälkeen sisällissodan, mutta kirjoitukset, myös ikävämät, olivat asiallisia, eikä niistä ollut tulkittavissa kansallisuuteen kohdistuvaa vihamielistä tai ivallista sävyä. Helsingissä 1800-luvun lopun aikalaiskuvauksessa eräs venäläinen kertoo, että Helsingin lukuisat kauppiat elivät rauhallisesti eivätkä osallistuneet politikointiin ja että paikallisten suhtautuminen venäläisiin kauppiasiin ja kaupustelijoihin oli ystävällistä.⁷⁴ Tilanne Lahdessa vaikuttaa samanlaiselta. Sanavalmiista kauppias Ionoffista liikkui kaupunkilaisten kesken kaskuja, joiden sävy oli varsin hyväntahtoinen.⁷⁵ Ne osoittavat myös, että kanssakäymistä paikallisten kesken tapahtui muulloinkin kuin vain puhtaissa kauppatilanteissa.

Helsingin venäläisen kauppiasyhdistyksen historiikissa mainitaan, että kauppiaiden lisäksi tietyissä ammateissa toimi erityisen paljon venäläisiä. Esimerkiksi tarhaviljelijät,

⁷⁰ Ilmoitus, *Lahti* 14.11.1909, 2; Ilmoitukset, *Raivaaja* 1.7.1911, 2.

⁷¹ Elinkeinoilmoituksia, *Lahden Sanomat* 10.12.1910, 2; Torikauppa kaupunkimme torilla, *Lahden Sanomat* 10.12.1910, 2. Kaikki kangas- ja rihkamatavarapaikat eivät välttämättä kuuluneet venäläisille kauppiaille, ja toisaalta jotkut venäläiset kauppiat saattoivat käydä kauppaa muiden paikkanimikkeiden alla.

⁷² Kunnallisverotus Lahden kaupungissa w. 1911, *Lahden Sanomat* 17.2.1912, 3–4; Lahdesta Turun Suomalaiselle Yliopistolle kertyneet lahjoitukset, ESS 12.10.1920, 2.

⁷³ Warkausjuttu, *Lahti* 5.8.1911, 2; Eräs kawallusjuttu, *Lahti* 24.03.1912, 2. Poliisin päiväkirjoissa on lisäksi useita kauppiaiden ja kulkukauppiaiden keskinäisiin rahariitoihin liittyviä ilmoituksia. Ks. Ppk 1912, nro 5, KA.

⁷⁴ Leinonen 1991, 2. Aikalaisteksti löytyy Helsingin venäläisen kauppiasyhdistyksen historiikista.

⁷⁵ Kaskuja Lahdesta ja lahtelaisista, *Hollolan Lahti* 4/1955, 103. Kaskussa Mikkeliin markkinoille lähtevä lahtelainen mies oli pyytännyt kauppias Ionoffia mukaansa auttamaan hyvän hevosen ostossa, koska hän ei mielestään tuntenut hevosia hyvin. Ionoff oli kehottanut miestä katsomaan tarkkaan eläimen kaviota. Jos kavio on edestä halki, kyseessä on lehmä, mutta ”jos kavio on ehyt ja pyöreä, niin kyllä se elukka silloin on hevonen”.

ravintolakokit, lattiankiillottajat, karamellinvalmistajat, kondiittorit, jäätelönvalmistajat sekä keväisin ilmestyneet katujen kiveäjät olivat usein venäläisiä.⁷⁶ Lahdessakin asui esimerkiksi pari makkarantekijää, latvialainen karamellitehtailija, puutarhuri, hattutyöntekijä ja muutama suutari.⁷⁷ Asemakaava-alueelta erottuivat erityisesti kauppias Ionoffin luona asuneet leipurit, joita hänellä työskenteli parhaimpana vuonna kymmenen. Leipomon olemassaolon aikana leipää leipoi kaikkiaan reilut parikymmentä eri venäläistä leipuria. Ionoffilla oli myyntikoju myös kasarmialueella. Parhaimpina vuosina kauppias saattoi työllistää leipurien lisäksi palvelijoita, juoksupoikia ja muita työmiehiä, jotka olivat nuorimmillaan 14-vuotiaita.⁷⁸ Aluksi Ionoffin talossa asui myös muutama kirvesmies, neljä kadunkiveäjää ja huovantekijä.⁷⁹

Muutamien muidenkin lahtelaisten talouksissa asui venäläisiä palvelijoita tai lastenhoitajia. Palvelijoiden ikä saattoi nuorimmillaan olla 11 vuotta, mutta myös suomalaisissa palvelijoissa oli yhtä nuoria työntekijöitä. Vaatimattomimmissa lapsiperheissä saattoi palvelija toimia myös lastenhoitajana, mutta varakkaimmissa perheissä tehtävät oli eriytetty. Esimerkiksi lahtelaisen lääkäri Johan Vitalin ja hänen ruotsinkielisen vaimonsa perheessä oli venäläinen saksankielinen lastenhoitaja sekä kaksi lahtelaista palvelijaa.⁸⁰ Venäläisiä palvelijoita oli siis myös lahtelaisissa perheissä ja päinvastoin.

Lahdessa asui vuosien 1906–1925 kuluessa asukasluetteloiden mukaan vajaa 60 venäläistä lapsiperhettä, joissa oli tutkimusaikana yhteensä yli 120⁸¹ lasta. Suurimmillaan lasten määrät olivat maailmansodan aikana sekä tutkimusajan lopussa, kun tataarikauppiaita tuli Lahteen enemmän. Suurin osa lapsista, noin 40 %, kuului venäläisten sotilaiden perheisiin, reilut 30 % oli kauppias- tai kulkukauppiasperheiden lapsia ja loppu koostui esimerkiksi venäläisten virkamiesten ja työläisten lapsista sekä niistä perheistä, joiden kohdalla tausta ei selviä. Sotilasperheiden lasten suuri lukumäärällinen osuus kokonaismäärästä selittyy todennäköisesti upseerien suurella vaihtuvuudella, kun taas kauppiaat asuivat paikkakunnalla pidempiä aikoja. Keskimäärin suurimmat perhekoot olivat kauppias- tai kulkukauppiasperheissä, mutta asemakaava-alueen ulkopuolelle jää köyhempi väestön osa,

⁷⁶ Leinonen 1991, 2.

⁷⁷ LKas 1906–1925, passim., KA. Valtuuston kokouksessa, *Lahten Lehti* 26.5.1907, 2. Lahdessa asui paljon työmiehiä etenkin kasarmien rakennusaikana, mutta asukasluetteloissa heitä on vain muutamia.

⁷⁸ LKas 1908–1919, passim., KA; Tammiston muistelu 1978 (a), 5, PA, PHA, LKA; Vapaaeht. huutokaupalla, ESS 27.10.1917, 4.

⁷⁹ LKas 1908–1909, kirja 352, KA. Lahden rahatoimikamari ostikin katukiveystyöt Ionoffilta vuonna 1907. Ks. Rahatoimikamarin..., *Lahten Lehti* 12.6.1907, 2. Ionoffilla oli myös huopatehdas. Ks. Halila 1958, 499.

⁸⁰ LKas 1913, kirja 359, KA.

⁸¹ Perheet ja lapset on laskettu mukaan vain yhteen kertaan. Mukana on muutama lapsi virolaisesta, latvialaisesta ja inkeriläisestä perheestä, jotka olen laskenut nimen tai muun tekijän perusteella venäläisiksi.

joissa perhekoko on yleensä suurempi.⁸² Tutkimusmateriaalissa on vain vähän tietoa siitä, miten venäläisiin lapsiin suhtauduttiin Lahdessa. Lahteen liittyvistä muisteluista ei löytynyt yhtään sellaista, jossa venäläisten ja suomalaisten lasten välillä olisi ollut kanssakäymistä.

Lahdessa asui tutkimusajalla muutamia venäläisiä musiikkitaiteilijoita. Esimerkiksi georgialainen Nikolai Dobrohotoff oli Pietarin yliopiston filharmonisen seuran solisti, joka soitti viulua ja selloa sekä johti Lahden Orkesteriyhdistyksen orkesteria. 20-luvun alussa Dobrohotoff ilmoitti lehdessä antavansa myös opetusta sellon soitossa. Hänen vaimonsa piti Aleksanterinkadulla musiikki- ja soitinkauppaa, ja he asuivat Lahdessa ainakin vielä vuoden 1925 alussa.⁸³ Erään muistelijan mies soitti puolestaan Lahdessa samassa soittokunnassa, jota venäläinen kapellimestari Aleksei Jermakoff johti. Jermakoffin perhettä muistelussa kuvaillaan sanoin ”komea pari, ne viitat ja ne lapset”, mutta kylään heille ei päässyt kukaan lahtelaisista lapsista, ja muistelijallekin oli sanottu, että hänellä oli ”huono koti”. Kapellimestaria muistelija kuitenkin luonnehtii kohteliaaksi mieheksi, joka vielä vuosien jälkeenkin kävi tervehtimässä hänen miestään.⁸⁴ Toisessa muistelussa Jermakoffia luonnehdittiin päteväksi ja monitaitoiseksi musiikkimieheksi, joka oli tullut Lahteen sotilaskapellimestariksi. Muistelija toteaa: ”Kyll’se oli pätevä mies torvialalla! Se soitti itseki ja samalla johti. Se olj se baritoni.”⁸⁵

Venäläiset musiikkitaiteilijat olivat arvostettuja esiintyjiä Lahdessa. Nikolai Dobrohotoff sai vuonna 1910 hyvät arvostelut lehdessä sellokonsertistaan, jonka hän piti vaimonsa kanssa Hotelli Lahdessa. Hänen konserttinsa olivat haluttuja, ja niitä pidettiin edelleen korkeatasoisena ainakin 20-luvun puoliväliin asti.⁸⁶ Musiikkitaiteilijoiden lisäksi muitakin venäläisiä taiteilijoita ja erityisesti kirjailijoita pidettiin lehtien mukaan arvossa koko Suomessa. Leo Tolstoin kirjat ja yhteiskunnalliset kannanotot saivat palstatilaa paikallisissa

⁸² LKas 1906–1925, passim., KA. Tässä tutkielmassa olen luokitellut lapseksi vielä kaikki 18-vuotiaat. Tutkimusaikana täysi-ikäisyyden ikäraja oli 21 vuotta, mutta lasten lukumäärää arvioitaessa se on turhan korkea. Lapset saattoivat olla työelämässä huomattavan aikaisin, joten on todettava, että lapsiksi luokitelluista löytyi neljä alle 18-vuotiasta venäläistä palvelijaa, yksi leipuri, kolme juoksupoikaa sekä kaksi muuta Ionoffilla asunutta ilman ammattia olevaa henkilöä. Venäläisiksi lapsiksi en ole luokitellut niitä, joiden toinen vanhempi on suomalainen, ja jotka tapauskohtaisesti harkiten joko puhuivat suomen kieltä tai heillä oli suomalainen nimi tai he olivat Suomen alamaisia. Ks. Miten täysi-ikäisyysraja on muuttunut vuodesta 1898 lähtien? *Eduskunnan kirjaston tietopalvelulta kysyttyä*. www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/tietopalvelulta-kysyttya.

⁸³ LKas 1924, kirja 370, KA; LKas 1925, kirja 371, KA; Ppk 1923, nro 368, KA; Silvennoisen muistelu 1978 (b), 6, PA, PHA, LKA; Huveja, *Lahden Lehti* 28.1.1905, 1; Konsertti, *Lahti* 1.9.1908, 1; Huveja, ESS 2.11.1920, 1. Musiikkikaupan ikkuna rikottiin vuonna 1923 liikkeen avaamisen aikoihin. Poliisin päiväkirjan mukaan tapaus oli vahinko eli se ei liittynyt omistajan kansallisuuteen.

⁸⁴ Kardénin haastattelu 1978 (b), 9, PA, PHA, LKA.

⁸⁵ Silvennoisen muistelu 1978 (b), 6, PA, PHA, LKA.

⁸⁶ Lahdesta, *Lahden Lehti* 2.9.1908, 2; Taide ja kirjallisuus, *Lahden Sanomat* 23.8.1910, 3; Sellokonsertti, *Lahti* 25.4.1925, 2.

lehdissä koko tutkimusajalla, ja vielä sisällissodan kynnyksellä hehkutettiin lehdessä venäläisten tanssitaiteilijoiden tulevaa balettikonserttia Lahdessa.⁸⁷ Kansallisuusaate näkyi toki suomalaisten taiteilijoiden voimakkaana kannatuksena, mutta tutkimusmateriaalin perusteella monet venäläiset taiteilijat ja kirjailijat, joita arvostettiin ennen itsenäistymistä, nauttivat arvostusta myös sen jälkeen.

Sortokauden politiikan seurauksena monia erityisesti turvallisuuteen ja valvontaan liittyviä toimia venäläistettiin ja siirrettiin suoraan venäläisviranomaisten alaisuuteen. Valvontaa venäläistettiin esimerkiksi vaatimalla poliiseilta venäjän kielen taitoa sekä lisäämällä santarmien määrää ja toimivaltaa Suomessa.⁸⁸ Muun Suomen tavoin Lahdessakaan ei suhtauduttu suopeasti santarmeihin. Kun rautatiesantarmille lähetetty venäjänkielinen lehti saapui vahingossa *Lahden Lehden* toimitukseen, kirjoitti lehden löytänyt ”toimitussihteeriparka”, että asianomainen voi tulla lehteään perimään, mutta ”älköön kysykö toimitussihteeriltä”.⁸⁹ Etenkin vuosina 1909–1917 kenraalikuvernöörinä toimineen F.A. Seynin aikana poliiseja toimi salaisesti venäläisten santarmien tiedonkerääjinä, ja venäläisten laskuun toimivista ”urkkijoista” kirjoitettiin paljon myös lahtelaisissa lehdissä. Heitä halveksittiin yleisesti, ja lehdissä levitettiin ”urkkijoiden” tuntomerkkejä sekä kehoitettiin varovaisuuteen juteltaessa tuntemattomien kanssa.⁹⁰

Lahden asukasluetteloissa mainittiin vuosina 1914–1917 muutamia santarmeja ja yksi santarmialiupseeri. Poliisilaitoksella työskenteli lisäksi etsivä Ivanoff, jonka pääasiallinen tehtävä oli *Etelä-Suomen Sanomien* mukaan ”valtiollinen urkinta”. Helmikuussa⁹¹ vuonna 1917 Venäjällä tapahtuneen vallankumouksen jälkeen sotilaat nousivat kapinaan monilla paikkakunnilla myös Suomessa. Esimerkiksi Hämeenlinnassa sotilaat pidättivät ”vanhan järjestelmän palvelijoina” Hämeen läänin kuvernöörin, Hämeenlinnan poliisimestarin sekä santarmipäällikön. Samanlaisia pidätyksiä tapahtui muillakin paikkakunnilla. Lahdessa sotilaat pidättivät kotitarkastuksen jälkeen poliisilaitoksella työskennelleen etsivä Ivanoffin,

⁸⁷ Venäjän maine ulkomailla, *Lahden Lehti* 15.7.1905, 2–3; Leo Tolstoi, *Lahden Lehti* 9.9.1908, 3; Helena Pawlowan balettikonsertti, *Lahti* 29.12.1917, 2; Ilja Repin 80-wuotias, *ESS* 9.8.1924, 3.

⁸⁸ Suomen santarmihallitus, *Arkistojen portti*, KA. http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Suomen_santarmihallitus. Santarmit kuuluivat Venäjän santarmihallinnon piiriin, jonka tehtävänä oli tutkia valtiollisia rikoksia ja huolehtia passien tarkastuksista sekä raportoida havainnoistaan kenraalikuvernöörille.

⁸⁹ Hyh-hyh!, *Lahden Lehti* 7.2.1906, 2.

⁹⁰ Urkkija poikennut Lahdessa, *Raivaaja* 21.8.1912, 2; Järjestysvalta horjuu Suomessa, *Suomi* 80.

Itsenäistymisen vuodet 1917–1918 verkkojulkaisu 1977, Tampereen yliopisto. <https://webpages.tuni.fi/sochistoria/suomi80/teema5.htm>

⁹¹ Gregoriaanisen kalenterin mukaan vallankumous tapahtui maaliskuussa, mutta YSA asiasanasto ohjaa käyttämään termiä helmikuun vallankumous Venäjällä tuolloin käytössä olleen juliaanisen kalenterin mukaisesti. Ks. Yleinen suomalainen asiasanasto YSA <http://www.yso.fi/onto/ysa/Y124631>.

jota paikallinen lehti kutsui ”santarmiurkkijaksi” ja jonka kerrottiin hankkineen väkijuomia ja ”juottaneen” niitä ”yökaudet” sotamiehille. Etsivä sai yhden päivän aikaa hoitaa asiansa, jonka jälkeen hänet lähetettiin Pietariin.⁹² Näissä tapauksissa kyse oli pitkälti venäläisten keskuudessa kytevästä lopulta vallankumoukseen johtaneista ristiriidoista, mutta suomalaisen lehdistön myötätunto ei ollut ainakaan santarmien tai ”urkkijoiden” puolella.

Lahdessa asui tutkimusaikana muitakin venäläisiä poliisiviranomaisia. Poliisilaitoksen päällikkönä aloitti maailmansodan aikana everstiluutnantti Timofei Bjälöff, joka asui Lahdessa perheensä kanssa. Erottuaan Suomen itsenäistymisen jälkeen virastaan Bjälöff anoi Suomesta eläkettä, joka hylättiin, koska hän erosi ilman lääkärintodistusta ja koska hän ei ollut, vastoin Suomen lakia, virassa ollessaan Suomen alamainen.⁹³ Lakitieteen ylioppilas Juho Schurigin puolestaan muutti vaimonsa ja kolmen lapsensa kanssa Tampereelta Lahteen vuonna 1912. Asukasluetteloiden mukaan koko perhe puhui äidinkielenään venäjää, mutta olivat suomalaisia. Heillä oli aluksi sekä venäläinen että suomalainen palvelija, ja he asuivat Lahdessa vielä itsenäistymisen jälkeenkin muuttaen myöhemmin sukunimensä suomalaiseksi.⁹⁴

Nimismies Schurigin osallistui Lahdessa venäläisen hallinnon toimesta venäläisen johdon alla tehtyihin kotitarkastuksiin. Tarkastuksiin osallistujat eivät olleet lahtelaisia, ja lehden mukaan Schuriginkaan ei ”huomattavammin ottanut osaa” niihin.⁹⁵ Myös nimismies Schurigin pidätettiin virastaan muutamaksi kuukaudeksi neljä vuotta myöhemmin Venäjän helmikuun vallankumouksen jälkeen.⁹⁶ Vallankumouksen jälkeen esitettiin yleisesti nimismiehiin ja poliiseihin kohdistuvia syytöksiä, joiden selvittämiseksi perustettiin Hämeen lääniinkin toimikunta. Lahdessa syytettyinä olivat Hollolan nimismies ja apulaisnimismies, jotka muutaman kuukauden jälkeen vapautettiin syytöksistä.⁹⁷ Ilmeisesti Schurigin kuului niihin, jotka autonomian ajalla hyväksyttiin, ehkä kielitaitonsa ja taustansa vuoksi, myös venäläisen hallintovallan puolelta poliisivirkaan, ja toisaalta Schurigin pystyi toimimaan niin, että

⁹² LKas 1914–1917, passim., KA; Hämeen läänin kuvernööri pidätetty, ESS 22.3.1917, 3; Tunnettu santarmiurkkija, ESS 17.4.1917, 2; Santarmiurkkija pidätetty, ESS 5.5.1917, 2.

⁹³ LKas 1916, kirja 361, KA; Eronneiden Wirkamiesten eläkkeet, ESS 1.9.1917, 2; Halila 1958, 251.

⁹⁴ LKas 1913, kirja 359, KA; LKas 1914, kirja 360, KA; LKas 1916, kirja 361, KA; Halila 1958, 251. Juho Schurigin toimi Hollolan piirin nimismiehenä, mutta hänet määrättiin venäjän kielen taitoisena välillä Nastolaan, jossa oli myös venäläistä sotaväkeä. Ks. Lääninimismiehet, *Lahti* 31.10.1912, 2.

⁹⁵ Äskeiset kotitarkastukset, *Lahden Sanomat* 5.4.1913, 2.

⁹⁶ Wirkamiesten toiminnan tutkiminen, ESS 7.6.1917, 2.

⁹⁷ Wirkamiesten toiminnan tutkiminen, *Lahti* 18.8.1917, 2.

sisällissodan jälkeen Hollolan piirin nimismiehenä hän oli punakaartilaisia vastaan käydyillä käräjillä yleisenä syyttäjänä.⁹⁸

Myös rautateillä toimi venäläinen tarkastaja eli kontrollööri sekä lennätinlaitoksessa muutamia venäläisiä virkamiehiä. Vuoden 1911 asukasluetteloiden mukaan Lahden lennätinlaitokseen tuli ensimmäisenä lennätinpäällikkö Mihael Jegoroff. Vuoden 1912 asukasluettelon mukaan osoitteessa asui myös venäläinen lennätinvirkamies ja suomalainen lennätinreviisori. Myöhemmin Viipurista kotoisin oleva Jegoroff meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa, ja he jäivät kahden lapsensa kanssa Lahteen ainakin vuoden 1925 alkuun asti.⁹⁹

Asukasluetteloista löytyy vuoden 1914 jälkeen joitakin esimerkiksi Baltiasta tulleita perhekuntia, jotka poikkesivat säätynsä tai statuksensa vuoksi muista asukasluetteloiden henkilöistä. Tutkimusaikaan mahtui muutama poliittinen poikkeustilanne, jotka saattavat selittää ajallisesti ainakin joidenkin läsnäolon. Maailmansota sai varakkaan väen pakenemaan joukoittain sodan runtelemilta Venäjän alueilta, erityisesti Baltiasta ja Puolasta. Myös Lahdessa etsittiin pääasiassa Virosta ja Liettuasta tuleville ”heimolaisillemme” asuntoja vuokrattavaksi, sillä nämä pakolaiset maksoivat itse vuokransa.¹⁰⁰ Vuoden 1916 asukasluettelosta näkyy, että Lahdessa asui esimerkiksi Virosta Liivinmaan kuvernementista tulleet paroni ja paronitar, heidän kaksi lastansa sekä kolmihenkinen muu seurue, ja seuraavan vuoden luettelosta löytyy muun muassa latvialainen aatelistiperhe seurueineen. Kaikkiaan vuoden 1917 alkuun mennessä luetteloissa on kymmenkunta muuta henkilöä, jotka voisivat ammattinsa, säätynsä ja kansallisuutensa perusteella sopia hyvin maailmansodan liikkeelle ajamiksi pakolaisiksi.¹⁰¹

Toinen pakolaisjoukko lähti liikkeelle vuoden 1917 lokakuun vallankumouksen seurauksena, kun bolševikkihallinnon mielivalta Venäjällä muuttui nopeasti anarkistiseksi terroriksi, ja Venäjältä pakeni emigranttien lisäksi sotaväkeä, inkeriläisiä, karjalaisia sekä muita tsaarinvallan kannattajia.¹⁰² Vuoden 1918 jälkipuolella lehtiin ilmaantui kirjoituksia, kuinka rajan yli ”tulvi” Suomeen bolševikkeja pakenevia venäläisiä. Joukossa oli myös suomalaisia

⁹⁸ Kansalaissodan aikainen juttu Hollolan välikäräjillä, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 22.4.1925, 4.

⁹⁹ LKas 1911, kirja 355, KA; LKas 1912, kirja 357, KA; LKas 1914, kirja 360, KA; LKas 1917, kirja 362, KA; LKas 1925, kirja 371. Yksi telegrafisti oli Latviasta. Ks. LKas 1916, kirja 361, KA.

¹⁰⁰ LKas 1914–1925, passim., KA; Osanottoa pakolaisista kohtaan, ESS 9.9.1915, 1. Lehti paheksui sitä, että joillain paikkakunnilla varakkailta pakolaisilta oli vaadittu varallisuutensa vuoksi normaalia korkeampia vuokria.

¹⁰¹ LKas 1916, kirja 361, KA; LKas 1917, kirja 362, KA.

¹⁰² Rappaport 2017, 324; Valtion pakolaisavustuskeskus, *Arkistojen portti*, KA. http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Valtion_pakolaisavustuskeskus.

Venäjälle paenneita punakaartilaisia.¹⁰³ Seuraavan vuoden alussa *Etelä-Suomen Sanomissa* uutisoitiin eduskunnalle jätetystä pakolaistulvaa koskevasta välikysymyksestä. Päähuolena olivat edelleen bolševikit, mutta lehdessä myös muistutettiin eduskuntaa, että mukana olevat bolševikkeja pakenevat venäläiset porvarit olivat myös Suomen vihollisia, sillä heidän katsottiin olleen vastuussa sortokaudella koetuista vääryyksistä. Venäläisvihatuksen kannalta kiintoisa toteamus lehdessä oli, että koko Venäjän kansan, olipa hän bolševikki tai porvari, yhtenäinen tarkoitusperä on Suomen liittäminen takaisin Venäjään. Samalla kuitenkin todettiin, että pakolaisten joukossa saattoi olla tavallisia ”vaarattomia” venäläisiä, joita olisi inhimillisyyden nimissä autettava, eikä heiltä haluttu kieltää turvaa.¹⁰⁴ Venäläisiin liitetty uusi uhka on valtiollisen itsenäisyyden menettämisen pelko, mutta Venäjän kansasta löytyy edelleen myös ”vaarattomia” ihmisiä, joihin ei kohdistettu vihaa tai epäilyksiä.

Lahden asukaluetteloista löytyy pari vuotta vallankumouksen jälkeen muutamia venäläisiä, virolaisia ja inkeriläisiä, jotka saattoivat olla Venäjällä vallinneen anarkian liikkeelle ajamia pakolaisia.¹⁰⁵ Lahteen perustettiin vuonna 1920 venäläisen sotaväen jälkeensä jättämiin kasarmirakennuksiin Hennalan venäläinen keskitysleiri, jossa oli aluksi bolševikkeja vastaan taistelleita upseereita ja sotamiehiä, muutamat myös perheineen.¹⁰⁶ Kahden viikon karanteenin jälkeen enintään kaksikymmentä pakolaista päivässä sai eritysluvalla poistua kasarmeilta hoitamaan asioitaan, joten paikalliset varmasti kohtasivat heitä kaupungilla. Lehdessä toivottiin paikallisten suhtautuvan heihin ymmärtämyksellä, koska nämä venäläiset ”eivät ole vihollisiamme, vaan onnettomia ihmisiä, jotka taistelussa ovat tappiolle joutuneet” ja hakevat turvaa täältä.¹⁰⁷ Poliisin päiväkirjoissa on myös merkintöjä pakolaisina Suomeen tulleista sotilaista, jotka on poliisin toimesta viety Hennalan pakolaisleiriin. Kaupungille päästyään osa heistä päätyi poliisiasemalle kieltolain rikkomisesta, ja pari upseeria oli vuokrannut huoneen prostituoitujen kanssa asiointia varten.¹⁰⁸

Viisi kuukautta myöhemmin keskitysleiri siirrettiin Hämeenlinnaan. Hämeenlinalaiset eivät suhtautuneet tulokkaisiin kovin lämpimästi, erityisesti koska ”ryssäläisleiri” tulisi keskelle

¹⁰³ Pakolaistulwa Wenäjältä Suomeen, ESS 5.10.1918, 3. Monet venäläisistä jatkoivat matkaa Suomesta eteenpäin. Ks. Shenshin 2008, 8.

¹⁰⁴ Välikysymys Wenäläisten pakolaisten tulwaamisesta maahamme, ESS 14.1.1919, 1.

¹⁰⁵ LKas 1918–1925, passim., KA.

¹⁰⁶ Hennalan wenäläinen keskitysleiri, ESS 16.3.1920, 2.

¹⁰⁷ Wenäläiset pakolaiset Hennalassa, ESS 1.4.1920, 3. Leirille jäi karanteenin päätyttyä noin 800 henkilöä odottamaan tilanteen rauhoittumista Venäjällä, mutta osa palasi Venäjälle. Venäjältä tulleet suomalaiset toimitettiin koteihinsa Suomessa.

¹⁰⁸ Ppk 1920, nro 343, KA; Ppk 1920, nro 386, KA; Ppk 1920, nro 454, KA.

kaupunkia kasarmeihin, joista heidät viimeksi karkotettiin luullen, ettei heitä siellä enää nähtäisi. Lehdessä kysyttiin myös, eikö jostain korvesta mahdollisimman kaukana ihmisistä löytyisi paikkaa leirille ¹⁰⁹ *Lahti*-lehdessä todettiin tähän, ettei täällä Lahdessakaan heitä ikävöimään jäädä. ¹¹⁰ Lahden nuorsuomalainen lehti puolestaan toteaa, että pakolaiset eivät ole aiheuttaneet suurempia ikävykyksiä, lähinnä he ovat vain todiste suuren valtakunnan alennustilasta. ¹¹¹

Asukasluettelot mahdollistavat talokohtaisen pohdinnan siitä, miten venäläiset asukkaat sijoittuivat asemakaavallisesti Lahteen. ¹¹² Venäläiset eivät asuneet Lahdessa millään tietyllä yksittäisellä alueella, vaan osoitteet noudattivat lähinnä paikallisten sosiaalisesta luokasta muotoutuneita alueita. Venäläiset työläiset asuivat samoilla alueilla kuin lahtelaiset työläisetkin. ¹¹³ Muutamia tapauksia löytyi, joissa kaksi samaa ammattia harjoittanutta ja yhtä aikaa Lahteen tullutta venäläistä asuivat samassa asutokunnassa. ¹¹⁴ Myös samasta kaupungista Lahteen tulleet saattoivat ainakin aluksi asua samassa osoitteessa, kuten Viipurista tulleet lennätinvirkamies Mihael Jegoroff ja kauppiasuraansa aloittava Wladimir Knjäseff. ¹¹⁵ Vain tataarikauppiaiden keskuudessa on nähtävissä asuinpaikkojen keskittymistä lähemmäksi sekä samoihin asutokuntiin. Tataarikauppiaita asui paljon kaupungin reuna-alueilla, mutta myös Rautatienkadun eteläpäässä lähellä rautatieasemaa, jossa esimerkiksi venäläistä sotaväkeä liikkui ja asui. ¹¹⁶ Todennäköisesti heitä kuitenkin asui myös asemakaava-alueen ulkopuolella.

Lähdemateriaalin kautta tehdyn tulkinnan perusteella lahtelaiset suhtautuivat asukasluetteloista ja sanomalehdistä esiin nousseisiin epäpoliittisiin venäläisiin suopeammin kuin poliittisiksi koettuihin virkamiehiin ja muihin hallintovallan edustajiin. Lahdessa asuneisiin venäläisiin kauppiaisiin, käsityöläisiin, työväestöön ja kulttuurialan edustajiin ei henkilötasolla kohdistunut rotuun tai etniseen taustaan liittyviä ennakkoluuloja tai stereotypioita tutkimusaikana, vaikka yleisesti venäläisiin liitettyjä stereotypioita lehdistä

¹⁰⁹ Hennalan leirin asukkaat Hämeenlinnaan, *Hämeen Sanomat* 13.8.1920, 3.

¹¹⁰ Venäläisten keskitysleiri Hennalassa, *Lahti* 14.8.1920, 2.

¹¹¹ ”Wieraamme” lähtevät huomenna Hämeenlinnaan, *ESS* 19.8.1920, 2.

¹¹² Karttana on käytetty Lahden asemakarttaa vuodelta 1910. Ks. Lahden kaupungin asemakartta v.1910, KA.

¹¹³ LKas 1914, kirja 360, KA. Esimerkiksi työmies Vasili Asetsikoff asui osoitteessa Vuorikatu 19, jossa muuten asui vain paikallisia työmiehiä.

¹¹⁴ LKas 1908–1909, kirja 352, KA. Talojen asukasluetteloissa samassa asunnossa asuvat on yleensä ryhmitelty yhteen. Asutokunnalla tarkoitetaan samassa asuinhuoneistossa asuvia henkilöitä, jotka eivät välttämättä ole samaa perhettä. Yleensä perheiden kanssa asui esimerkiksi palvelijoita tai lastenhoitajia, tai samassa asutokunnassa saattoi vuokraajan lisäksi asua alivuokralaisia.

¹¹⁵ LKas 1911, kirja 355, KA.

¹¹⁶ LKas 1906–1925, passim., KA.

välillä löytyikin. Merkillepantavaa on, että paikkakunnalla asuneisiin venäläisiin siviileihin ei kohdistettu stereotyyppisiä toteamuksia silloinkaan, kun heihin liitettiin häiriköintiä, rikkomuksia tai suoranaisia rikoksia, vaan kirjoitusten sävy noudatteli kantaväestön saamaa kohtelua.

2.2 Sotaväki lahtelaisten kokemana

Lahteen rakennettu varuskunta oli yksi Venäjän sotahallinnon tekemistä puolustuksen vahvistamiseen tähtäävistä ratkaisuksista, mutta paikallisille kasarmien tulo ei ollut lähtökohdiltaan mutkatonta. Lahteen oli jo aikaisemmin sijoitettu santarmien lisäksi kasakoita, jotka olivat pelätty osa Venäjän järjestyksenvalvontaa Suomessa. Heihin liittyvät väkivaltaiset kertomukset olivat konkreettinen muisto erityisesti isonvihan ajalta. Maine sai vahvistusta myös tutkimusaikana, sillä lahtelaisissa lehdissä julkaistiin yksityiskohtaisia kuvauksia kasakoiden julmuuksista Venäjällä.¹¹⁷ Suurlakon aikana vuonna 1905 Lahdessa lähtikin yöllä liikkeelle kasakoiden saapumisesta varoittava perätön huhu, joka sai ihmisiä pakenemaan yönselkään.¹¹⁸

Paikalliseen ilmapiiriin vaikutti myös vuonna 1909, vajaa vuosi ennen sotaväen käyttöön tulevan tontin kauppaa, Lahdessa leskikeisarinna Maria Feodorovnan kunniaksi järjestetyssä paraatissa sattunut välikohtaus, jossa venäläinen upseeri haavoitti sapelilla kahta katselijaa, jotka eivät olleet paljastaneet päätään.¹¹⁹ Lisäksi uutiset sotaväen kanssa sattuneista konflikteista kulkeutuivat junaliikenteen ja sanomalehtien välityksellä muilta varuskuntapaikkakunnilta, olivatpa jutut sitten propagandan vuoksi liioiteltuja tai sensuurin vuoksi siloteltuja. Jari Lehtoväreen mukaan kasvavan sodan uhan lisäksi pysyvien joukkojen lisäämisen taustalla on nähty venäläisten pelko suurlakon ja Viaporin kapinan toistumisesta, sillä sortotoimien kiristyessä suomalaisten lojaalisuus venäläistä hallintoa kohtaan väheni.¹²⁰ Molemminpuolisen epäluulon lisääntyessä kasarmien rakentaminen koettiin varuskuntapaikkakunnilla suomalaisiin kohdistuvan valvonnan lisäämiseenä.¹²¹

¹¹⁷ Kuinka talonpoikia rauhoitetaan, *Lahden Lehti* 9.12.1905, 3; Alenius 1994, 57. Esimerkiksi Helsingissä kasakat turvautuivat väkivaltaiseen järjestyksenpitoon vuoden 1902 kutsuntalakkojen levottomuuksissa. Ks. Kujala 1995, 185–194.

¹¹⁸ Vapaudenliike meillä, *Lahden Lehti* 11.11.1905, 1–2; Lahden lakkoliikkeestä, *Lahden Lehti* 11.11.1905, 2–3. Helsingissä ihmisjoukossa pakokauhu levisi lehden mukaan kuin myrsky viljavainioon, kun kasakoiden tulo huomattiin.

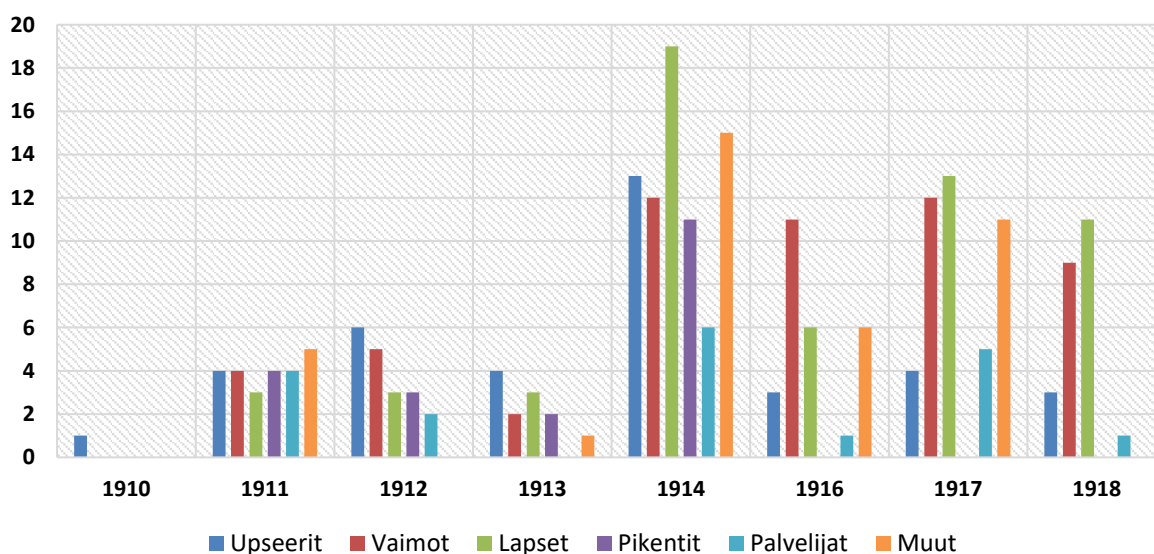
¹¹⁹ Venäläinen sotaväki väkiwallantöissä Lahdessa, *Uusmaalainen* 6.8.1909, 2. Tapaus sai paljon huomiota lehdissä eri puolilla Suomea.

¹²⁰ Lehtoväre 2001, 18.

¹²¹ Talvi 1984, 246–247.

Lahdessa sovittiin tonttikauppa paikallisen tilallisen ja venäläisen sotilasarakennuskomission kesken ilman pakkolunastusta, ja kasarmien peruskivi laskettiin venäläisin juhlallisuuksin syksyllä 1911.¹²² Ennen kasarmien valmistumista kaksi komppaniaa sotilaita ja upseereita jouduttiin majoittamaan väliaikaisiin tiloihin. Se aiheutti paljon huolestunutta kirjoittelua lehdissä majoituskustannusten vaikutuksista tuoreen kaupungin talouteen, sillä sotilasmiljoonien maksusopimusten mukaisesti kustannukset kuuluivat kaupungeille. Kaupunginvaltuuston asettama valiokunta lähetti senaatille kirjeen, jossa se ennusti perikatoa "ensimmäisessä kehityskaudessaan" olevalle kaupungille, jos se joutuisi maksumieheksi majoitusasiassa. Tämä ei tuottanut toivottua tulosta, vaan valtuusto joutui asettamaan majoituslautakunnan huolehtimaan majoituksen järjestämisestä.¹²³ Vallitsevan majoitussäännön mukaan kaupungin tuli hankkia sotaväelle myös polttopuut, valaistustarpeet sekä oljet.¹²⁴

Upseerit ja muut sotaväkeen liittyvät Lahden asemakaava-alueella

Kuva 2. Tutkimusaikana Lahden asemakaava-alueella asuneet upseerit perheineen sekä muut kiinteästi sotaväkeen liittyneet venäläiset. Lähde: LKas 1906–1925, KA. Kuva: Paula Mustalahti.

¹²² Halila 1958, 499–500; Alenius 1994, 58. Venäjän viranomaisten ensimmäinen suunnitelma kasarmien sijoittamisesta Fellmanin pelloille ei toteutunut. Kauppakirja Metsä-Hennalan alueesta allekirjoitettiin 10.6.1910. Riihimäellä, Kouvolassa ja Koriolla jouduttiin turvautumaan keisarin käskyllä nopeutettuun pakkolunastukseen paikallisen väestön kieltäytyessä vapaaehtoisista tonttikaupoista. Ks. Lehtoväre 2001, 27, 30.

¹²³ *Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1910*, 106–107; Venäläisen sotaväen majoitusasia Lahdessa, *Lahden Sanomat* 3.1.1911, 2; Halila 1958, 499–500. Osa majoituskuluista saatiin takautuvasti takaisin.

¹²⁴ Lehtoväre 2001, 26.

Sotamiehet siirtyivät asumaan Hennalan kasarmeille heti, kun rakennustyöt mahdollistivat sen, mutta upseereita asui kaupungin keskustassa kasarmien valmistumisen jälkeenkin. Kuten kuvasta 2 selviää, sotaväkeä asui asukasluetteloiden mukaan asemakaava-alueella ainakin vuosina 1910–1918, ja eniten heitä asui alueella ennen ensimmäisen maailmansodan alkua.¹²⁵

Upseereilla oli usein mukanaan vaimo ja lapset, yhdellä myös äiti. Perheen lisäksi upseereiden pikentit eli sotilaspalvelijat sekä perheen muut palvelijat asuivat samassa asutokunnassa. Muutamissa perheissä oli lastenhoitaja tai kotiopettaja, jotka kuvassa 2 on laskettu palvelijoihin. Yleensä upseeriperheillä oli venäläinen palvelija, mutta muutamissa perheissä palvelija oli suomalainen. Lasten iät vaihtelivat vauvaikäisistä aina 19-vuotiaisiin asti keskiarvon ollessa vajaa seitsemän vuotta. Ennen maailmansodan alkua Lahden keskustassa asuvien upseerien määrä kolminkertaistui, ja myös lasten määrä nousi huippuunsa. Upseerien lisäksi keskustassa asui joitakin aikoja kirjuri ja lääkäri sekä muutamia arkkitehtejä ja insinöörejä perheineen.¹²⁶

Upseeristo ja muu sotaväki asui asemakaava-alueella melko hajanaisesti, mutta kuitenkin yleensä ydinkeskustan alueella tai rautatieaseman läheisyydessä.¹²⁷ Samassa talossa saattoi asua useita upseereita tai upseeriperheitä. Esimerkiksi erään lehti-ilmoituksen mukaan upseerit etsivät hiljaisesta perheestä eri sisäänkäynnillä varustettua kolmen huoneen kalustettua huoneistoa täydellä yöspidolla.¹²⁸ Vuonna 1910 tai heti seuraavan vuoden alussa asettui everstiluutnantti Aleksander Rasumihin vaimonsa, lastensa sekä perheen kotiopettajan kanssa Aleksanterinkadulle. Eversti lähti todennäköisesti rintamalle sodan syttyessä, ja Lahteen jäi vaimo lapsineen, jotka asuivat keskenään samassa osoitteessa aina vuoden 1918 alkuun asti, vaikka yleensä upseerit vaihtuivat tiheään asukasluetteloissa.¹²⁹

¹²⁵ LKas 1906–1925, passim., KA. Olen ensin taulukoinut asukasluetteloiden tiedot tekemääni tietokantaan sotaväen osalta ja muuttanut ne sitten pylväskaavion muotoon. Koska luettelot kerättiin alkuvuodesta, käytännössä vuoden 1918 luettelo kuvaa tilannetta juuri ennen sisällissodan tapahtumia. Vuoden 1915 asukasluettelo puuttuu, ja vuoden 1910 tiedot kerättiin muihin vuosiin nähden eri muotoisena luettelona, joten tietojen vertailukelpoisuus jää avoimeksi. Luettelon mukaan kyseisenä vuonna vain sotilaskasarmirakennustoimikunnan edustaja eversti Grebnier muutti Hämeenkadulle.

¹²⁶ Kirjurit, lääkärit, arkkitehdit ja insinöörit ovat kuvassa huomioitu muissa sotaväkeen liittyvissä henkilöissä.

¹²⁷ Karttana on käytetty Lahden asemakarttaa vuodelta 1910. Ks. Lahden kaupungin asemakartta v.1910, KA.

¹²⁸ Halutaan vuokrata, *Lahden Sanomat* 28.5.1910, 4. Palvelusväeltä toivottiin venäjän kielen taitoa.

¹²⁹ LKas 1911–1918, passim., KA. Kirkon perustuksista löytyneen muurauskauhan kaiveruksen mukaan everstiluutnantti Rasumihin oli myös Hennalan kasarmien kirkkokomitean puheenjohtaja kirkon rakennustöiden aikana. Ks. Lehtonen 2015, 113.

Paikallisilla kasarmirakennuskomissioilla oli mahdollisuus käyttää omia rakennuspiirustusversioitaan, ja Hennalan kasarmien suunnittelutehtävää tarjottiinkin ensin lahtelaiselle arkkitehti Uno Alancolle, joka kuitenkin kieltäytyi työstä omantunnon syistä.¹³⁰ Hennalan kasarmialue toteutettiin lopulta samojen Pietarin sotilaspiirin rakennuskomission tyyppi- ja piirustusten mukaan, kuten useat muutkin aikakauden venäläisvaruskunnat.¹³¹ Sotilaskasarmirakennustoimikunnan arkkitehti Rokitsky muutti vaimonsa ja kahden lapsensa kanssa Rautatienkadulle kasarmien rakennustöiden alkaessa.¹³² Riihimäen varuskuntahistoriaa tutkineen Jari Lehtoväreen mukaan varuskunnat tehtiin mahdollisimman itsenäisesti toimeentuleviksi yksiköiksi, joten niihin rakennettiin upseerien asuntojen ja rykmentin kasarmien lisäksi esimerkiksi leipomot, keittiöt, sairaalat, talleja, erilaisia varastoja ja pajoja.¹³³

Lahteen rakennettiin kappeli, hautausmaa sekä maailmansodan vuoksi keskeneräiseksi jäänyt Pyhälle Nikolaokselle pyhitetty ortodoksinen kirkko. Lahtelaisille sotilaiden uskonnollinen vakaumus näkyi kauas 26 metriä korkean kellotornin sekä hohtavan kirkkaiksi maalattujen kupolien ja kullattujen ristien välityksellä.¹³⁴ Kasarmialueen eteläisessä reunassa sijaitsevan kappelin ympärillä olevalle hautausmaalle alkoi myös pikkuhiljaa ilmestyä ortodoksiristejä ja seppeleitä.¹³⁵ Ortodoksisuus siihen liittyvine rituaaleineen oli konkreettinen ilmentymä vieraan kulttuurin läsnäolosta Lahdessa. Eräs muistelija kommentoi kasarmien vihkiäisiä: ”Venäläinen pappi, ja sillä oli hirveän pitkä tukka, se oli oikein tänne hartioille asti pitkä tukka, kun se huiskutti pyhää savua ihmisten päälle ja siitä sain minäkin.”¹³⁶ Muistelija pitää ortodoksisuuteen liittyviä rituaaleja ja tunnuksia vieraina, mutta kirjoituksesta ei välity negatiivinen ennakkoluuloisuus vaan lähinnä uteliaisuus, onhan hän mennyt tilaisuutta seuraamaankin. Muistelija vaikuttaa lisäksi varsin tyytyväiseltä saadessaan osansa pyhästä savusta.

¹³⁰ Lehtoväre 2001, 41; Niskanen 2018, sähköinen lähde. Uno Alanco käytti v. 1925 alkaen nimeä Uuno Alanko.

¹³¹ Lehtoväre 2001, 41. Tammisaaressa, Kouvolassa, Lahdessa ja Riihimäellä on olemassa täsmälleen samanlaisia rakennuksia.

¹³² LKas 1911, kirja 355, KA.

¹³³ Lehtoväre 2001, 32.

¹³⁴ Lehtonen 2015, 108–111. Kirkon peruskivi muurattiin, ja rakennuspaikka pienen mäen päällä vihittiin juhlahin menoin 28.7.1913. Kirkko oli tarkoitettu 400 henkilölle.

¹³⁵ Peltolan haastattelu 1978, 1, Kansalaissota, PA, PHA, LKA.

¹³⁶ Järvisen haastattelu 1978 (b), 12, PA, PHA, LKA. Vihkiäisillä oli muitakin lahtelaisia silminnäkijöitä muistitietomateriaalin perusteella, joten paikallisten pääsyä tilaisuuteen ei ilmeisesti estetty. Ks. myös Tammiston muistelu 1978 (a), 4, PA, PHA, LKA.

Uskontojen erilaisuudella on traditionaalisesti ollut oma roolinsa Venäjän ja läntisen maailman vihadialogissa.¹³⁷ Uskonnon ja kulttuurin täydellistä erilaisuutta läntiseen maailmaan verrattuna on pidetty eräänä elementtinä *russofobian* taustalla, ja se on ollut osa läntistä työkalustoa, jolla on lietsottu epäluuloa ja pelkoa poliittisten päämäärien saavuttamiseksi.¹³⁸ Uskontojen vastakkainasettelu näkyi tässä tutkielmassa käytetyn materiaalin perusteella erityisesti venäläisten upseerien asenteissa. Ortodoksisuuteen venäläisten liittämä vahva oikeauskoisuuden leima asetti heidät mielestään ylempiarvoiseen asemaan väärauskoisina pitämiinsä suomalaisiin nähden ja antoi heille oikeutuksen huonoonkin käytökseen.¹³⁹ Toisaalta suomalaisissa oppikirjoissa luterilainen uskonto mainittiin erääksi tekijäksi, jonka vuoksi inkeriläiset erotettiin muusta Venäjästä, ja heitä pidettiin suomensukuisena kansana. Inkeriläisiä pidettiin myös sivistyneempinä kuin venäläisiä.¹⁴⁰ Itsenäistymisen jälkeen Hennalaan rakennettu kirkko toimi aluksi varastona, mutta lopulta siitä purettiin tornit ja poistettiin kaikki kirkolliset symbolit ja koristeet ja se muutettiin sotilaskodiksi.¹⁴¹

Venäläisen sotaväen läsnäolo paikkakunnalla tarkoitti paitsi kovaäänisiä ampumarjoituksia ja paikallisia harjoitusleirejä myös suuria sotaharjoituksia, joiden aikana Lahteen saattoi kokoontua kymmeniätuhansia sotilaita eri varuskunnista. Kaupungissa ja sen ympäristössä liikkui tuolloin joukoittain sotilaita ja kasakoita, ja heitä jouduttiin majoittamaan eri puolille kaupunkia.¹⁴² Suuret harjoitukset vetivät kiinnostunutta yleisöä paikalle. Upseeristoa tämä ei aina miellyttänyt, mutta lehden mukaan "antoivat sotilaat asukkaiden ihailta itseänsä rauhassa".¹⁴³ Maanomistajien keskuudessa nurinaa aiheutti maiden, myös arvokkaiden kylvöpeltojen pakkolainaus sekä hevosten ottaminen harjoitusten ajaksi sotilaiden käyttöön. Ainakin aluksi osa maanviljelijöistä jäi ilman vahingonkorvauksia puutteellisten papereiden

¹³⁷ Vihavainen 2014, 32. Kari Tarkiainen mukaan läntinen kirkko paavin johdolla hyökkäsi väärauskoisutta vastaan propagandistisin kirjoituksin idän vaarallisesta, julmasta ja barbaarisesta kansasta jo 1500-luvun alussa. Ks. Tarkiainen 1986, 23–33.

¹³⁸ Karemaa 1998, 12–13. Erityisen merkittävässä roolissa uskontojen erilaisuus oli keskiajalla, jolloin valloitetujen alueiden hallintaan liitettiin asukkaiden käännytys.

¹³⁹ Mutkallista ajurin palkan maksua, *Lahden Lehti* 21.7.1900, 3. Lappeenrannassa venäläinen luutnantti väitti ajurin pyytäneen liikaa kyydistä ja kohdelleen häntä hävyttömästi. Ajuri kertoi kyydittäneensä kahta juopunutta upseeria, jotka olivat pahoinpidelleet häntä, ja toinen oli oksentanut rattaille. Upseeri oli todennut olevansa oikeauskoinen venäläinen upseeri, joten asemansa puolesta hän oli oikeutettu menettelyynsä.

¹⁴⁰ Kivioja 2016, 73–74.

¹⁴¹ Lehtonen 2015, 111–112.

¹⁴² Suuret sotaväen harjoitukset Hämeen läänissä, *Lahden Sanomat* 27.7.1911, 2; Sotilasmanööverit, *Lahden Sanomat* 8.8.1911, 2. Lahti ja Parola toimivat pääasemina sotaharjoituksissa, joissa oli yhteensä 20 000 sotilasta.

¹⁴³ Sotilasmanööverit, *Lahden Sanomat* 10.8.1911, 2.

vuoksi.¹⁴⁴ Lahtelaisten elinpiirissä näkyi myös Vesijärven rantaan Jalkarantaan rakennettu sotilassairaala sekä uimalaitos, jossa sotilaille opetettiin uintia.¹⁴⁵ Lahtelaiset saivat muiden varuskuntakaupunkien tavoin tottua lukuisiin kaupungin torille kulkeviin sotilasparaateihin, joita venäläiset järjestivät omina juhlapäivinä. Marssivat joukot herättivät huomiota kaupungin asukkaissa, ja erityisesti punalippujen jäljessä ratsastaneet kasakat keppeineen ja miekkoineen Arvo Laajarinne mainitsee muistelmakirjassaan paikalliselle väestölle kohdistetuiksi vallan symboleiksi.¹⁴⁶

Venäläiset sotilaat näkyivät lahtelaisten elämässä myös vapaalla ollessaan. Upseeristo viihtyi Lahden Seurahuoneella, ja sotamiehillä oli omat kantapaikkansa.¹⁴⁷ Sotilaat viettivät vapaa-aikaansa käyden usein elokuvissa, ja erään muistelijan mukaan he olivat kovia vetämään nuottaa.¹⁴⁸ Lahden yleisissä saunoissa kävi myös venäläisiä. Esimerkiksi Veltheimin saunassa kävi venäläisiä kylpijöitä eri yhteiskuntaluokista työmiehistä ja kauppiaista aina upseeristoon asti.¹⁴⁹ Torin laidalle jäädytettiin talvella luistinrata, jossa luisteltiin paikallisen soittokunnan lisäksi venäläisen sotilassoittokunnankin torvisoiton tahdissa. Kun maailmansota syttyi, sotilassoittokunta lopetti soittonsa luistinradalla.¹⁵⁰

Paikalliset ostivat sotamiehiltä sokeria, saippuaa ja muitakin tavaroita, mutta ennen kaikkea heiltä ostettiin leipää, ”ryssänlimppua”. Toiminta ei ollut luvallista, joten virkavallan oli puututtava siihen.¹⁵¹ Mahdollisesta kiinni jäämisestä huolimatta kaupankäynti oli paikallisten keskuudessa hyvin suosittua, ja leipureita avustavat sotamiehet pääsivät näin ansaitsemaan hiukan rahaa.¹⁵² Samanlainen leipäkauppa oli yleistä ainakin Turussa ja Riihimäellä, ja sotilaat kiersivät myös lähialueilla myymässä leipää. Näillä leivänmyyntikierroksilla sotilaat saattoivat joskus osallistua talon töihin ateriapalkalla. Sekä Juha Kaarle että Jari Lehtoväre näkevät leivän myynnin yleisimmäksi vuorovaikutustapahtumaksi venäläisen sotaväen ja

¹⁴⁴ Sotaväen leiriytymisestä koituvat wahingot, *Raivaaja* 6.8.1909, 2; Suomeen sijoitetun venäläisen sotaväen manööwerit, *Lahden Sanomat* 29.7.1911, 2; Sotilasmanööwerit ja maanviljelijät, *Lahden Sanomat* 3.8.1911, 2. Komentajan käskystä Lahdesta ja sen ympäristöstä tuli olla 673 hevosta sotilaiden käytössä.

¹⁴⁵ Sotilassairaala Lahteen, *Lahden Sanomat* 17.10.1911, 2. Lehdessä kerrottiin tästä jo päätettynä asiana. Ilmeisesti maa-alueen hinnasta ei päästy sopimukseen, sillä Pentti Luntinen mainitsee muuhun sotilaskäyttöön vuonna 1912 pakkolunastetun maa-alueen. Ks. Luntinen 1984, 127–128.

¹⁴⁶ Laajarinne 1985, 9.

¹⁴⁷ Avomaan muistelu 1978 (a), 4, PA, PHA, LKA; Katajan haastattelu 1978 (b), 3, PA, PHA, LKA.

¹⁴⁸ Sipilän haastattelu 1952, 4, PA, PHA, LKA; Rekolan haastattelu 1952, 5–6, PA, PHA, LKA.

¹⁴⁹ Ppk 1912, nro 691, KA; Ppk 1914, nro 16, KA; Ppk 1914, nro 48, KA. Poliisin päiväkirjoista löytyy ilmoituksia saunassa tehdyistä varkauksista.

¹⁵⁰ Mäkisen muistelu 1978 (b), 1, PA, PHA, LKA.

¹⁵¹ Alenius 1994, 59.

¹⁵² Avomaan muistelu 1978 (a), 3, PA, PHA, LKA.

suomalaisten välillä.¹⁵³ Toiminta lähensi sotamiehiä ja paikallisia, mutta päällystö puolestaan oli kieltoa valvova elin, joten upseerien asema suhteessa paikallisiin oli erilainen kuin sotamiesten.

Kirjoitukset venäläisistä lisääntyivät paikallisissa lehdissä, kun venäläistä sotaväkeä saapui Lahteen ja kasarmien rakennustyöt alkoivat 1910-luvulla. Suorat konfliktit venäläisten kanssa keskittyivät suureksi osaksi kasarmien rakennusaikaan, jolloin Lahteen muutti paljon liikkuvaa työvoimaa ja eri elinkeinojen harjoittajia. Rakennusaikana lehdessä uutisoitiin useista kahakoista ja konflikteista, jotka liittyivät työmaan palkka- ja työaikakiistoihin.¹⁵⁴ Tämä oli yleistä muillakin lähiseudun kasarmityömailla, ja jos tilannetta jouduttiin rauhoittamaan sotaväen väliintulolla, otteet olivat välillä varsin koviakin. *Lahden Sanomien* mukaan sotilaat ampuivat vuonna 1912 Korialla suomalaisen työmiehen. Työmiehien ”rauhottelu” tehtiinkin lehden mukaan ”ehta yleiswaltakunnalliseen malliin”.¹⁵⁵

Poliisin päiväkirjojen ilmoitusten mukaan katukuvassa näkyi rakennusaikana muulloin tutkimusajalla tehtyihin ilmoituksiin verrattuna paljon juopuneita venäläisiä, erityisesti rakennustyömiehiä, mutta myös muita työläisiä, kulkukauppiaita ja irtolaisia.¹⁵⁶

Poliisiasemalle päätyivät samasta syystä esimerkiksi rakennuskomission konttorin kirjuri sekä rakennuskomitean varastonhoitaja.¹⁵⁷ Ilmoituksissa oli tuolloin vain vähän merkintöjä sotilaista, sillä häiriötilanteissa heidät yleensä toimitettiin takaisin varuskuntaan, jossa he kärsivät mahdolliset rangaistukset.¹⁵⁸ Rakennusaikana poliisilaitokselle tuotiin toki paljon suomalaisiakin juopuneita työmiehiä ja irtolaisia.

Rakennusaikana kriittisen kirjoittelun kohteena lehdissä olivat venäläiset rakennustyömiehet, sotaväki sekä hallintoviranomaiset. Kirjoitusten sävy oli vähintäänkin neutraali, mutta myös halveksuva, ivallinen ja ylenkatsova.¹⁵⁹ Niissä ei kuitenkaan ollut yleisesti etniseen taustaan tai rotuun liittyviä viitteitä. Venäläistä kansanluonnetta kuvaavia stereotypioita oli luettavissa

¹⁵³ Kaarle 1993, 84–85; Lehtoväre 2001, 65–66. Jari Lehtoväre mainitsee yleisimmiksi kauppatavaroiksi leivän ja sokerin.

¹⁵⁴ Työrettelöt Lahden sotilaskasarmirakennuksilla, *Lahden Sanomat* 12.9.1911, 2. Kasarmin rakennustöitä valvoi venäläinen rakennuskomissio, joka asioi urakoitsijoiden kanssa. Viipurilaisen urakoitsijan työmiehet lakkoilivat palkkasaatavien sekä yli kymmenen tuntisten työpäivien vuoksi. Ks. Työpäivän pidentämisestä Lahden kasarmirakennuksilla, *Raivaaja* 29.7.1911, 2.

¹⁵⁵ Venäläiset urhot hyökkäystuulella, *Lahden Sanomat* 6.8.1912, 3. Jo otsikko kertoo kirjoituksen ivallisesta sävystä.

¹⁵⁶ Ppk 1909–1924, passim., KA. Ilmoituksista ei aina selviä, onko venäläinen työmies töissä kasarmeilla.

¹⁵⁷ Ppk 1913, nro 308, KA; Ppk 1914, nro 982, KA.

¹⁵⁸ Ppk 1915, nro 266, KA.

¹⁵⁹ Venäläistä oikeutta, *Lahden Sanomat* 2.7.1910, 2.

joistain kirjoituksista. Lähinnä ne liittyivät epärehelliseen toimintaan, juomiseen, yleiseen epäluotettavuuteen ja kovaääniseen käytökseen.¹⁶⁰ Aitona venäläisenä toimintana pidettiin esimerkiksi epärehellistä tapaa laskea palkkoja työläisille.¹⁶¹ Kasarmien rakennustyöt loppuivat, kun ensimmäinen maailmansota syttyi. Tilanne kaupungin katukuvassa muuttui, kun rakennustyömiehet poistuivat.

Ensimmäisen maailmansodan alkuun asti Lahden asemakaava-alueella oli enemmän upseereita kuin heidän vaimojaan, mutta sodan aikana suhde kääntyi toisin päin. Sotaväen lähdettyä rintamalle keskustaan jäi paljon vaimoja ja lapsia, joista useat muuttivat samaan asutokuntaan muiden vastaavassa tilanteessa olevien naisten kanssa. Maailmansota näkyi ja tuntui varuskuntapaikkakunnilla, vaikka suomalaiset eivät olleet velvoitettuja osallistumaan varsinaisiin sotatoimiin Venäjän riveissä. Lahdessa kunnallissairaala luovutettiin vuodepaikkoja haavoittuneille venäläisille sotilaille, mutta haavoittuneiden lisääntyessä perustettiin myös väliaikaisia sotilassairaaloita.¹⁶² Punaisen Ristin hyväksi järjestettiin iltamia, ja sotilassairaaloihin lahjoitettiin yksityisten kansalaisten ja järjestöjen aloitteesta tarvikkeita.¹⁶³

Sotaväen siirrot ja haavoittuneiden kuljetukset näkyivät Lahdessa ja muilla radanvarressa sijaitsevilla paikkakunnilla. Siirrot sujuivat niin nopeasti ja hyvässä yhteistyössä, että Suomen rautatiet saivat armeijalta erityisen kiitoksen.¹⁶⁴ Myötätuntoinen ilmapiiri välittyi myös lehtikirjoituksesta, jonka mukaan sataa haavoittunutta sotilasta odotti Lahden asemalla sairaalahenkilökunnan lisäksi tupakkaa, tulitikkuja ja virvokkeita. Lahtelaiset ajurit kyyditsivät haavoittuneet omalla kustannuksellaan sotilassairaalaan.¹⁶⁵ Muutamaa päivää myöhemmin lehti välitti yllääärin toiveen, että sotilaita kävisivät tervehtimässä vain siihen luvan saaneet henkilöt, sillä suuri vierailijamäärä ja sotilaille tuodut tavarat aiheuttivat häiriötä sairaalassa.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Maallinen matka, *Lahden Sanomat* 11.1.1910, 3. Junasta kuolleena löytyneen venäläisen kerrotaan maanneen, ”kuten venäläiset yleensä”, penkin alla, ja hänellä oli Helsingissä ”warawaimo” sekä lapsia.

¹⁶¹ Lahden kaupungin ja talonomistajien katutyöt, *Lahden Sanomat* 10.9.1912, 3.

¹⁶² LKas 1906–1925, passim., KA; *Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1914*, 31–35; *Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1915*, 42.

¹⁶³ Lahden väliaikaiseen sairaalaan, ESS 10.12.1914, 2; Lahden väliaikaiseen sairaalaan, ESS 29.12.1914, 2; Suomen Punaisen Ristin hyväksi, ESS 9.2.1915, 2; Lahden väliaikaiseen sairaalaan haavoittuneita ja sairaita sotilaita warten, ESS 20.4.1915, 2. Sairaaloihin lahjoitettiin mm. villavaatteita, käsineitä, luistimia, paperitarvikkeita, astioita, elintarvikkeita, savukkeita, pyyhkeitä ja simaa.

¹⁶⁴ Lehtoväre 2001, 54; Suomi saa edelleen kiitosta venäläiseltä taholta, ESS 8.8.1914, 2.

¹⁶⁵ Niitä 100 haavoitettua sotilasta, ESS 3.12.1914, 2.

¹⁶⁶ Arvoisalle yleisölle, ESS 8.12.1914, 2.

Lahdessa erityisesti 9. suomenmaalaisen tarkk'ampujarykmentin sotilaisiin suhtauduttiin ystävällisesti. Hennalasta sotaan lähteneelle rykmentille kerättiin ja lähetettiin joululahjoja, joista rykmentin komentaja, omien sanojensa mukaan liikuttuneena, kiitti pormestarille osoitetussa kiitoskirjeessä. Kirje julkaistiin lehdessä, ja siinä pyydettiin välittämään kiitokset kaikille kaupungin asukkaille. Kirjeessä muisteltiin lämpimästi rykmentin paikkakunnalla viettämää aikaa ja korostettiin hyviä välejä, jotka "pakottavat meitä pitämään sitä viehättävää kaupunkia toisena omana synnyinkaupunkinamme".¹⁶⁷ Tällaiset venäläisten kiitoskirjeet ja suomalaisten sotilaille lähettämät joululahjat eivät olleet poikkeuksellisia muuallakaan Suomessa, kiitoskirjeitä sotarintamalta vastaanotettiin ainakin Tampereella ja Mikkelissä.¹⁶⁸

Maaailmansota lähensi monen lähteen kautta tulkittuna hieman ainakin venäläisiä rivisotilaita ja paikallista väestöä. Sodan aiheuttama elintarvikepula ja myötätunto haavoittuneita kohtaan lisäsivät vuorovaikutusta sotilaiden ja suomalaisten kesken.¹⁶⁹ Tuomas Hopun mukaan lojaalisti venäläisten sotaponnisteluihin suhtautuivat paitsi tavalliset suomalaiset myös muuten venäläisiin kielteisemmin suhtautunut sivistyneistö. Toisaalta saatettiin pitää vaarallisena jatkaa mielenosoituspolitiikkaa sotatilan vallitessa, mutta myötämielisyyden todennäköisempi syy oli Hopun mukaan laskelmoitu toive kääntää sortopolitiikka takaisin autonomian ajan lähtötilanteeseen.¹⁷⁰ Sivistyneistön ulkopuolelle jäävän kansan toiminta ei tulkintani mukaan ollut laskelmoitua. Haavoittuneisiin kohdistuvaa myötätuntoa lisäsi ehkä helpotus siitä, ettei sairaalaan tuotujen joukossa olisi suomalaisia miehiä.

Venäläisissä varuskunnissa sodan aikana vallinneen kurin vuoksi avoimet riidat sotilaiden ja lahtelaisten välillä vähenivät sodan syttymisen jälkeen. Poliisin päiväkirjojen mukaan sotilaat kuitenkin ostivat suomalaisilta alkoholia ja prostituoitujen palveluja sekä tekivät näpistyksiä ja varkauksia.¹⁷¹ Lehdessä ei kirjoitettu lainkaan venäläisten aiheuttamista häiriöistä ja konflikteista Lahdessa, mutta toisaalta ankara sotasensuuri astui Suomessakin voimaan. Kiellettyjä aiheita olivat paitsi venäläisten sotajoukkojen tappiot ja muut sotautiset myös

¹⁶⁷ Lahdessa olleen tarkk'ampujarykmentin kiitokset, ESS 8.4.1915, 2. Esimerkiksi muutamien elokuvanäytösten tuotto osoitettiin 9. rykmentille joululahjaksi. Ks. ESS 10.12.1914, 1.

¹⁶⁸ Yleisöltä. Kiitos, *Suur-Savo* 13.8.1914, 2; Läheltä ja kaukaa, *Työkansa* 23.12.1914, 4.

¹⁶⁹ Lehtoväre 2001, 65.

¹⁷⁰ Hoppu 2006, 56–60.

¹⁷¹ Ppk 1914–1916, passim., KA; Ppk 1914, nro 920, KA; Ppk 1915, nro 251, KA; Ppk 1915, nro 263, KA. Sotilaat varastivat pyöriä ja potkukelkkoja, mutta myös esimerkiksi kelloja ja sormuksia. Sotaoikeus tuomitsi kaksi sotilasta kahden sormuksen varkaudesta kuudeksi kuukaudeksi rangaistuskompaniaan. Ks. Ppk 1915, nro 250, KA; Ppk 1916, nro 25, KA; Ppk 1916, nro 56, KA.

kaikki sisäistä järjestystä koskevat uutiset sekä esimerkiksi varuskuntien tapaturmista tai muista kuolemaan johtaneista tapahtumista kertovat uutiset.¹⁷²

Venäjän vallankumouksen tapahduttua helmikuussa 1917 marssi Hennalan kasarmeilta kaupungin keskustaan liput liehuen uuden hallinnon puolelle liittynyt venäläinen sotaväki. Sotaväen juhlintaan liittyivät yhteislaulujen, tervehdysten ja hurrauksien merkeissä runsaasti kaupunkilaisia. Kaupunginvaltuuston tervehdykset välitettiin sotaväelle. Tilanne koettiin Venäjän ja Suomen kansan yhteisenä vapauden hetkenä sosiaalisesta ja poliittisesta taustasta riippumatta. Lehden mukaan koko kaupunki oli paikalla hurraamassa, kun vankilasta vapautettuja suomalaisia kuljettanut juna Pietarista pysähtyi illalla Lahden asemalla.¹⁷³

Tilanne kärjistyi Suomessa kuitenkin nopeasti, sillä kuri höltyi sotilaiden kapinoidessa upseereita vastaan. Vallankumouksen jälkeen lehdistö vapautui sensuurista, joten suomalaisissa lehdissä seurattiin tarkasti, kun venäläisten sotilaiden väkivaltaisuuDET upseeristoa kohtaan laajenivat suoranaiseksi anarkiaksi erityisesti Helsingin ja Viipurin upseerimurhissa.¹⁷⁴ Paikkakunnasta riippuen lokakuuhun tultaessa sotaväen komentajat joutuivat toteamaan, etteivät joukot olleet enää heidän käskyvallassaan.¹⁷⁵ *Etelä-Suomen Sanomien* mukaan sotilaat pahoinpitelivät Hämeenlinnassa suomalaismiehen siksi, että venäläiset olivat vallankumouksen aikana ”verellään tehneet paljon Suomen hyväksi”. Otsikon ”Vallankumouksen kunniakkaat sotilaat” ivallinen toteamus kertoo vallalla olleesta asenteesta.¹⁷⁶ Venäjän vallankumous ja sitä seuranneet tapahtumat sysäsivät Suomessa käyntiin vuoden 1918 tapahtumat, joskin tulkintaa voidaan pitää anakronistisena, sillä aikalaisten silmin kehitys ei ollut ennakoitavissa, vaikka lisääntyvä anarkia toki huomattiin.¹⁷⁷ Lakkoja ja mielenosoituksia järjestettiin eri puolilla Suomea, ja sota-ajan elintarvikepula sekä työttömyys provosoivat poliittista tilannetta.

Lahti oli helmikuun vallankumouksen jälkeen valtakunnallisesti rauhallista aluetta, eikä siellä koettu mitään upseerimurhien tapaista, jotka kansallisessa mittakaavassa edustivat anarkistisen väkivallan ääripäätä.¹⁷⁸ Erään muistelun mukaan Lahdessakin sotilaat nousivat

¹⁷² Halén & Kalleinen & Loima & Westerlund 2004, 15.

¹⁷³ Sunnuntaipäivä Lahdessa, ESS 20.3.1917, 3.

¹⁷⁴ Karemaa 1998, 43–44; Halén & Kalleinen & Loima & Westerlund 2004, 15–16. Ainakin viisikymmentä upseeria surmattiin yksinomaan Helsingissä.

¹⁷⁵ Lehtoväre 2001, 58–59.

¹⁷⁶ ”Vallankumouksen kunniakkaat sotilaat”, ESS 30.6.1917, 3.

¹⁷⁷ Nummela 1996, 84.

¹⁷⁸ Nummela 1996, 87.

upseeristoa vastaan, ja upseereita tuotiin merkit revittyinä ulos Seurahuoneelta.¹⁷⁹ Kesällä mielivaltaisuuDET koskettivat yhä useammin paikallisia asukkaita, mutta kyse oli lähinnä häiriköinnistä, ilkivallasta sekä varkauksista.¹⁸⁰ Kesäkuussa *Etelä-Suomen Sanomissa* kirjoitettiin ensimmäisen kerran mellakoivista sotilaista tiukasti sanoin ”huutavia ryssiä”, ja lehden etusivulla todettiin, että sotaväki majailee täällä joutilaana ja kurittomana.¹⁸¹ Parin viikon päästä paikallisessa lehdessä kehoitettiin Lahtea ja Hollolaa anomaan monien muiden kaupunkien tavoin sotaväen siirtämistä pois.¹⁸²

Syksyllä tilanne kärjistyi, ja ympäri maata lehdissä oli luettavissa venäläisen sotaväen tekemistä ryöstelyistä, ihmisten mielivaltaisista pidätyksistä, rähinöinneistä sekä aseellisista yhteenotoista. Kustannusliike Kansanvalta julkaisi Lahdessa vuoden 1917 lopussa kirjan *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuuDET Suomessa*, johon oli koottu eri puolilla Suomea elokuun ja lokakuun välillä lehdissä uutisoituja venäläisen sotaväen mielivaltaisuuksia, väkivaltaisuuksia sekä muita rikoksia. Kirjan toivottiin edesauttavan venäläisen sotaväen saamista pois Suomesta. Kirjaan liittyy lähdekriittisiä ongelmia, sillä kaikki tapahtumat eivät luultavasti päätyneet lehtiin, eikä kirjasta selviä mistä lehdistä uutisointeja on kerätty. Ylivoimaisesti eniten uutisoitiin varkauksia ja ryöstöjä. Rahan, kellojen, alkoholin ja muiden varkauksien lisäksi varastettiin paljon myös syötäväksi kelpaavia eläimiä, halkoja nuotoiden polttoon sekä perunaa ja muita juureksia suoraan maasta. Se kuvaa osaltaan maassa vallitsevaa elintarvikepulaa. Uhkailuja, kotitarkastuksia, vangitsemisia ja ilkivaltaa tapahtui paljon, mutta myös vakavampia tappeluja, pahoinpitelyjä ja raiskauksia sekä puolenkymmentä kuolemaan johtanutta tapahtumaa.¹⁸³ Kirjan kieli on hyvin värikästä ja propagandistista, joten tietoihin on tästäkin syystä suhtauduttava

¹⁷⁹ Katajan haastattelu 1978 (b), 3. Kasarmien poikkeuksellisista oloista kertonevat myös useat ilmoitukset kaduilla irti juoksevista upseerien koirista ja hevosista. Ks. Ppk 1917, nro 218, KA; Ppk 1917, nro 399, KA.

¹⁸⁰ Sotaväen wallattomuutta, ESS 19.6.1917, 2; Wenheet eiivät säily, ESS 21.6.1917, 2. Sotilaiden valitettiin tuhoavan kukkaistutuksia ja lainailevan soutuveneitä jättäen niitä ilman airoja minne sattuu. Sotilaiden kerrottiin kalastavan järvistä kalat, ryöstelevän ihmisiä ja heinäkuussa joukko sotilaista pysäytti aseella uhaten auton. Ks. Möysänjärvi tyhjennetty kaloista, ESS 5.7.1917, 2; Auto maantiellä ampumisen uhalla pysäytetty, ESS 14.7.1917, 2; Sotilaat ryöstöretkillä, ESS 21.7.1917, 2.

¹⁸¹ Mitä varten?, ESS 28.6.1917, 1; Pikku-uutisia, ESS 28.6.1917, 2.

¹⁸² Toimenpiteisiin sotaväen täältä poistamiseksi, ESS 7.7.1917, 2.

¹⁸³ *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuuDET Suomessa 1917*, passim. Kirjassa on 138 lyhennettyä selostusta uutisoinneista, mutta monet niistä sisältävät useita eri tapahtumia, joten tapausten kokonaisuus on vaikea arvioida. Karkeasti tarkasteltuna kirjan uutisoinneista noin 43 % oli länsirannikon, Pohjanmaan, Satakunnan, Varsinais-Suomen sekä Ahvenanmaan alueilta, noin 25 % etelärannikolta ja Uudeltamaalta, noin 15 % Hämeestä, Pirkanmaalta ja Kymenlaaksosta sekä 16 % Etelä-Karjalasta. Muualta Suomesta ei kirjaan päätynyt kuin muutama tapahtuma.

varauksella. Itse uutisoinnit kuitenkin noudattelevat ainakin Lahden osalta alkuperäisiä lehtikirjoituksia.

Vapauden irvikuvia -kirjan ja sanomalehtien mukaan myös Lahdessa sotaväki syyllistyi elokuun ja lokakuun välillä etenkin ryöstöihin, aseella uhkailuihin sekä ruokatavaroiden varkauksiin.¹⁸⁴ Poliisin päiväkirjan mukaan jotkut lahtelaisista välittivät sotilaille alkoholia. Lehdissä tätä paheksuttiin, sillä sen pelättiin lisäävän väkivaltaista rähinöintiä paikkakunnalla. Päiväkirjasta löytyykin useita ilmoituksia juopuneista sotilaista.¹⁸⁵ Sotaväki ahdisteli väkivaltaisesti naisia useana iltana syyskuussa, ja Simolan kylässä vihamielisyydet kasakoiden ja paikallisten välillä kehittyvät ammuskeluksi, jossa yksi venäläinen haavoittui. Kostotoimien pelossa asiasta ilmoitettiin sotaväen päällystölle, joka järjesti yhdeksi yöksi partion paikalle. Paikallisia kehoitettiin jatkossa toimimaan samoin kuin muidenkin rosvojen kanssa. Päällystön keinot häiriköivien kasakoiden kuuriin saamiseksi olivat varsin vaatimattomia.¹⁸⁶ ”Ryssäläisen upseerinulikan” ja suomalaisen ”vanhan herrasmiehen” välille syntyi elokuvateatterissa riitaa istumapaikasta lokakuussa. Vanhusta korville lyönyttä venäläistä luonnehditaan ivallisesti ”urhoksi” sekä ”husaariksi”, ja yleisesti vallalla olevaa tilannetta kuvattiin sellaiseksi, jossa ”meitä saavat kaikenlaiset ’rakuunat’ lyödä ja potkia kuin koiria”.¹⁸⁷ Sanavalinnat kuvaavat hyvin sitä vihaisen kyllästynyttä asennetta, joka mellastaviin venäläisiin sotilaisiin kohdistui vallankumouksen jälkeisessä lehtikirjoittelussa yleisestikin. Kuitenkin kritiikin kohde oli selkeästi mielivaltaisesti käyttäytyvä sotaväki ja kasakat, eivät esimerkiksi Lahdessa asuneet venäläiset kauppiaat tai työläiset. Poliisin päiväkirjoissa venäläisiin sotilaisiin liittyvät ilmoitukset vähenivät heinäkuun jälkeen.¹⁸⁸ Myös lehtien uutisoinnit sotaväen mellakoinneista harvenivat sitä mukaa, kun sotilaiden kotiuttaminen eteni.

Itsenäistyneen Suomen senaatti vaati joulukuussa venäläisiä siirtämään sotaväkensä viipymättä pois. Venäjän sotilasaluekomitean mukaan siirrot oli jo aloitettu.¹⁸⁹ Vuoden

¹⁸⁴ *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuudet Suomessa* 1917, 11–12, 17–18, 29. Sotamiehet varastelivat Lahdessa erityisesti perunoita ja muita juureksia, mutta myös lampaita ja mehiläispesäitä.

¹⁸⁵ Ppk 1917, nro 316, KA; Ppk 1917, nro 319, KA; Wiinaa, ESS 30.8.1917, 2.

¹⁸⁶ Sotamiehet naisia ahdistelemassa, ESS 20.9.1917, 2; Sotilaiden ryöväysyritykset Simolan kylään, ESS 15.9.1917, 2. Kasakat terrorisoivat Simolan kylää ryöstellen tiellä kulkijoita sekä varastellen eläimiä ja ruokaa maataloista.

¹⁸⁷ Sotilasten urotöitä. Meitä lyödään, ESS 20.10.1917, 2.

¹⁸⁸ Elokuun ja sisällissodan välisenä aikana tehdyt ilmoitukset sisälsivät enää pari ajuritaksakiistaa, muutamia ilmoituksia juopuneista sotamiehistä sekä muutaman varkausilmoituksen. Ks. Ppk 1917, nro 703, KA; Ppk 1917, nro 967, KA; Ppk 1918, nro 8, KA; Ppk 1918, nro 68, KA.

¹⁸⁹ Venäläisten sotajoukkojen siirtäminen Suomesta, ESS 18.12.1917, 1. Paikkakuntien oli edelleen korvattava sotaväen majoituskustannukset, mutta ei polttopuita ja valaistusaineita. Ks. Venäläistä sotaväkeä toistaiseksi

lopussa Suomessa oli noin 40 000 venäläistä sotilasta. Vuoden 1918 maaliskuussa Saksan kanssa solmittu sopimus velvoitti venäläiset vetämään loputkin joukkonsa Suomesta, jolloin heidän määränsä väheni edelleen.¹⁹⁰ Hannu Takalan mukaan Lahdessa sotaväkeä ryhdyttiin siirtämään pois Hennalan kasarmeilta lokakuussa 1917, mutta jo aikaisemmin syksyllä upseerit olivat alkaneet myydä omaisuuttaan paikallisille.¹⁹¹ Asukasluetteloiden mukaan Lahden asemakaava-alueella asui vielä vuoden 1918 alussa muutama upseeri vaimoineen sekä puolenkymmentä ilman miestänsä asuvaa upseerin vaimoa, joista lähes kaikilla oli vähintään yksi lapsi. Kaikki heistä valmistelivat kuitenkin jo muuttoa pois, poikkeuksena eräs ukrainalainen kapteeni seurueineen, joka löytyy pienin muutoksin vielä vuoden 1922 asukasluetteloista, jolloin heidän statuksensa oli muuttunut pakolaiseksi.¹⁹²

Tutkimuskirjallisuudessa mainitaan varsin usein, ettei venäläisen sotaväen ja kantaväestön kesken ollut paljontaan vuorovaikutusta. Erityisesti tämä koski upseeristoa, joka Juha Kaarlen mukaan koki syntyperänsä, tapojensa ja asemansa vuoksi olevansa suomalaisia korkeammalla sosiaalisessa hierarkiassa. Turussa koko venäläinen yläluokka, mukaan lukien upseeristo, muodostivat oman suljetun ryhmänsä, jonka jäsenet viettivät vapaa-aikaansa keskenään.¹⁹³ Käyttäytymisen taustalla on nähty myös 1830-luvulla Venäjällä opetusministerin toimesta kehitetty virallinen kansallisuusoppi, jonka mukaan Venäjä oli moraalisesti lännen yläpuolella.¹⁹⁴ Upseerien ylimielistä asennetta Lahdessa kuvaa muistelu, jonka mukaan August Fellman kävi kieltämässä sotamiehensä kanssa hevosensa kartanon kaurapellolle syömään laskenutta upseeria, joka oli tokaissut: "Häe valtiolta korvaus, se maksa mitä hevät syip".¹⁹⁵ Upseerien suhtautumista kuvaa myös poliisin päiväkirjamerkintä, jonka mukaan kolme upseeria tuli yöllä humalassa poliisiasemalle tivaamaan kovaäänisesti, miksi heidän puheluunsa ei oltu vastattu. Poliisin selittäessä, että mitään puhelua ei ollut tullut, sai hän tappouhkauksen kehdatessaan väittää upseereita valehtelijoiiksi.¹⁹⁶ Toisaalta vuoden 1917 suurlakon aikana Lahden punakaartin toimesta vangittu

majoitettava, ESS 18.12.1917, 2; Kuntien ei tarvitse hankkia venäläiselle sotaväelle polttopuita eikä walaistusainetta, ESS 18.12.1917, 2.

¹⁹⁰ Takala 2008, 34–35. Brest-Litovskin rauha solmittiin 3.3.1918.

¹⁹¹ Myytävänä, ESS 8.9.1917, 1; Takala 2008, 34. Myytävänä melkein uudet buffettikaappi, toaletti, sängyt, astioita ja mattoja.

¹⁹² LKas 1918, kirja 363, KA; LKas 1922, kirja 367, KA; Ilmoituksia *Lahti* 26.1.1918, 4; Lehdessä on kaksi ilmoitusta, joista ensimmäisessä upseerin rouva myy salinkalustoa ja lastenkärryjä ja toisessa eversti myy ruokasalin kaluston lisäksi paljon muutakin tavaraa.

¹⁹³ Kaarle 1993, 75–76.

¹⁹⁴ Vihavainen 2014, 39.

¹⁹⁵ Luodon muistelu "Hennalan sotilaskasarmit" 1978 (a), 1, PA, PHA, LKA.

¹⁹⁶ Ppk 1910, nro 594, KA.

rohdoskauppiaspariskunta vapautettiin perheelle tutun puolalaisen upseerin toimesta.¹⁹⁷

Lahtelaisten suhtautumiseen vaikuttivat henkilökohtaiset kokemukset sekä henkilökohtaisella tasolla luodut tuttavuudet.

Venäjän armeijan sisällä upseerien ja rivisotilaiden välillä vallitsi suuri sosiaalinen ero, vaikka päällystövakansseja saattoi jo viime vuosisadan alussa saada aatelistoon kuulumattomatkin. Tätä kuilua lisäsi Venäjän armeijassa vallinnut erittäin kova kuri, eikä ollut harvinaista, että jotkut sotilasta päätyivät karkaamaan palveluksesta.¹⁹⁸ Kun tilanne vallankumouksen jälkeen muuttui, osa upseereista pelkäsi kotimaahan palatessaan tulevansa surmatuksi sotamiesten toimesta. Carl Gustaf Mannerheim (1867–1951) myönsi tämän vuoksi upseereille oikeuden jäädä halutessaan Suomeen, kun venäläistä sotaväkeä ryhdyttiin siirtämään Pohjanmaalta Venäjälle sisällissodan käynnistyttyä.¹⁹⁹ Aikaisemmin mainittu Lahteen itsenäistymisen jälkeen jäänyt ukrainalainen kapteeni saattoi olla juuri tällaisin perustein paikkakunnalle jäänyt upseeri.

Myös suomalaisten suhtautuminen upseeristoon oli varautunutta, eikä tätä virallista ja jäykkää suhdetta yritetty aktiivisesti lieventää Venäjän hallintovallan toimin. Päinvastoin Nikolai Bobrikovin aikana annettu määräys, jonka mukaan paikallisten poliisien tulee tehdä kunniaa upseereille, otettiin vuonna 1912 uudelleen käyttöön.²⁰⁰ Matti Närhen mukaan venäläisten joukko-osastojen ajoittaisella vaihdolla haluttiin estää liian läheisten ja tuttavallisten suhteiden muodostuminen suomalaisiin.²⁰¹ Varautunutta suhtautumista aiheuttivat lisäksi ratsain liikkuvat kasakat, jotka nähtiin sotamiehistä erillisenä hurjamaiseisena, mutta sotilastaidoiltaan "kovimpana" joukkona. Kasakoiden käyttö mielenosoitusten hajottajina piiskat apunaan ylläpiti mainetta, jota lehdistön toimesta edelleen vahvistettiin.²⁰² Hurjaa ja raakaa mainetta ei Lahdessa vähentänyt se, että erään muistelun mukaan kasakat olivat majoittuneet Hennalan harjoituskentän laidalle teltoihin, erilleen muista sotilasta.²⁰³

Toisaalta upseeristonkaan suhteen tilanne ei ollut mustavalkoinen. Lars Westerlundin mukaan Pietarsaareissa tammikuussa vuonna 1918 suojeluskunnan organisoimassa venäläisten sotilaiden aseistariisuntaoperaatiossa venäläisten upseerien ja suojeluskuntalaisten välillä

¹⁹⁷ Sosialistien 'yleislakko' Lahdessa, ESS 22.11.1917, 2–3.

¹⁹⁸ Ppk 1913, nro 146, KA; Ppk 1914, nro 615, KA; Kaarle 1993, 75–76.

¹⁹⁹ Muilu 2010, 62.

²⁰⁰ Poliisien kunnianteko, *Lahden Sanomat* 14.11.1912, 2. Upseerit myös huolehtivat, että tätä määräystä noudatettiin. Ks. Ppk 1912, nro 179, KA.

²⁰¹ Närhi 1984, 164.

²⁰² Kaarle 1993, 76–77.

²⁰³ Laajarinne 1985, 9.

tapahtui salaista yhteistyötä. Westerlund toteaa, että venäläiset upseerit ilmoittivat julkisesti pysyvänsä neutraaleina sisällissodassa, mutta avustivat kulissien takana suojeleuskuntalaisia sotilaiden aseiden riisunnassa. Westerlundin mukaan yhteistyötä oli tapahtunut järjestyksenpidossa jo aikaisemminkin. Sisällissodan, joka Pohjanmaalla koettiin lähinnä vapaussotana, jälkeen yhteistyöstä vaiettiin.²⁰⁴ Tulkintani mukaan sotilaiden hyökkäykset upseereita vastaan edesauttoi tämän kaltaista yhteistyötä, etenkin jos upseerit kokivat uhkaa aseistettujen sotilaiden puolelta. Lahdessa ei tämän tutkielman lähdeaineiston perusteella tapahtunut vastaavaa yhteistyötä upseerien ja suojeleuskunnan välillä.

Osmo Jussilan mukaan sekä venäläisille sotilaille että virkamiehille joutuminen palvelukseen Suomeen oli lähinnä Siperiaan verrattava rangaistus.²⁰⁵ Samanlainen asennoituminen välittyy Anders Ramsayn aikalaiskuvauksesta, jossa hän mainitsee venäläisen kapteenin, joka rikkeen vuoksi oli alennettu sotamieheksi ja karkotettu Viaporiin.²⁰⁶ Upseerit, jotka sijoitettiin juuri kauppalasta kaupungiksi muuttuneeseen Lahteen, jossa matalan puukaupunkiprofiilin ylittivät vain muutamat kivitalot, eikä seuraelämä Pietarin seurapiireihin tottuneelle tarjonnut mitään lähimainkaan vastaavaa, eivät varmasti pitäneet sijaintiaan tyydyttävänä vaihtoehtona. Toisaalta sotaväen vaihtuessa Lahden kasarmeilla vuonna 1913 upseerit ja pataljoonan päällikkö kiersivät kiittämässä kaupungin pormestaria ja eri virkamiehiä saamastaan lämpimästä kohtelusta, ja kertomassa viihtyneensä hyvin paikkakunnalla.²⁰⁷ Kouvolassa eräs upseeri lahjoitti suljetussa kuoressa rahalahjan rautatieläisten torvisoittokunnalle, joten voidaan todeta ainakin henkilötasolla tapahtuneen myös ystävällisiä eleitä paikallisia kohtaan.²⁰⁸ Tulkitsen kuitenkin sotaväen tulleen Suomeen hyvin asenteellisina, kyse ei ollut vain suomalaisten mielipiteistä ja ennakkoluuloista. Toisaalta ainakin rivisotilaiden kohdalla ilmapiiri saattoi Suomessa olla vapaampi, joten palveluspaikan sijainti ei ehkä heidän kohdallaan ollut niin suuri pettymys.

Paikallisten suhtautuminen rivisotilaisiin oli myötätuntoisempaa kuin suhtautuminen upseereihin. Sotamiesten tiiviimpi vuorovaikutus paikallisten kanssa paransi suhtautumista

²⁰⁴ Westerlund 1993, 47–48; Karemaa 1998, 80–81. Myös Tampereella mellastaneen sotilasjoukon mukana riehunut komentaja selitti ranskaksi talon isännälle, että hän oli riehunut vain pysyäkseen sotilaiden suosiossa, ja että kaikki varastetut tavarat tulitaisiin korvaamaan. Ks. *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuudet Suomessa 1917*, 18–20.

²⁰⁵ Jussila 2006, 31. Jussilan mukaan tämä asenne oli vallalla ainakin koko 1800-luvun, eivätkä asenteet luultavasti olleet muuttuneet 1910-luvun alussakaan.

²⁰⁶ Ramsay 1987, 132.

²⁰⁷ Wenäläinen sotawäki, *Lahden Sanomat* 24.5.1913, 3.

²⁰⁸ Lahja, *Lahden Sanomat* 3.5.1910, 2.

samalla, kun sotilaisiin kohdistunut kova kuri herätti myötätuntoa paikallisissa, sillä ruumiillista kuritusta tapahtui kasarmien ulkopuolellakin.²⁰⁹ Lisäksi Venäjän asevelvollisuuteen perustuvan vakinaisen armeijan joukko-osastoissa palveli useiden eri kansallisuuksien edustajia, jotka toivat varuskuntakaupunkeihin uskontojen, kulttuurien, kielten ja tapojen kirjon, joten sotamiehiä ei aina nähty puhtaasti venäläisenä ryhmänä.²¹⁰ Kaikki eivät edes puhuneet kunnolla venäjää.²¹¹ Sotamiesten joukossa palveli miehiä maista, joiden asema osana keisarikuntaa oli Suomen tavoin alisteinen, mutta myös monella tavoin hankalampi kuin autonomisella Suomella. Tulkintani mukaan paikallisten huomio siitä, että sotaväki koostui useista etnisistä ryhmistä, saattoi osaltaan vaikuttaa siihen, että venäläisvastaisuus ainakin aluksi kohdentui enemmän epäoikeudenmukaiseksi koettuun hallintopolitiikkaan kuin rodullisiin ja etnisiin kysymyksiin.

2.3 Venäläisiin liitetyt stereotypiat ja aistikokemukset

Suomalaisten Venäjä-kuvaa ovat määrittäneet kulttuurisen, uskonnollisen ja valtiollisen erilaisuuden lisäksi lukuisat erilaiset kansanluonteeseen liittyvät myytit ja stereotypiat. Venäläisiä on luonnehdittu esimerkiksi kavaliksi, petollisiksi, halpamaisiksi, väkivaltaisiksi, kesyttömiksi, juopoiksi, himokkaiksi, oppimattomiksi, elämellisiksi ja ruokottomiksi. Kyse on määreistä, joita on yleisesti liitetty toiseuden edustajiin, ei vain venäläisiin.²¹² Venäläisten kansanluonnetta ei kuitenkaan nähty Suomessa aina negatiivisesti. Venäläisten kansanluonteen kuvauksia ja stereotyyppioita suomalaisissa ja saksalaisissa oppikirjoissa tutkineen Virpi Kiviojan mukaan venäläisten perusmielialana pidettiin iloisuutta ja vilkkautta. Heihin yhdistettiin rakkaus musiikkiin ja lauluun, ja heidän katsottiin olevan käsityötaitoisesti ja taiteellisesti lahjakkaita.²¹³

Ennen itsenäistymistä lahtelaisissa lehdissä kirjoitettiin stereotyyppisiä kommentteja venäläisistä, mutta usein niistä käytettiin kiertoilmaisuja tai ne verhottiin rivien väleihin. Sensuurin poistumisen jälkeen venäläisiin liittyvät uutiset vähitellen vähenivät, mutta pitkin

²⁰⁹ Kaarle 1993, 75–76.

²¹⁰ Halén 1999, sähköinen lähde; Vainio-Korhonen 2018, 155–156. Kirsi Vainio-Korhosen mukaan uskontojen osalta kreikkalaiskatolisten lisäksi sotaväestä löytyi roomalaiskatolisia, juutalaisia, buddhalaisia ja muslimeja.

²¹¹ Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 9–10, PA, PHA, LKA. Muistelija kertoo, kuinka pojat olivat opettaneet hänelle ”kohteliaan” venäläisen tervehdyksen, jolla hän pahaa aavistamatta oli kutsunut ”mongoolia” ”koiran pojaksi”, mutta mongoli oli vain hymyillyt takaisin ymmärtämättä loukkausta.

²¹² Karemaa 1998, 12.

²¹³ Kivioja 2016, 26–28. Virpi Kiviojan tutkimus keskittyy vuosien 1933–1944 väliseen aikaan, mutta hän toteaa, että erityisesti ennen toista maailmansotaa suomalaisissa oppikirjoissa kuvattu venäläisten kansanluonne oli hahmottunut perusajatukseltaan jo 1800-luvun loppuun mennessä, joten kansanluonteen kuvauksia voidaan näiltä osin hyödyntää pienin varauksin myös tässä tutkielmassa. Ks. Kivioja 2016, 39–40.

20-lukua lehdistä löytyy kuitenkin stereotypioita venäläisten kansanluonteesta ja ominaisuuksista etenkin useista lukijoiden kirjoittamista pakinoista, joissa venäläisiä kuvailtiin erityisesti likaisiksi, haiseviksi ja kieroiksi. Esimerkiksi ”ryssä on tottunut liassa rypemään” sekä vertauskuva ”haju kuin suolia syöneen ryssän” muodostivat tehokkaita mielikuvia lukijoiden ajatuksiin.²¹⁴ Kirjoittelu lahtelaisissa lehdissä ei ollut enää hienovaraista rivien väliin jäävää kuvailua, vaan pakinat ja kaskut kohdistuivat suorasanaisesti ja peittelemättä venäläisiin. Lukumäärällisesti lehdissä oli stereotypioita kuitenkin vähän. Outi Karemaan mukaan suomalaisten ja venäläisten konkreettinen kanssakäyminen vähensi stereotypioita.²¹⁵

Virpi Kiviojan mukaan stereotypiat ovat toiseuden vastapoolien rakennusainetta. Kuitenkaan stereotypiat eivät yksin muodosta vastapuoleen liittyvää viholliskuvaa, vaan siihen liittyy myös ajatus uhkaavuudesta sekä ”toisen” mahdollisuus ja kyky vahingoittaa.²¹⁶ Osittain Lahdessa muodostui toiseuden näkökulmasta ristiriitainen asetelma, vaikka tilanne ei olekaan laajennettavissa koko paikallisyhteisöön eikä koko varuskuntaan. Kivioja on lisäksi pitänyt ongelmallisena kysymystä, voiko venäläisiä pitää ”toisena”, jos määritelmällisesti ”toisiin” liitetään pelkästään negatiiviset ja ”itseän” positiiviset lataukset.²¹⁷ Karemaan mukaan toiseuden vastapoolien, toinen–itse, identiteetti puolestaan muotoutuu usein ajatuksesta, jossa ”toiset” nähdään barbaareina ja ”itseän” liitetään ajatus sivistyksellisestä paremmuudesta.²¹⁸

Lahdessa kohtasivat tulkintani mukaan erityisesti upseerien omaksuma venäläisen kansallisuusopin ideologia ylempiarvoisesta venäläisestä sekä suomalaisten venäläisiin jo perinteisesti liittämät määreet barbaarisesta ja sivistymättömästä kansasta.²¹⁹ Kumpikin koki olevansa sivistyneempi osapuoli suhteessa toiseen, ja tämä hierarkkinen asetelma hankasi tulkintani mukaan erityisesti upseerien ja paikallisten suhteessa. Sivistyaspektin lisäksi suomalaisten ja upseerien välissä oli valtasuhde sekä siihen kytketty itsemääräämisoikeuden ja kulttuuri-identiteetin menettämisen uhka. Toisaalta upseeristoonkaan ei liitetty pelkästään negatiivisia kokemuksia. Kuten erityisesti kolmannessa pääluvussa tulee esiin, lahtelaisten ja venäläisten joukosta löytyy myös vapaaehtoista kanssakäymistä. Virpi Kiviojan mukaan kansallisesta näkökulmasta katsottuna venäläinen kuuluu kuitenkin jo lähtökohtaisesti

²¹⁴ Karanteeni-kauhu, *Lahti* 12.2.1921, 2; Rautajärwen takaa, ESS 4.7.1925, 3.

²¹⁵ Karemaa 1998, 24.

²¹⁶ Kivioja 2016, 17.

²¹⁷ Kivioja 2016, 71.

²¹⁸ Karemaa 1998, 10.

²¹⁹ Virpi Kiviojan mukaan oppikirjoissa kerrottiin venäläisten olevan sivistymättömiä ja heidän koulutustasonsa olevan alhainen. Ks. Kivioja 2016, 73–74.

”muihin”.²²⁰ Jos siis ”toinen” sisältää ainoastaan negatiivisia ja jopa vihamielisiä ja uhkaavia sävyjä, tilanne lahtelaisten ja venäläisten osalta ei täytä näitä määritelmiä. Tulkintani mukaan voidaan venäläiset yhtenä kokonaisuutena kuitenkin liittää paikallisväestöön nähden vähintäänkin vahvasti latautuneeksi, positiivisesti tai negatiivisesti, ”muuksi” tai ”vieraaksi”, sillä joka tapauksessa venäläisten ”venäläisyys” tunnistettiin.

Kulttuuristen erojen ja vierauden kokemisen tulkintaan aistien historian tutkimus tarjoaa erinomaisia työkaluja. Kulttuurista aistintutkimusta tehneet Bruce Johnson ja Hannu Salmi toteavat aistimuksien olevan kulttuurisia ja ihmisten kokemuksia yhteen punovia, vaikka yksittäinen aistikokemus onkin aina yksilöllinen. He korostavat myös aistien ja tunteiden historian yhteen nivoutumista.²²¹ Aistimuksien kautta venäläisvastaisuuden tutkimukseenkin liittyy kollektiivinen aistikokemus. Tässä tutkielmassa käytetyssä lähdemateriaalissa on vain vähän aistimukseen liittyviä kuvauksia, mutta niitä kannattaa kuitenkin tarkastella vierauden kokemuksen näkökulmasta, ja usein niissä on yhtymäkohtia venäläisiin liitettyihin stereotypioihin.

Hennalan kasarmit sotilaineen edustivat vierasta valtaa, ja venäläisiin liitettiin outoja ja vieraita elementtejä, joita on hyvin edustettuna sotamiesten suosimassa kapakassa laulettu pilkkalaulussa:

Ryssän ruoka on sipuli ja hapankaali ja tsaju,
ja täälläkin alkaa tuntua jo valtakunnan haju.

Vaan eihän meille ryssänlimppu ja hapankaali maita,
ja eihän se sovi suomalaiselle karttuuninen paita.

Toiset on tavat venäjällä, ja toiset tavat täällä:
kun meidän on paita housuissa ja ryssän on housujen päällä.²²²

Pilkkalaulun mukaan venäläisen kulttuurin ominaispiirteenä nähtiin vahvasti teen juonti ja tietyt ruuat, mutta outona pidettiin myös miesten tapaa pitää paitaansa suomalaisista poiketen housujen päällä, eikä paidan materiaalikaan tuntunut sopivan suomalaiselle.

²²⁰ Kivioja 2016, 71.

²²¹ Johnson & Salmi 2013, 82, 88.

²²² Avomaan muistelu 1978 (a), 4, PA, PHA, LKA. Tornatorin työläisalueen kapakassa laulettu pilkkalaulu on osa tamperelaisen työläistäustaisen vallankumousrunoilijan maineessa ollen Kaarlo Uskelan runosta, joka julkaistiin kokonaisuudessaan *Raivaaja* lehdessä. Ks. Laulu valtakunnasta ja rajamaasta ja mikä ero niillä on, *Raivaaja* 4.12.1912, 4; Kalemaa 2007, sähköinen lähde, Kansallisbiografia.

Venäläisiin yhdistettiin pilkkalaulun mukaan myös hajuaistimuksia, joista hapankaalin haju on varmasti yksi yleisimmistä ja sitkeimmin iskostuneista venäläisiin liitetyistä stereotyyppisistä aistimuksista. Hennalan kasarmialueen asemakaavakartasta²²³ löytyy kaalivarastoksi nimetty rakennus, ja kaalinhaju yhdistyi Lahdessakin vahvasti sotaväkeen ja sitä kautta venäläisen valtopolitiikan ”ominaishajuksi”. Bruce Johnsonin ja Hannu Salmen mukaan 1700-luvulta lähtien länsimaisessa kulttuurissa ihanteeksi nousi tuoksuton ruumiillisuus, kun taas pahaksi koetut hajut valjastettiin toiseuttamisen ja vieraannuttamisen keinoiksi.²²⁴ *Lahti*-lehdessä ilmestyneessä pakinassa venäläisiin liitettiin hapankaalin lisäksi myös sotamiesten polttaman mahorkan haju, mutta ”varmimman kansallisen tuntomerkinsä, ryssän hajun” kerrottiin kuitenkin lähteneen venäläisten sotamiesten käyttämästä saapasrasvasta.²²⁵ Sama saapasrasvasta lähtenyt voimakas ”venäläinen hajuärsytys” mainitaan myös Arvo Laajarinteen muistelmakirjassa.²²⁶ Hajuaistimukset ovat vahvasti edustettuina venäläisiin liitetyissä stereotypioissa ja ennakkoluuloissa.

Katukuvassa sotamiehet ja upseerit erottuivat asusteillaan toisistaan selvästi, mutta myös upseerien ja sotamiesten puoliset erosivat visuaaliselta ilmeeltään selkeästi toisistaan. Paremmiin pukeutuneet upseerien rouvat tunnettiin erään muistelun mukaan jo kauempaa huumaavasta hajuveden hajusta sekä silmien edessä olevista kärpäsverkoista. Sotilaiden ”maatuskat” pukeutuivat yksinkertaisemmin, mutta tyyli poikkesi suomalaisten naisten pukeutumisesta. Heillä oli kuvauksen mukaan liinat päässään, saalit harteillaan, puserot, pitkät hameet ja esiliinat edessään sekä kankainen nyytti, jossa he kuljettivat ostoksensa.²²⁷

Venäjän kielikin kuulosti vieraalta lahtelaisten korvissa. Arvo Laajarinteen muistelmissa venäläisten sotilaiden ”sihisevä ja suhisevä” kieli muistutti lapsia vieraasta vallasta, ja eräässä muistelussa kerrotaan, kuinka santarmi ”molotti” venäjää.²²⁸ Mauno Vannas puolestaan kuvasi muistelmissaan venäjän kieltä ”hernerokkaporinaksi”.²²⁹ Tutkimusmateriaalin perusteella voidaan todeta, että venäjän kieleen liitetyt koloratiiviset adjektiivit kuvasivat usein paitsi korviin kuultavaa äänimaailmaa myös puhujaan tai pikemminkin venäläisiin yleensäkin kohdistuvaa kollektiivista tunnetta kuten halveksuntaa. Nikolai Bobrikov antoi vuonna 1900 suomalaisia vihastuttaneen säädöksen venäjän kielen käytöstä hallinnon kielenä

²²³ 9. Suomenmaalaisen tarkk'ampujarykmentin varuskunta-alueen asemakaava, VRP-1/43:886, KA.

²²⁴ Johnson & Salmi 2013, 85.

²²⁵ Ryssäkin näyttölee, *Lahti* 28.8.1923, 3.

²²⁶ Laajarinne 1985, 10.

²²⁷ Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 16, PA, PHA, LKA.

²²⁸ Laajarinne 1985, 9; Mantereen muistelu 1978 (a), 6, PA, PHA, LKA.

²²⁹ Vannas 1964, 91.

Suomessa. Kielimanifestiin kytkeytyy vahvasti samana vuonna erään lahtelaisen lehdenlukijan mietteet venäjän kielestä:

Vielä me täällä Lahdessa kuitenkin eleemme kuten muuallakin Suomessa – paita housujen sisällä, ja olemme koko hyvillämme siitä, että jotenkin kohtalaisesti osaamme pakinoida Suomen kielellä – Wäliin pistämme hieman ruotsiakin, ja siinä se meidän kielitaitomme lieneekin, sillä uskoakseni emme juuri suuresti halaja olla kielitaituria, ja kaikkein vähemmän haluamme jotain senlaista kieltä suuhumme – ja joita kuulon mukaan lie löydettävissä – joka lemuaa aasialaiselta koleeralta, ja joka samalla ihan säälimättä ja epärehellisesti riistää – paidan housujen päälle – – – – – !²³⁰

Suomalaisuuden identiteetti ja asema Venäjän keisarikunnassa kuvautuu sekä pilkkalaulussa että edellisessä lainauksessa metaforisesti siihen, onko ”paita housujen päällä vai sisällä”. Samaa metaforaa on käytetty muissakin lahtelaisissa sanomalehtikirjoituksissa.²³¹ Vertauskuva viittaa kaikkiin niihin kulttuurisiin eroihin, joita suomalaisten ja venäläisten välillä koettiin olevan, ja päämäärä venäläistämistoimilla oli saada suomalaistenkin paidat housujen päälle. Venäläinen, jonka puhuma kieli ”lemuaa aasialaiselta koleeralta”, koetaan säälimättömäksi riistäjäksi.

Venäjän kieli näkyi Lahden katukuvassa uusina kolmekielisinä katukilpinä, joissa kaupunkilaisten harmiksi venäjänkielisten nimien paikka oli ylimpänä. Kaupunki hankki ja pystytti kilvet omalla kustannuksellaan, ja vaikka summa ei valtava ollutkaan, muistuttivat kilvet kuitenkin asukkaita käytännössä päivittäin venäläisen sotaväen läsnäolosta.²³² Kaupungin pojat osoittivat mieltään asiasta kivittämällä katukilvet rikki etenkin syrjäisemmillä kaduilla. Lehdessä toivottiin vanhempien puuttumista ilkivaltaan kustannussyistä, eikä tulkintani mukaan niinkään itse protestoinnin syyn vuoksi.²³³

Aistihavaintojen avulla lahtelaiset korostivat erityisesti venäläisten vierautta suhteessa omiin tuttuihin tapoihinsa ja suomalaiseen kulttuuriin yleensä. Aistihavainnot kutoutuivat venäläisiin liitettyihin stereotyyppioihin, ja tulkintani mukaan ne vahvistivat toisiaan. Suhtautumisessa tapahtuvaan muutokseen vieraasta viholliseksi ne toivat värikästä materiaalia, joka istui hyvin kansan suuhun. Niillä korostettiin erilaisuutta sekä konkretisoitiin pelkoa Venäjän ekspansio politiikan uhkasta ja seurauksista.

²³⁰ Kirje Lahdesta, *Lahden Lehti* 15.8.1900, 2.

²³¹ Ei, ei paitaa housujen päälle!, *Lahden Lehti* 15.3.1907A, 3.

²³² *Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1911*, 25–26; Lahden katukilvet, *Lahden Sanomat* 22.06.1911, 2.

²³³ Katukilpiä, *Lahden Sanomat* 28.10.1911, 3.

3 Lahtelaisten suhtautumiseen vaikuttaneet tekijät

3.1 Ikä ja sukupuoli

Tutkimuskirjallisuudesta löytyvät vähäiset maininnat venäläisen sotaväen ja paikallisen väestön vuorovaikutuksesta sisältävät lähes aina kommentin sotilaiden ystävällisestä suhtautumisesta lapsiin.²³⁴ Tässä tutkielmassa käytetyn alkuperäisaineiston mukaan näin oli myös Lahdessa, ja materiaalin perusteella kanssakäyminen sotilaiden kanssa oli erityisesti poikien huvia. Tyttöjen muisteluissa sotaväki mainittiin harvoin, ja kommentit kasarmeista ja sotilaista jäivät etäisemmiksi. Eräs nainen muisteli naapurissaan asunutta venäläistä upseeria, joka oli suomeksi kysynyt häneltä, osaako hän niata. Palkaksi tyttö oli saanut karamellin. Muistelijä jatkaa, että venäläisiin sotilaisiin ei suhtauduttu suojeasti ja sotilaiden kanssa seurustelevista nuorista naisista puhuttiin pahaa takanapäin.²³⁵ On luontevaa tulkita, että tyttöjä varoitettiin kotona venäläisistä sotilaista poikia enemmän, mutta lisäksi aikuisten halveksivat ja pilkkaavat puheet sotilaiden kanssa tuttavallisissa väleissä olleista naisista vaikuttivat tyttöjen suhtautumiseen ja käyttäytymiseen pidättyväisemmin. Toisaalta orimattilalaisen lääkärin tytär Verna Warén kirjoitti 15-vuotiaana päiväkirjassaan, kuinka Helsingissä kerrostalossa kuului alakerrasta ihanaa soittoa, joka saattoi hänen mielestään kuulua venäläisen perheen asunnosta. Hän jatkoi, kuinka täytyy kiirehtiä nukkumaan, jotta vielä sängyssäkin saisi nauttia ihanasta soitosta.²³⁶ Toisaalla päiväkirjassaan hän kirjoittaa punakaartin yhteydessä venäläisistä halveksivasti ryssinä.²³⁷ Vaikka Warén kirjoittaa nämä molemmat merkinnät juuri ennen vuoden 1918 tapahtumia, kun kritiikki venäläistä sotaväkeä kohtaan on suurimmillaan, ei ”ryssäksi” kutsuminen ulotu kaikkiin venäläisiin.

Pojille paikkakunnalle saapunut sotaväki aseineen, pukuineen ja paraateineen oli suuri mielenkiinnon kohde. Sota-aikakin voitiin ottaa seikkailuna, sillä sen raakuudet eivät suoraan koskettaneet tavallisia suomalaisia perheitä.²³⁸ Eräs mies muistelee käyneensä usein vaarinsa kanssa rautatieasemalla katsomassa, kun sotilasjunia saapui tuoden kasarmeille lisää sotilaita ja vieden toisia sotaan:

²³⁴ Kaarle 1993, 84.

²³⁵ Lehtisen muistelu 1978 (a), 11–12, PA, PHA, LKA.

²³⁶ Verna Warénin päiväkirja 23.1.1918, OKKK:n kopio 2007. Verna kävi koulua Helsingissä, ja asui siellä kouluaikoina. Ikä mainitaan päiväkirjoihin liittyvässä Yle:n uutisessa. Ks. Yle:n uutinen 7.5.2016.

²³⁷ Verna Warénin päiväkirja 15.1.1918, OKKK:n kopio 2007.

²³⁸ Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 2–3, 5, PA, PHA, LKA. Karamellien päällyspapereihin ilmestyi eri maiden sotamiehien kuvia, jotka olivat poikien keskuudessa haluttua vaihtotavaraa.

Monien vaunujen ovet olivat auki ja sotamiehet istuivat lankuilla ovien edessä ja vilkuttivat katsomaan tulleille. Minäkin vilkutin mustaviiksiselle sotamiehelle, joka hymyili ja vilkutti takaisin. Oli kivaa, kun tuli huomatuksi.²³⁹

Kasarmialue kiinnosti poikia jo rakennusajan alusta alkaen. Esimerkiksi kasarmien peruskiven muurauksesta on muutamia silminnäkijäkommentteja.²⁴⁰ Pienemmälläkin taskurahalla saattoi kasarmeilta ostaa leipää, ja vaikka eräs muistelija kertoi pikkupoikana nähneensä, kuinka varusmiehet polkivat taikinaa jaloillaan, se ei edullisen leivän suosiota vähentänyt.²⁴¹ Pojat kävivät myös hakemassa kasarmeilta sianruokaa koteihinsa ja saivat joskus kaapia itselleen tattaripuuropatojen reunat.²⁴²

Koulussa opetettiin venäjää, ja vaikka se ei mieluisaa ollutkaan, parinkin sanan osaaminen auttoi kontaktin luomisessa sotilaisiin.

Seurauksena oli Hennalan portinpieleiseen aitaan majoittuneet kaksi venäläistä sotamiestä, joiden luona käytiin istuskelemassa ja ”juttelemassa”. Venäjää kun jo koulussa opiskeltiin ja kun he olivat muuten mukavia miehiä.²⁴³

Sotilaita oli liikkeellä lähes aina, ja maahan syljetyistä auringonkukansiemenien kuorista lahtelaiset lapset tiesivät, missä päin sotilaat liikkuvat vapaalla ollessaan. Kohteliaalla käytöksellä saattoi sotilailta saada kourallisen siemeniä, mutta kopeekoita sotilailta ei joutanut jaeltaviksi, sen tiesivät muistelijan mukaan kaikki lapset.²⁴⁴ Erityisen suosittu lasten keskuudessa oli Hennalan tukeva, isovatsainen komendantti, ”karamellipappa”, joka ajellessaan komealla reellään saattoi heitellä vilkuttaville lapsille makeisia.²⁴⁵ Kaupungissa asuvat upseerit kävelivät aamuisin kohti Hennalaa samoihin aikoihin, kun koululaiset olivat liikkeellä. Talvella kiusaus heitellä heitä lumipalloilla oli lapsille liian suuri, mutta upseerit saattoivat torjua lumipallot viekkaasti jakamalla lapsille konveheteja.²⁴⁶

Epäystävälliset kasakat erotettiin jyrkästi tavallisista sotilaista myös lasten mielissä. Kasakoilla oli tapana pitkiä hevospiskojaan heiluttaen ja huutaen ajaa pois liian lähelle kurkistelemaan tulleet lapset. Arvo Laajarinne kertoo, kuinka heitä pikkupoikina kauhistutti

²³⁹ Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 1–2, PA, PHA, LKA.

²⁴⁰ Tammiston muistelu 1978 (a), 4, PA, PHA, LKA. Tammisto seurasi pikkupoikana kymmenen metrin päässä, kun kuparilaatikko ”asianmukaisine sisältöineen” muurattiin erään kasarmirakennuksen nurkkaukseen.

²⁴¹ Avomaan muistelu 1978 (a), 3, PA, PHA, LKA.

²⁴² Laajarinne 1985, 10.

²⁴³ Tammiston muistelu 1978 (a), 4, PA, PHA, LKA.

²⁴⁴ Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 6, 9, PA, PHA, LKA.

²⁴⁵ Laajarinne 1985, 11.

²⁴⁶ Tammiston muistelu 1978 (a), 5, PA, PHA, LKA.

kasakoiden hurja ja raaka eläinten teurastustapa, jota pojat olivat salaa metsästä seuranneet.²⁴⁷ Kasakat joutuivatkin maksamaan enemmän kuin tavalliset sotilaat potkukelkkataksin kyydeistä, joita kasarmien lähellä asuvat pojat ja tytöt keksivät tarjota sotaväelle kahden mäkien päällä sijaitsevan "taksiaseman" avulla. Upseerit maksoivat usein pyytämättä reilumminkin. Jäisellä talvikelillä kelkat kiitivät pitkissä alamäissä kovaa vauhtia junaradan yli ratapuomien ollessa ylhäällä. Puomien laskeutuessa kesken laskun, tarvittiin usein sekä kyyditsijän että kyyditettävän jalkoja tiukkaan jarrutukseen. Häätätilanteessa kelkka oli ohjattava lumipenkkaan, ja vaikka nuori taksinkuljettaja kohteliaasti yritti pudistella lumia asiakkaastaan aina saappaita myöten, saattoi maksu vaihtua venäjänkielisiin sadatteluihin. Kaupungin ja kasarmien välimatka oli kuitenkin yli kolme kilometriä ja kävelemään kyllästyneet sotilaat ottivat tarjotun kyydin ilmeisen halukkaina vastaan, sillä kiireisinä aikoina kyytejä riitti lapsille koko illaksi. Aikuisten asenteita sotaväkeä kohtaan kuvaa puolestaan erään opettajan vihainen reaktio: ”Taas olet ollut kaiken iltaa niitä ryssiä kyytimässä, etkä ole lukenut läksyjäsi lainkaan.”²⁴⁸

Mitään kanssakäymistä venäläisten sotilaiden lasten ja suomalaisten lasten kesken ei tule esiin muisteluissa, ja sotaväen lapset on ylipäättään mainittu niissä vain yhden kerran. Poliisin päiväkirjoissa on sen sijaan yksi ilmoitus, jossa suomalaisen nuuhoojan poika oli usein kiusannut venäläisen sotilasinsinöörin tyttärtä. Pojan äiti ei kieltänyt tapahtunutta, mutta totesi, että lapset ovat usein ennenkin leikkineet yhdessä.²⁴⁹ Lahtelaisten lasten suhtautuminen venäläiseen varuskuntaan oli varsin mutkatonta ja lapsille ominaista. Kasakat olivat epäystävällisiä, joten heistä ei pidetty, mutta upseerit ja erityisesti sotamiehet olivat ystävällisiä lapsille, joten heidän kanssaan tehtiin lähempää tuttavuutta.²⁵⁰ Laajarinne kuvasi lasten suhtautumista sotilaisiin seuraavasti:

Muulloin, varsinkin iltaisin iltalomalle mennessään, venäläiset sotilaat kuuluivat Lahden katukuvaan, myös Mytjäisten. Sen läpi heidän oli kuljettava. Muuta tietä ei ollut. Ei siinä sen kummempaa. Lasten suhde venäläisiin oli toisaalta välitöntä, toisaalta jonkin verran pidättyväistä.²⁵¹

²⁴⁷ Laajarinne 1985, 9–10.

²⁴⁸ Laajarinne 1985, 10–11. Myös Avomaa muistelee potkukelkkakyytejä, mutta ei mainitse tyttöjen olleen mukana. Lisäksi hän kirjoittaa kyyditettävien olleen usein humalassa. Ks. Avomaan muistelu 1978 (a), 3, PA, PHA, LKA.

²⁴⁹ Ppk 1913, nro 257, KA.

²⁵⁰ Tammiston muistelu 1978 (a), 4, PA, PHA, LKA; Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 16, PA, PHA, LKA; Laajarinne 1985, 9–10.

²⁵¹ Laajarinne 1985, 9. Mytjäisten alue, jossa Arvo Laajarinnekin asui, sijaitsee Hennalan kasarmien ja Lahden keskustan välissä.

Lainauksessa ”muulloin” viittaa paraateihin ja marssiharjoituksiin, joissa venäläisten sotilaiden valta-asema konkretisoitui. Lapset siis tiedostivat sotaväen vieraan vallan edustajana, mutta arkisessa elämässä sotilaat kuuluivat katukuvaan. Kuvattuaan ensin mukavia pikkupoikana käytyjä jutusteluja sotilaiden kanssa Tammisto toteaaakin, ettei sotilaiden kanssa yleensä ”sittemmin enää seurusteltu”.²⁵²

Nuorten miesten ja naisten suhtautuminen sotaväkeen oli huomattavasti jännitteisempi. Kasarmien rakennusaikana sotilaita saattoi tulla paikallisten nuorten joukkoon heidän viettäessään aikaa ulkona, jolloin seurauksena oli usein juopunutta mustasukkaista rähinöintiä ja tappeluja. Kasarmeilla järjestettiin tanssiaisia, joissa myös paikalliset nuoret kävivät. Lehdet kirjoittivat usein kasarmitansseissa viihtyvistä naisista, jotka ”kuten tunnettua” ovat ”osoittaneet sotilaille suurempaa suosiota, kun suomalaisille pojille”.²⁵³ Varuskunnassa sotilaille jaettiin alkoholia, mutta sen myynti ulkopuolisille oli kielletty. Lehden mukaan kasarmitansseissa sotamiehet kuitenkin myivät luvatta alkoholia lahtelaisille, jolloin usein päädyttiin tappeluihin ja väkivaltaisuuksiin. Kun kasarmitansseista poistunut juopunut suomalaisjoukko pahoinpiteli venäläisen makkarantekijän, lehden syytökset kohdistuivat myös kasarmeilla alkoholia luvatta myyneisiin sotilaisiin.²⁵⁴

Juopuneiden sotilaiden metelöinti ja häiriköinti kaduilla sekä kotirauhan rikkomukset alkoivat *Lahden Sanomien* mukaan heti, kun sotaväki saapui paikkakunnalle. Vaikka rähinöivässä venäläisjoukossa oli sotilaiden lisäksi joskus mukana myös venäläisiä siviilihenkilöitä, lehtien otsikoissa syylliseksi nimettiin usein vain sotaväki.²⁵⁵ Venäläiset puolestaan syyttivät lahtelaisia sotilaiden ahdistelusta, häirinnästä tai tierauhan rikkomisesta. Joskus syytökset olivat lehden mukaan asiallisia, ja joskus taas ”tikusta on tehty asiaa”.²⁵⁶ Alaluvussa 2.3 mainittua pilkkalaulua suomalaiset lauloivat sotamiesten suosimassa Tuhannen riemun kuppilassa, tosin venäläisen laulun sävelellä, jolloin paikalla olevat kieltä ymmärtämättömät sotilaat olivat lähinnä ilahuneita asiasta.²⁵⁷ Lähdemateriaalin mukaan kaikenlaista häiriköintiä, provosointia ja ärsyttämistä tapahtui siis puolin ja toisin. Vaikka suomalaisten

²⁵² Tammiston muistelu 1978 (a), 4, PA, PHA, LKA.

²⁵³ Venäläiset sotilaat väkiwallantyyssä, *Lahden Sanomat* 8.8.1911, 2.

²⁵⁴ Tappelu, *Lahden Sanomat* 30.5.1911, 2.

²⁵⁵ Venäläiset sotilaat häiritsemässä yörauhaa, *Lahden Sanomat* 3.5.1913, 2.

²⁵⁶ Sotilashenkilöiden ahdistamisjuttu, *Lahden Sanomat* 10.2.1912, 3; Tierauhan rikkomisesta, *Lahden Sanomat* 1.8.1912, 2.

²⁵⁷ Avomaan muistelu 1978 (a), 4, PA, PHA, LKA.

miesten ja sotilaiden välit olivat usein jännitteiset, se ei estänyt heitä viettämästä joskus vapaa-aikaa yhdessä juoden ja korttia pelaten.²⁵⁸

Naiset saattoivat rakennusaikana päästä kasarmin porttien sisäpuolelle varsin vaivattomasti. Portilla vartioineet sotilaat nostivat erään piian muistelun mukaan vain hattuaan naisille ja viittoilivat heitä portin ohi varuskunta-alueelle. Vapaata saatuaan piika kertoikin kiiruhtaneensa usein Hennalaan rakennustöitä seuraamaan. Erityisesti hän muisteli ihmetelleensä rakennustöissä olleita venäläisiä naisia, jotka tauolla istuivat kannon nokassa piippua poltellen.²⁵⁹ Samainen piikatyttö kertoi myös saaneensa muutamalta venäläiseltä valokuvan: ”... niin mulla oli molemmilta pojilta sitten valokuvat, tutustuivat, kun siellä aina kävi, ne tarjosivat sieltä aina ruokaa. Opetti ne minunkin sanomaan, että njet bonimai. Sen verran venättä.”²⁶⁰

Naisten ja venäläisten rakennustyömiesten välillä syntyi myös kiistoja. Eräs venäläinen työmies teki ilmoituksen poliisille lahtelaisen naisen tekemästä kellovarkaudesta, mutta nainen puolestaan väitti miehen antaneen kellon hänelle ”rakkauden merkiksi”. Lopulta nainen kertoi heittäneensä kellon järveen, koska häntä pilkattiin venäläiseltä saadusta kellosta.²⁶¹

Helmikuun vallankumouksen jälkeen naisiin kohdistuneiden lehtikirjoitusten sävy kovenee selvästi eripuolilla Suomea.²⁶² Vaasassa venäläisten sotilaiden kanssa seurustelevien naisten isänmaanrakkaus ja jopa heidän käsityskykynsä ja oikeutensa äänestää kyseenalaistettiin.²⁶³ Kesäkuusta alkaen armeijan kuri vähitellen mureni. Venäläisiin aggressiivisesti suhtautuva itsenäisyysmielinen *Uusi Päivä* -lehti kommentoi sotaväen ja naisten välejä jo hyvin rasistisesti: ”Täytyyhän nyt toki ihmisen ja eläimen välillä olla jokin ero.”²⁶⁴ Aina kyse ei ollut naisten puolelta vapaaehtoisesta kanssakäymisestä, vaan sotilaita syytettiin myös naisten ahdisteluista ja raiskauksista.²⁶⁵ Vaikka ylivoimaisesti suurin osa etnistä vihaa sisältävistä kirjoituksista kohdistui venäläisiin sotilaisiin, myös kiinalaisia syytettiin ajanvietosta naisten kanssa: ”... [eipä tarvitsisi] tyttöjen uhrata impeyttään [venäläisille] matruuseille ja

²⁵⁸ Ppk 1914, nro 771, KA; Alenius 1994, 59.

²⁵⁹ Järvisen haastattelu 1978 (b), 11–12, PA, PHA, LKA.

²⁶⁰ Järvisen haastattelu 1978 (b), 11, PA, PHA, LKA.

²⁶¹ Ppk 1911, nro 247, KA; Kihlajaiset nekin, *Lahden Sanomat* 22.6.1911, 2.

²⁶² Karemaa 1998, 58–60.

²⁶³ Waasasta. Turmelusta, *Ilkka* 23.6.1917, 1.

²⁶⁴ Venäläinen sotaväki ja Suomen asiat, *Uusi Päivä* 19.6.1917, 2.

²⁶⁵ Forssasta, *Turun Lehti* 16.8.1917, 3.

kiinalaisille, ...”.²⁶⁶ Sisällissodan edetessä eri puolilla Pohjanmaata suunniteltiin venäläisten kanssa intiimissä suhteessa olleiden naisten polttomerkitsemistä, ja heidät myös valokuvattiin. Vihamielisimmin naisiin suhtautuivat jääkärit ja suojeluskunta-aktivistit. Polttomerkitä vaadittiin myös *Keski-Savo* -lehdessä talvella 1918 Suomen ja oman maineensa häpäisseille naisille.²⁶⁷ Vihollisten kanssa seurustelevia naisia on vihattu ja halveksittu valloitus- ja miehitystilanteissa hyvin universaalisti. Kansallisuusaatteen hegemonian nostamat seksuaalimoraaliset syytökset ja erilaiset kostotoimet olivat yleisiä esimerkiksi monilla saksalaisten miehittämällä alueilla. Naisia saatettiin nöyryyttää julkisesti eri tavoin tai merkitä ”petturit” lyhentämällä heidän hiuksensa tai ajamalla hiukset kokonaan pois. Osa joutui jättämään työnsä ja osa ammuttiin.²⁶⁸

Venäläisten sotilaiden kanssa seurustelleet naiset liitettiin usein taustaltaan työväenluokkaan tai punakaartiin kuuluviksi, mutta kuten toimittaja ja poliitikko Tekla Hultin toteaa päiväkirjassaan, sivistyneistönkin piiristä löytyi naisia, jotka avioituivat upseerien kanssa. Hänen mielestään ei siis ollut mikään ihme, jos ”yksinkertaiset piikatytöt” sortuivat seurusteluun sotilaiden kanssa.²⁶⁹ Juha Kaarle toteaa, että työväestön suhtautuminen sotilaiden kanssa seurusteleviin naisiin oli myönteisempi kuin muiden ryhmien.²⁷⁰

Lahtelaisissa lehdissä aihe sivuutettiin aluksi kasarmitanssien yhteydessä syntyneitä mustasukkaisuuteen liittyviä tappeluja lukuun ottamatta varsin lyhytsanaisesti, mutta yleisesti tiedossa olevana valitettavana tosiasiana. Pahoinpitelytuomioon johti vuonna 1913 sattunut tapaus, jossa kahden paikallisen nuoren miehen häiriköinti meni liian pitkälle, kun santarmialiupseeri Ivanoff ja lahtelainen ompelijatar joutuivat häiriköinnin ja tönimisen kohteeksi kävelyllä ollessaan.²⁷¹ Sotilaiden kanssa seurustelevia naisia arvosteltiin Lahdessa yhä ankarammin helmikuun vallankumouksen jälkeen. Kesäkuussa vuonna 1917 lehdessä todettiin, että iltaisin kasarmien lähellä saattoi kilometrin matkalla tulla vastaan kahdesta kolmeen kymmeneen pariskuntaa. Kirjoitus jatkui: ”... [naisten] joukossa kuuluu olevan niin sanottuja ”sivistyneitäkin”, oikein kouluja käyneitä fröökynöitä, jokunen frouvakin. Sanalla sanoen seutukunnan ”hienompi” sukupuoli edustettuna kaikissa eri wiwahteissa.”²⁷²

²⁶⁶ Nähtyä ja tunnettua 3, *Uusi Päivä* 2.6.1917, 2. Eri kansallisuuksista käytettiin yleisesti hyvin rasistisia ilmauksia esimerkiksi puheissa, pilapiirroksissa ja kirjoituksissa vuosina 1917–1918. Ks. Karemaa 1998, 60.

²⁶⁷ Häpeä! Häpeä!, *Keski-Savo* 12.3.1918, 1; Karemaa 1998, 102–104.

²⁶⁸ Karemaa 1998, 102–103.

²⁶⁹ Hultin 1938, 164.

²⁷⁰ Kaarle 1993, 88.

²⁷¹ Ankara juttu, *Lahden Sanomat* 5.7.1913, 2.

²⁷² Olisikohan tästä apua!, *ESS* 16.6.1917, 3.

Kirjoituksessa pidetään itsestään selvänä, keitä joukon muut naiset olivat; kyse oli yleisesti lehtien antaman kuvan mukaan työläisistä tai prostituoiduista. Ratkaisuksi ongelmaan lehdessä esitetään näiden naisten nimien julkaisemista. Vaikka Lahdessa seksuaalimoraaliset syytökset ja niihin liittyvät kostosuunnitelmat eivät yltäneet pohjanmaalaisten mittaluokkaan, pidettiin lehdissä käytyä keskustelua naisten julkisesta häpäisemisestä kuitenkin oikeutettuna.

Sotilaiden mielivaltaisuuksien lisääntyessä syksyä kohti tultaessa Lahdessa uutisoitiin myös naisiin kohdistuneista ahdisteluista ja väkivaltaisuuksista.²⁷³ Vuoden 1917 elokuussa kiristettiin Lahdessa järjestyksenpitoa. Sotilaiden kanssa öiseen aikaan liikkuvat naiset saivat säätyyn katsomatta ensin varoituksen köyhäinhoitohallitukselta, ja tarpeen vaatiessa tapaukset tutkittiin ja tuomittiin kuvernöörin toimesta.²⁷⁴ Ankara suhtautuminen näkyy Tuomas Hopun mukaan erityisesti sisällissodan jälkeen annetuissa valtiorikosoikeuden päätöksissä, sillä ”ryssänmorsiameksi” toteaminen oli usein jo peruste naisten tuomitsemiselle.²⁷⁵ Venäläisten kanssa läheisissä tekemisissä olleiden lahtelaisten naisten omakohtaisia muisteluja ei tutkimusaineistosta löytynyt. Muistelujen puuttuminen on tulkintani mukaan seurausta sisällissodan aikaisista ja sen jälkeisistä tapahtumista, jotka ovat johtaneet näiden asioiden aktiiviseen unohtamiseen.

Kurinpidon ja halveksunnan kohteena oleviin naisiin kuuluivat myös prostituoidut, joiden asiakas oli helsinkiläisiä katutyttöjä tutkineen Antti Häkkisen mukaan usein venäläinen sotilas. Prostituoitujen keskinäisessä hierarkiassa sotilaiden ja merimiesten keskuudessa rahaa ansainneet naiset olivat asteikon alapäässä. Kasarmien läheisyys houkutteli prostituoituja asumaan samoille alueille. Ensimmäisen maailmansodan aikana venäläisen sotaväen sekä linnoitustyöväen lisääntyminen kaksinkertaistivat katutyttöjen määrän Helsingissä, kun taas sotaväen poistuminen vähensi sitä selvästi.²⁷⁶ Lahden poliisin päiväkirjoissa on lukuisia mainintoja kevytkenkäisistä naisista, ja ainakin osa harjoitti ammattiaan myös sotilaiden kanssa. Sotaväki houkutteli Lahteen prostituoituja myös muualta.²⁷⁷ Erään poliisimerkinnän mukaan sotilaskasarmeilla asusteli kaksi siveetöntä elämää viettänyttä 17-vuotiasta tyttöä.²⁷⁸ Vuonna 1917 lehdessä kirjoitettiin yleisten naisten menevän asemalle aina junan tullessa ja kävelevän laituria pitkin edestakaisin, kunnes poistuivat sotilaiden kanssa ja palasivat jälleen

²⁷³ Sotamiehet naisia ahdistelemassa, ESS 20.9.1917, 2.

²⁷⁴ Järjestyksenpito kaupungissamme, ESS 14.8.1917, 2.

²⁷⁵ Hoppu 2017, 265.

²⁷⁶ Häkkinen 1995, 70, 96–97, 119. Tutkimus käsittelee prostituutiota Helsingissä vuosina 1867–1939.

²⁷⁷ Ppk 1913, nro 275, KA; Ppk 1915, nro 263, KA; Ppk 1916, nro 123, KA.

²⁷⁸ Ppk 1915, nro 90, KA.

uuden junan saapuessa.²⁷⁹ Sisällissodan jälkeen pidetyissä valtiorikosylioikeuden henkilöakteissa on ainakin kaksi Lahden naiskaartiin liittynyttä naista, joilla mainittiin olleen läheistä kanssakäymistä venäläisten sotilaitten kanssa. Lisäksi yksi nainen myönsi elättäneensä itsensä yleisenä naisena Lahdessa kuten hänen äitinsäkin oli tehnyt.²⁸⁰ Prostituutiota harjoitettiin *Lahden Sanomien* mukaan keskittyneemmin Harjunalla, jossa sotilailla mainittiin olevan ”hyviä tyyssijoja”.²⁸¹ Sotilaiden vaihtuessa Hennalassa, kasarmeille oli erään lehden mukaan jätetty osoitekirja, jonka avulla uudet sotilaat löytäisivät naisseuraa.²⁸²

Ilmapiiri oli erityisen ankara naisille, jotka olivat saaneet lapsen venäläisen sotilaan kanssa ja jääneet yksin lapsen kanssa.²⁸³ Juha Kaarlen mukaan sotilaiden kanssa saatuja lapsia saatettiin kutsua halventavasti ”ryssän penikoiksi”.²⁸⁴ Tekla Hultinilta sotilaiden kanssa seurustelevat naiset eivät saa mitään ymmärrystä, mutta erityisen huolissaan hän oli päiväkirjassaan kanssakäymisistä mahdollisesti seuraavista ”ristisiitoksista”. Hän paheksui etenkin satunnaisia ”lemmenliittoja”, joiden seurauksista köyhäinhoito joutui hänen mukaansa huolehtimaan, kun sotilaat poistuvat Suomesta.²⁸⁵

Tekla Hultin tuo vertailukohtaksi helsinkiläistä sivistyneistöä edustaneen henkilön äänen. Poliittiselta kannaltaan nuorsuomalaisen Hultinin päiväkirjamerkinnot sijoittuivat vuoden 1915 alkupuolelle ja sisälsivät rasistista rotuun pohjautuvaa vihaa, jota ei vielä tuolloin lahtelaisista lehdistä ole luettavissa. Reilut kaksi vuotta myöhemmin *Etelä-Suomen Sanomissa* kirjoitettiin kuitenkin:

Ja vielä on noiden ”sotilasystävättärien” ansiota suuri slaawilais-suomalainen syntyneisyys maassamme nyt kuluwana sota-aikana. Eikö tuollainen rotusekoituskin jo ole arwoisien naistemme mielestä suuri rikos, kansaamme ja isänmaatamme kohtaan, mikä ei sowi siwistyskansalle.²⁸⁶

Kirjoituksessa todettiin vielä, kuinka nämä ”mokomat jälkeläiset” jäisivät kuitenkin yhteiskunnan elätettäviksi.²⁸⁷ Lahtelaisista lehdistä tai tässä tutkielmassa käytetyistä muisteluista ei löydy mainintoja sotilaan kanssa saaduista lapsista, mutta on olemassa ainakin

²⁷⁹ Suomen naiset ja venäläinen sotaväki, ESS 3.7.1917, 4.

²⁸⁰ VRYO 15275, KA; VRYO 14331, KA; VRYO 27299, KA.

²⁸¹ Venäläiset sotilaat häiritsemässä yörauhaa, *Lahden Sanomat* 3.5.1913, 2.

²⁸² Wanhat ja uudet, ESS 31.7.1917, 2.

²⁸³ Lintunen 2017, 163.

²⁸⁴ Kaarle 1993, 88.

²⁸⁵ Hultin 1938, 122; Sainio 2000, sähköinen lähde, Kansallisbiografia.

²⁸⁶ Suomen naiset ja venäläinen sotaväki, ESS 3.7.1917, 4.

²⁸⁷ Suomen naiset ja venäläinen sotaväki, ESS 3.7.1917, 4.

yksi postikortti, jonka venäläinen sotilas lähetti sodasta vuonna 1917 lahtelaiselle naiselle, jonka tytär tiesi sotilaan olevan hänen isänsä.²⁸⁸

Turussa sotilaiden ja paikallisten kesken solmittiin vuosisadan alusta autonomian ajan loppuun kolmesta avioliittoa, joista peräti kahdeksan ajoittui vallankumousvuoteen. Suurin osa avioliiton solmineista oli upseereita, minkä Kaarle toteaa johtuneen siitä, että upseerit oleskelivat Suomessa pidempään ja olivat näin ehtineet muodostaa pidempikestoisia suhteita paikallisiin.²⁸⁹ Jari Lehtoväre päätyi varuskuntahistoriassaan tulkintaan, että Riihimäellä solmittiin sotilaiden kanssa neljä avioliittoa.²⁹⁰

Lahden asukasluetteloista löytyi vuoden 1924 loppuun mennessä laskentatavasta ja tulkinnasta riippuen reilusta kymmenestä vajaaseen pariinkymmeneen suomalaista naista, joilla oli venäläinen sukunimi. Heistä seitsemän oli naimisissa sukunimestä päätellen venäläisen miehen kanssa, mutta käytetystä tutkimusmateriaalista ei löytynyt viitteitä sotilaiden kanssa solmituista avioliitoista. Lopuista on mahdotonta materiaalin perusteella sanoa varmasti, olivatko he saaneet sukunimensä avioliiton kautta vai isältään.²⁹¹ Joka tapauksessa sanomalehdistä eikä muustakaan tutkimusmateriaalista löydy viitteitä siitä, että näihin naisiin olisi yhteiskunnan taholta kohdistunut samanlaista arvostelua ja inhoa kuin sotilaiden kanssa seurustelleisiin naisiin. Lahtelaisilla miehilläkin oli venäläisiä vaimoja, mutta valitettavasti vain vuoden 1908 asukasluettelossa pyydetään ilmoittamaan syntymäpaikka, joten miesten kohdalla on mahdotonta sanoa mitään lukumäärällistä arviota avioliitoista.²⁹² Materiaalin perusteella venäläisen naisen kanssa avioituneisiin miehiin ei myöskään kohdistettu arvostelua.

Ikäryhmittäin tarkasteltuna lähteistä löytyy eniten materiaalia lasten, nuorten sekä nuorten aikuisten suhtautumisesta venäläisiin. Sen sijaan keski-ikäisten ja sitä vanhempien lahtelaisten suhtautuminen jää ainakin tässä tutkielmassa käytetyn materiaalin kautta tulkittuna epäselvemmäksi kuin nuorempien paikkakuntalaisten. Eri sukupolvien ristiriitainen suhtautuminen sekä ideologiset ja aatteelliset erot tulevat esiin eversti ja kirjailija Wolf Halstin muistelmista, jossa hän kertoo, kuinka isoäidin huoneessa roikkui keisarillinen ikoni

²⁸⁸ Postikortti ensimmäisestä maailmasodasta. Tytär on lahjoittanut kortin Seppo Toivosen yksityiseen Hennalaa koskevaan aineistoon.

²⁸⁹ Kaarle 1993, 86.

²⁹⁰ Lehtoväre 2001, 68.

²⁹¹ LKas 1906–1925, passim., KA.

²⁹² LKas 1908–1909, kirja 352, KA. Vuoden 1908 luetteloissa mainitaan kaksi Pietarissa syntynyttä vaimoa.

ja siskojen huoneessa puolestaan Nikolai Bobrikovin ampuneen Eugen Schaumanin kuva.²⁹³ Myös sisällissodassa mukana olleiden sekä punaisten että valkoisten keski-ikä oli suhteellisen matala.²⁹⁴ Jos siis sisällissotaa tulkitaan vapaussotana ja sitä kautta tutkitaan suomalaisten suhtautumista venäläisiin, jäävät siinäkin tapauksessa vanhempien ikäryhmien äänet lähes kuulumatta. Heidän suhtautumisestaan voidaan kuitenkin saada ainakin jonkinlainen tuntuma tutkimalla venäläisten mukanaan tuomia taloudellisia vaikutuksia. Ottamalla huomioon taloudelliset näkökohdat, monipuolistuu samalla lahtelainen ajankuva Venäjän keisarikunnan kontekstissa.

3.2 Taloudelliset näkökulmat

Suomeen saapui Venäjältä elinkeinoelämää vaurastuttavia matkailijoita eikä venäläinen matkailija ollut harvinainen näky Lahdessakaan. Esimerkiksi rouva Englundin vieraskodissa otettiin vuonna 1907 venäläiset huomioon tarjoamalla blinejä ja kaviaaria.²⁹⁵ Lahden kautta venäläisiä matkailijoita suuntasi myös muualle Suomeen, sillä rautatieaseman lisäksi kaupungissa oli Vesijärven kanavan ansiosta vilkas sisävesiliikenteen satama. Laivamatkan päässä oli esimerkiksi suosittu Heinolan kylpylä, jonka vilkkaimmat vuodet ajoittuivat ensimmäisen maailmansodan aikaan, jolloin sesongin aikana lähes viisi sataa venäläistä vierasta matkusti sinne.²⁹⁶ Aina rataa pitkin ei ihmisten mukana saapunut pelkästään elinkeinoelämää rikastuttavia tuloja, vaan esimerkiksi Venäjällä riehuvat koleraepidemiat aiheuttivat sairastumisia Suomessakin.²⁹⁷ Lehdissä venäläisten tuoma taloudellinen hyöty ei juurikaan saanut palstatilaa, mutta toisaalta koleraan tapaiset ikävät asiat eivät myöskään aiheuttaneet venäläisiin kohdistuvaa kielteistä kirjoittelua.

Pietarilla oli suomalaisille huomattava merkitys autonomian ajalla, jolloin sinne lähti työn perässä kymmeniätuhansia suomalaisia.²⁹⁸ Pietarissa asuvista suomalaisista kattavan tutkimuksen tehnyt Max Engman toteaa varsin hätkähdyttävästi, että Suomen kaupungit mukaan lukien Pietari oli vuoden 1870 paikkeilla maailman ylivoimaisesti suurin

²⁹³ Halsti 1973, 25–26.

²⁹⁴ Tikka 2008, 29. Punaisten kaatuneiden keski-ikä oli 27 ja valkoisten 23 vuotta. Marko Tikan mukaan Hämeessä taistelleissa nk. lentävissä osastoissa oli pääasiassa koulupoikia, joiden keski-ikä oli 12–13 vuotta.

²⁹⁵ Ilmoitus, *Lahden Lehti* 27.1.1907, 1.

²⁹⁶ Suvikumpu 2014, 129.

²⁹⁷ Kaksi kolera-epidemiaa Suomesta, *Raivaaja* 30.10.1908, 2; Venäläisiä hedelmiä warottawa, *Lahden Sanomat* 2.8.1910, 2; Toimenpiteitä rautatiellä koleraa vastaan, *Lahden Sanomat* 2.8.1910, 2.

²⁹⁸ Engman 2004, 112, 134. Vuonna 1910 muuttajien määrä oli vielä yli 17 000. Autonomian ajalla ylivoimaisesti eniten Pietariin muutettiin Viipurista ja Uudenmaan läänistä. Hämeen läänistä Pietariin muutti vuosien 1826–1917 välisenä aikana kuudenneksi eniten suomalaisia.

suomenkielinen kaupunki, jossa asui ja työskenteli upseereiden, virkamiesten ja säätyläisten lisäksi paljon myös suomalaisia käsityöläisiä ja työläisiä.²⁹⁹ Venäjän pakkotoimista johtunut venäläisvastaisuus ei siis ollut esteenä Venäjälle suuntautuvalla muuttoliikkeellä vielä autonomian ajan lopussakaan, mutta liikettä tapahtui myös toiseen suuntaan.

Asukasluetteloiden mukaan Lahdessa asui paljon suomalaisia, joiden henkikirjoituspaikka oli Pietari.³⁰⁰ Pietariin ja sen elämänmenoon liittyi hyvin kahtiajakoisia mielikuvia. Toisaalta se oli monikulttuurinen keisarillinen kaupunki oopperoineen ja baletteineen, mutta siihen yhdistettiin myös lähtökohdiltaan samoja stereotyyppioita, joita liitettiin venäläisiin. Kaupunkia kuvattiin pahuuden pesäksi, jossa uhkapelit, juoppous ja siveettömyys rehottivat murentaen suomalaisten kansallista identiteettiä.³⁰¹

Lahdessa sotaväen läsnäolo sekä junayhteys Pietariin merkitsivät lisää työtilaisuuksia ja laajempia markkinoita, joita työikäinen väestö hyödynsi sortotoimista huolimatta. Esimerkiksi Venäjän hallinnon pakkotoimia venäjän kielen aseman parantamiseksi vastustettiin kiivaasti, mutta silti omaa kielitaitoa kohensivat ja hyödynsivät tarpeen vaatiessa sekä miehet että naiset. Lehdissä julkaistiin paikallisten työnhakuilmoituksia, joissa ainoa meriitti saattoi olla venäjän kielen taito. Kielitaitoa puolestaan edellytettiin usein upseeriperheiden palvelijoilta sekä niissä kaupoissa, kahviloissa ja muissa palveluammateissa, joiden asiakaskuntaan kuului venäläisiä.³⁰² Lahtelainen kultaseppä mainitsee venäläiset upseerit niin hyviksi asiakkaiksi, että hän palkkasi venäjän kielen taitoisen apulaisen, jonka avulla sujuivat jalokiviosot Pietarista.³⁰³ Myös osa virkamiehistä aloitti kieliopinnot.³⁰⁴ Maaseudulla oli tiloja, joissa venäjän kielen taitoa vaadittiin jo suoraan lehti-ilmoituksessa.³⁰⁵ Venäjän kielen taitoiset hyödynsivät osaamistaan antamalla kielen opetusta, ja kielitaitoa havittelevat puolestaan pyysivät lehtien kautta kielitunteja.³⁰⁶ Erään muistelijan isä opiskeli venäjää, ja ruokapöydässä koko perhe harjoitteli yhdessä sanoja. Isän venäjän opiskelu ei kuitenkaan muistelijan mukaan ollut kovin innostunutta, vaan lähinnä vapaaehtoinen pakko.³⁰⁷ Juha

²⁹⁹ Engman 2004, 442, 159–226. Turussa oli tuolloin pyöreästi 9 500 ja Helsingissä 8 300 suomenkielistä asukasta, kun taas Pietarissa asui 16 000 suomenkielistä henkilöä.

³⁰⁰ LKas 1906–1925, passim., KA. Lahdessa asui tätäkin enemmän henkilöitä, jotka olivat kirjoilla Viipurissa.

³⁰¹ Engman 2004, 368–376.

³⁰² Palvelukseen halutaan, *Lahden Lehti* 28.6.1907, 4; Palvelusta haluaa, *Lahden Sanomat* 16.4.1910, 4. Lehti-ilmoituksella etsittiin esimerkiksi kahvila Sampoon venäjän kieltä osaavaa tyttöä. Ks. ESS 19.5.1917, 4.

³⁰³ Mestari muistelee, *Hollolan Lahti* 5–6/1956, 116.

³⁰⁴ Halutaan tunteja, ESS 30.1.1917, 4.

³⁰⁵ Ilmoitus, *Lahden Sanomat* 28.4.1910, 4.

³⁰⁶ Tunteja, ESS 10.2.1917, 4; Ilmoitus, ESS 2.10.1917, 4. Venäläiset tarjosivat lahtelaisille myös englannin kielen opetusta. Ks. Opetusta englanninkielessä, *Lahden Lehti* 6.9.1908, 4.

³⁰⁷ Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 8–9, PA, PHA, LKA.

Kaarlen mukaan venäläisten merkitys yksittäiselle ihmiselle työn tarjoajana tai potentiaalisena ostovoimana tiedostettiin, eikä venäläisten luona työskenteleminen aiheuttanut paheksuntaa muissa suomalaisissa.³⁰⁸ Kari Immosen mukaan suomalaisten lähtöön Venäjälle töihin ei myöskään suhtauduttu vihamielisesti.³⁰⁹ Näin näyttäisi tilanne olevan tämän aineiston kautta tulkittuna Lahdessakin. Lehti-ilmoitusten perusteella selkeästi eniten venäjän kielen opinnot ja opetus kiinnostivat lahtelaisia ehkä yllättäenkin vasta vuoden 1917 aikana, jolloin venäläisiin sotilaisiin suhtauduttiin kuitenkin jo hyvin kriittisesti.

Erään muistelun mukaan Lahden kaduilla ja kaupoissa oli välillä enemmän venäläisiä kuin suomalaisia, ja kauppaa heidän kanssaan käytiin yleensä venäjäksi, vaikka varsinaisesta kielitaidosta oli harvoin kyse.³¹⁰ Sama mies muistelee tapausta poikavuosiltaan mummonsa ompelimossa seuraavasti:

Kerran oli minun ikäiseni poikakin mukana, kun kaksi rouvaa Hennalasta tuli sovittamaan tekeillä olevia vaatteitaan. Hän oli kauniissa sinisessä merimiespuvussa ja pysytteli tarkoin äitinsä ja tämän seuralaisen vieressä. Pojalle oli tehty housut ja niitä rouvat kääntelivät ja ihmettelivät, kun edessä oli saumassa aukko. Kun rouvat eivät osanneet suomea eikä mummu venäjää, käytti hän havainnollista esitystä ja pisti etusormensa housujen sisäpuolelta aukosta ulos ja heilutteli sitä rouvien edessä. Nämä katsoivat huvittuneina toisiinsa ja pudistelivat päätään mummulle ja näyttivät, että aukko piti ommella kiinni. Näin tapahtuikin ja minä ihmettelin, että miten hieno merimiespukuinen poika mahtoi tulla toimeen ilman niin tärkeätä aukkoa housuissa.³¹¹

Tunnelma edellä kuvatussa katkelmassa on leppoisa. Ponnisteluja tehtiin asioiden selvittämiseksi, ja jos kielitaito ei puolin ja toisin riittänyt, otettiin kädet ja mielikuvitus käyttöön. Venäläisten mukana ruplia siirtyi kauppojen kassoihin, mutta varautunut ja kriittinen suhtautuminen venäläiseen hallintoon kuvastui hyvin lahtelaisten periaatteesta laittaa kopeekat heti tilaisuuden tullen eteenpäin.³¹²

Omavaraisuudestaan huolimatta suuri venäläinen varuskunta tarjosi lukuisia työpaikkoja paikkakuntalaisille erityisesti rakennusaikana ja tilaisuuksiin tartuttiinkin hanakasti. Kasarmirakennuskomitea joutui aluksi kysynnän vuoksi ilmoittamaan lehdessä, ettei työvoimalle ollut vielä tarvetta.³¹³ Kouvolan varuskuntaa tutkineen Veikko Talven mukaan

³⁰⁸ Kaarle 1993, 79.

³⁰⁹ Immonen 1987, 69.

³¹⁰ Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 8, PA, PHA, LKA.

³¹¹ Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 16, PA, PHA, LKA.

³¹² Nimimerkki Saksalanmaan muistelu 1978 (a), 16, PA, PHA, LKA.

³¹³ 5:des venäläinen rakennuskomitea, *Lahden Sanomat* 18.6.1910, 4.

kasarmeja rakentamassa oli suomalaisten rakennusmiesten lisäksi myös pienempiin ansioihin tyytyviä venäläisiä työmiehiä.³¹⁴ Lahdessa suurin osa työmiehistä oli suomalaisia.³¹⁵ Talven mukaan erityisesti hevosmiehille oli suuri tarve, sillä tarvikkeiden kuljetusta riitti isolla työmaalla, mutta töitä oli tarjolla myös muurareille, rappareille, kirvesmiehille, uunintekijöille ja sekatyöläisille.³¹⁶ Lähdemateriaalin mukaan tilanne oli samankaltainen Lahdessakin. Kasarmien punatiilinen verhoilu hankittiin Lahden ja lähiympäristön tiilitehtaista, jotka kokivat ennennäkemättömän nousukauden. Tiilet kuljetettiin junalla Hennalan seisakkeelle, josta ne heiteltiin mies mieheltä jonossa kohti kasarmeja.³¹⁷ Paikallinen huonekalutehdas toimitti kasarmeille kaiken ovissa, ikkunoissa, lattioissa, katoissa ja seinissä tarvittavan puutavaran, ja erityisesti tehtailija mainitsee tehneensä upseerirakennusten rappukäytävien kaidepuut.³¹⁸ Erään muistelun mukaan sotaväen makuualustoiksi ostettiin paikallisilta talollisilta hevoskuormittain olkia.³¹⁹ Rakennustöiden lisäksi kasarmien ylläpito tarjosi paikallisille työläisille töitä. Nuohous, likakaivojen tyhjennys ja lumenajo huutokaupattiin lahtelaisille tekijöille.³²⁰ Puulämmitteisten³²¹ kasarmien polttopuun menekki oli suurta huolimatta siitä, että sotilaat usein valittivat kasarmien kylmyyttä.³²²

Majoituskustannuskiistoista huolimatta rakennustöiden alkamisella oli varsin suuri vaikutus paikkakunnan elinkeinoelämään ja infrastruktuuriin. Kaupungin sähkö- ja vesijohtolaitokset hyötyivät, kun kasarmit liitettiin verkostoihin. Päätöstä vesijohtoverkkoon liittymisestä puolsi kaupungin rakennustoimikunnan lausunto niin merkittävästä liiketoimesta, että siihen olisi "afäärien" kannalta suostuttava. Kolme vuotta myöhemmin kasarmit olivat toiseksi suurin vedenkuluttaja Lahdessa rautateiden jälkeen. Samoihin aikoihin kaupunki teollistui voimakkaasti, ja Lahdessa kehittyi kaupungin identiteetti monin eri rakennushankkein.³²³ Lisäksi kuudenkymmenen kilometrin säteellä oli tekeillä kaksi muuta isoa varuskuntaa sekä pienempi Korian varuskunta, joten kaikkien hankkeiden yhteismerkitys alueen

³¹⁴ Talvi 1984, 248–249.

³¹⁵ Alenius 1994, 58. Kaikkiaan Hennalassa oli Aleniuksen mukaan 3 500 rakennusmiestä.

³¹⁶ Talvi 1984, 248–249.

³¹⁷ Alenius 1994, 58.

³¹⁸ Nupposen haastattelu 1952, 5, PA, PHA, LKA.

³¹⁹ Luodon muistelu ”Hennalan sotilaskasarmit” 1978 (a), 1, PA, PHA, LKA.

³²⁰ Hennalan sotilaskasarmien puhtaanapito, ESS 15.1.1914, 2.

³²¹ *Muuriankkuri* 2/2005, 12.

³²² Luodon muistelu ”Hennalan sotilaskasarmit” 1978 (a), 1, PA, PHA, LKA.

³²³ *Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1911*, 23; *Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1913*, 5; *Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1914*, 186. Esimerkiksi kaupungintalon, kunnallissairaalan sekä synnytyslaitoksen rakennustyöt olivat juuri tuolloin käynnissä. Ks. Halila 1958, 199.

elinkeinoelämälle ja ihmisten liikkuvuudelle oli merkittävä huolimatta siitä, että ne vetivät puoleensa paitsi työläisiä myös irtolaisia sekä muuta ei-toivottua väkeä lieveilmiöineen.

Vapaa-ajallaan sotaväki toi mukavasti lisäansioita myös paikallisille ammatinharjoittajille. Esimerkiksi Oululaisen Kotileipomolla oli myymälä Hennalassa. Kun venäläistä sotaväkeä siirtyi Lahdesta Lappeenrantaan, kertoi leipomon omistaja muistelussaan perustaneensa sinne sivuliikkeen pullaan mieltyneiden sotilaiden pyynnöstä.³²⁴ Venäläinen sotaväki toi paljon kyytejä ajureillekin, sillä upseerit eivät lähteneet illanviettoihin samalla hevoskyydillä kuin tavalliset rivisotilaat. Hennalasta saattoi yhtä aikaa olla lähdössä ajoon seitsemänkin ajuria.³²⁵ Kun kasarmien rakennustyöt alkoivat, Lahteen ilmestyi myös ensimmäinen ”pirssiauto”, jonka kyydeistä suurin osa suuntautui juuri Hennalaan.³²⁶

Sotaväen tuomien työmahdollisuuksien lisäksi ratayhteys Pietariin tarjosi lahtelaisille mahdollisuuden kasvattaa ansioitaan. Lahdesta pääsi miljoonakaupunkiin noin yhdeksässä tunnissa, ja monista muisteluista käy ilmi, että junayhteys houkutteli eri alojen yrittäjiä laajentamaan toimintaansa sinne.³²⁷ Muistelujen mukaan rataa pitkin kuljetettiin esimerkiksi marjoja, riistaa, turkiksia, muurahaistenmunia, rapuja sekä kalaa. Eräs muistelija kertoi alkaneensa itse viedä kalaa Pietariin, sillä vientiä ja tuontia harjoittanut kauppias Ionoff maksoi hänen mukaansa huonoa korvausta. Kun hyvä yhteistyöverkosto Pietarista oli löytynyt, muistelija ryhtyi viemään sinne muitakin myyntiartikkeleita ottaen omien lisäksi myös muiden halukkaiden tuotteita vietäväksi parempihintaisille markkinoille. Sieltä puolestaan saatettiin tuoda takaisin Lahdessa kaupaksi käyviä tuotteita.³²⁸ Hyvät hinnat houkuttelivat myyjiä myös epärehelliseen toimintaan, sillä Pietariin yritettiin viedä esimerkiksi alamittaisia rapuja sekä salakuljettaa nahkoja.³²⁹ Lahden tapaisilla paikkakunnilla, joissa ratayhteyden lisäksi oli totuttu asioimaan venäläisten kanssa puutteellisemmälläkin kielitaidolla, saattoi olla pienempi kynnys ryhtyä hyödyntämään naapurimaan markkinoita.

Alueen teollisuus valmisti tuotteita, joille oli kysyntää Venäjällä. Pietariin vietiin Lahdesta esimerkiksi huonekaluja, ja myynnin kasvaessa Viipuriin ja Pietariin saatettiin perustaa

³²⁴ Heliuksen haastattelu 1952, 5, PA, PHA, LKA.

³²⁵ Sipilän haastattelu 1952, 4, PA, PHA, LKA.

³²⁶ Kun Lahteen saatiin ensimmäinen pirssiauto, *Hollolan Lahti* 4/1955, 111.

³²⁷ Suomen Waltionrautatiet, *Suomalainen Wirallinen Lehti* 1.12.1897, 4; Junien kulkuvuoro, *Lahti* 20.1.1907, 4. Matkustusaika vaihteli riippuen siitä, oliko kyseessä posti-, matkustaja- vai pikajuna.

³²⁸ Rekolan haastattelu 1952, 6–8, PA, PHA, LKA. Muistelija kertoi toimittaneensa Pietariin esimerkiksi tuoretta mikkua jopa 2 000–3 000 kg päivässä ja eräänä syksynä 38 vaunulastillista puolukoita.

³²⁹ Ppk 1916, nro 517, KA; Ppk 1916, nro 669, KA.

sivuliikkeitä.³³⁰ Maaseudullakin hyödynnettiin Pietarin läheistä sijaintia. Pyhäniemen kartanossa valmistettiin Venäjän vientiin esimerkiksi juustoa sekä kasvatettiin jättiläiskrysanteemeja. Kartanon puusepäntehdas valmisti lisäksi tammisia tykinpyöriä sotaväen käyttöön.³³¹

Eryityisesti radan ympäristön lypsytilat ja kartanot hyötyivät Pietarin läheisyydestä, sillä suurkaupunki kulutti esimerkiksi maitoa, kermaa, voita ja juustoa paljon enemmän kuin sen oma lähialue tuotti.³³² Lahden ympäristössä oli lukuisa joukko juustomeijereitä, joiden suurimmat markkinat olivat Venäjällä. Suomesta viety juusto oli kilpailukykyistä, sillä esimerkiksi alkuperäisellä Sveitsissä valmistetulla juustolla oli korkeampi tuontitulli.³³³ Lahdesta ja sen ympäristöstä vietiin myös muita meijerituotteita, mutta erityisesti alueelta kuljetettiin maitoa, jonka vienti lisääntyi entisestään 1910-luvun alussa, kun Lahteen perustettiin Suomen kolmas steriloitua maitoa tuottava tehdas. Maitosopimuksia solmittiin joko suoraan yksityisten junaradan varrella asuvien maidontuottajien kanssa tai suomalaisten ostajien kautta.³³⁴ Maanviljelyshallituksen vuonna 1913 julkaiseman selvityksen mukaan käytännössä kaikki Suomesta rautateitse Pietariin viety maito lastattiin juniin Riihimäen, Lahden ja Kouvolan väliseltä rataosuudelta.³³⁵ Aina Pietarin suurta ruokatavaroiden kysyntää ei katsottu suopeasti. Lehden mukaan Lahden torilla liikkui paljon pietarilaisia ostajia, joiden aikaansaama kysynnän kasvu nosti hintoja ja ärsytti paikallisia.³³⁶

Taloudellisesti kannattavaan Pietarin kauppaan jouduttiin puuttumaan, kun tavaraa liikkui rajan yli niin paljon, että siitä aiheutui puutetta suomalaisille. Maailmansodan aikana elintarvikepula pakotti senaatin asettamaan vientisäännöksiä muun muassa maidon vientiin. Vienti sallittiin vain joistakin lääneistä ja niissäkin maidonviejät velvoitettiin huolehtimaan siitä, että myös alueen asukkaat saavat määrätyn määrän maitoa.³³⁷ Ruokatarvikkeiden vähetessä suomalaisten kriittistä mielialaa lisäsi armeijan oikeus ottaa teuraseläimiä sotaväen ruokkimiseksi. Sodan alussa pakko-ostoja yritettiin sovittaa ja tehdä hallittaviksi, mutta

³³⁰ Nupposen haastattelu 1952, 5–6, PA, PHA, LKA.

³³¹ Hollolan kulttuuritie -opas, 11. Turisteille tarkoitetussa monikielisessä oppaassa ei ole painovuotta, mutta se on uudehko. Tutkimusmateriaalina se on arveluttava, mutta pienin varauksin Pyhäniemeä koskeva maininta on ”linjassa” muiden lähteiden kanssa.

³³² Collan 1913, 1–3.

³³³ Forsius 1987, 19–32; Collan 1913, 2. Lahteen ja sen ympäristöön muutti 1850-luvulta lähtien kymmeniä juustonvalmistajia Sveitsistä, joiden opeilla paikalliset juustomeijerit valmistivat emmentaljuustoa myös vientiin.

³³⁴ Collan 1913, 1–4, 36–37. Suurin osa Suomesta viedystä maidosta kuljetettiin Pietariin rautateitse, mutta itärajan kylistä vietiin maitoa edelleen hevoskyydeillä, kuten oli tehty jo kauan ennen radan valmistumista.

³³⁵ Collan 1913, Pietarin maitoalue v. 1911, karttaliite. Suomi tarkoittaa tässä nykyisen Suomen aluetta.

³³⁶ Pietarilaisia ruokatarvainostajia, *Lahden Lehti* 9.12.1907, 3.

³³⁷ Maidon vienti, *Lahti* 4.1.1917, 2.

sodan edetessä ja elintarvikepulan lisääntyessä kriittinen kirjoittelu lisääntyi.³³⁸ Sodan aiheuttamalla työttömyydellä ja elintarvikepulalla oli kauaskantoisia vaikutuksia suomalaisten ja venäläisten suhteisiin. Kriittinen venäläiskirjoittelu yleistyi helmikuun vallankumouksen jälkeen, kun sotaväen viemä osuus elintarvikekomitean ruokamääristä lisäsi kielteistä suhtautumista venäläisiin, sillä lehden mukaan sotilaiden katsottiin saavan suhteessa enemmän ruokaa kuin suomalaiset.³³⁹ Vallankumouksen jälkeen ruokapula nousi kuitenkin yhdeksi lahtelaisten pääongelmaksi suhteessa venäläisiin.

Maailmansodan syttyessä venäläinen sotaväki toi tervetullutta työtä paikkakunnalle, kun ulkomaankauppa muuten tyrehtyi. Lahdessa valmistettiin saappaita, joista maksettiin saappaiden arvostelulautakunnan määräämät hinnat.³⁴⁰ Sotilassairaalat tarvitsivat pöytiä, jakkaroita, telttakeppejä ja kainalokeppejä, joita lahtelainen puuteollisuus toimitti Venäjälle paljon. Tavaroiden kuljettamiseksi rintamalle valmistettiin esimerkiksi saapas- ja pommilaatikoita.³⁴¹ Ennen maailmansotaa lahtelainen metalliteollisuus oli tuottanut Venäjän vientiin koneita puunjalostusteollisuuden tarpeisiin, mutta sodan aikana toimitukset vaihtuivat muun muassa amussorveihin ja kenttäkeittiöihin.³⁴²

Vaikka tieto vanhempien työikäisten asukkaiden suhtautumisesta venäläisiin jää lähteiden kautta hyvin ohueksi, elinkeinoelämän kautta tulkittuna on todettava venäläisten tarjonnan työtilaisuuksia, joihin myös tartuttiin. Osa muutti väkirikkaaseen Pietariin työn perässä, mutta se tarjosi myös markkina-alueen, jota lahtelaiset oppivat hyödyntämään.

Venäläisvihatutkimuksen näkökulmasta katsottuna työtilaisuudet ja paremmat markkinat varmasti laimensivat kriittistä suhtautumista venäläisiin ja Venäjään, vaikka hallintovaltaan ja sen toimintatapoihin suhtauduttiinkin vihamielisesti. Harva oli valmis kieltäytymään ideologisin perustein venäläisten ruplista, jos niiden ansaisemiseen tarjoutui tilaisuus. Vain varakkaalle yläluokalle se oli edes mahdollista.

³³⁸ Lihanhankinta venäläiselle sotaväelle, ESS 29.8.1914, 2.

³³⁹ Elintarpeitten tuonti Suomeen heti järjestettävä, ESS 19.6.1917, 2.

³⁴⁰ Ilmoitus, ESS 25.2.1915, 4; Saapashankinta, ESS 20.4.1915, 2. Pitkiä ja lyhyitä saappaita saivat valmistaa vain hyväksynnän saaneet tekijät.

³⁴¹ Nupposen haastattelu 1952, 6, PA, PHA, LKA; Lehtisen muistelu 1978 (a), 11, PA, PHA, LKA.

³⁴² *Kuka, Mitä, Lahti* -sivusto, Lahden kaupunginmuseo. <http://www.lahdenmuseot.fi/kuka-mita-lahti>.

3.3 Poliittiset ideologiat ja sosiaaliset tekijät

Suomen näkökulmasta katsottuna mittakaavamuutos Suomen siirtyessä Ruotsilta Venäjälle oli suuri. Osana Ruotsia Suomi oli edustanut noin kolmasosaa valtakunnasta, mutta autonomian ajalla suomalaiset muodostivat vain noin kaksi prosenttia keisarikunnan väestöpohjasta.³⁴³ Suomalaisten elämä osana Venäjää alkoi kuitenkin hyvässä yhteisymmärryksessä. Verrattuna aikaan osana Ruotsin kuningaskuntaa, suomalaisille vahvistettiin varsin itsenäiset oikeudet hoitaa omia asioitaan, ja se tapahtui ennestään tutun ruotsalaisen järjestelmän ja sen lakien mukaisina.³⁴⁴ Suomeen rakennettiin monia hallinnollisia instituutioita, jotka aikaisemmin sijaitsivat Tukholmassa ja jotka vaikuttivat olennaisesti Suomen valtiolliseen kehittymiseen. Käytännössä Suomi erosi melko radikaalisti Venäjästä lakipohjaltaan ja oikeuskäytännöltään, vaikka Suomessa jouduttiin tekemään myös yhteensovittamisia.³⁴⁵ Lakien erilaisuus johti lopulta ristiriitoihin, kun Venäjän sortokauden toimet koettiin Suomessa lakien vastaisiksi. Ruotsista perintönä saaduista laeista tuli tärkeä osa suomalaisten kansallista identiteettiä ja oikeudenmukaisuuden symboli.³⁴⁶

Timo Vihavaisen mukaan Suomen suuriruhtinaskunnan erityinen asema oli johtanut suoranaiseen Venäjän hallitsijoiden palvontaan Suomessa autonomian ajan alussa.³⁴⁷ Kari Immosen mukaan enemmistö suomalaisista oli lojaalia keisarille ainakin vuoden 1899 helmikuun manifestiin asti.³⁴⁸ Anders Ramsayn aikalaiskuvauksessa kerrotaankin, kuinka ajalle tyypillinen lojaali henki ilmeni asuntojen seinillä roikkuvista keisariparin kuvista sekä melkein kaikista perheistä löytyneistä keisarin kipsikuvia.³⁴⁹ Myös *Lahden Lehti* ylisti vuonna 1908 edellistä vuosisataa pääosin onnelliseksi ja siunaukselliseksi ajaksi, joka lopullisesti päättyi helmikuun manifestiin.³⁵⁰ Autonomisen suuriruhtinaskunnan aseman Suomelle vuonna 1809 myöntänyt keisari Aleksanteri I (1777–1825) nautti ihailua suomalaisten mielissä pitkään kuolemansa jälkeen. Porvoon valtiopäivien satavuotisjuhlan kunniaksi julkaistussa

³⁴³ Engman 2009, 10. Hallitsijan arvoasteikossa näkyi sama suhde, sillä Suomi lueteltiin neljäntenä Ruotsin kuninkaan tituluurissa ja vasta yhdeksäntenä eli viimeisenä osana Venäjän keisarin arvoasteikkoa.

³⁴⁴ Jussila 2006, 17–21.

³⁴⁵ Engman 2009, 86–95, 97. Hallintojärjestelmään oli esimerkiksi luotava yhteys keisarin ja suomalaisten välille. Venäjän lakeja kodifioitiin 1810-luvulta alkaen, mutta Suomi jätettiin lakikodifikaation ulkopuolelle, koska kenraalikuvernööri A. S. Menschikoff (1831–1855) piti tärkeämpänä tukea Suomen lojaalisuutta keisaria kohtaan, kuin asettaa se koetukselle lakikodifikaatiolla.

³⁴⁶ Vilkkö 2014, 159–161.

³⁴⁷ Vihavainen 2014, 22.

³⁴⁸ Immonen 1987, 62–63, 69.

³⁴⁹ Ramsay 1987, 207–209. Anders Ramsayn elämänpäiviin kuuluneet perheet edustivat tosin sivistynyttä yläluokkaa ennen sortokausia.

³⁵⁰ Helmikuu 1808–1908, *Lahden Lehti* 14.2.1908, 2.

Ilmari Kiannon runossa keisaria kiiteltiin vuolaasti, ja meneillään olevasta sortokaudesta huolimatta Porvoon kirkossa paljastettiin tuolloin keisarin patsas.³⁵¹ Sortokaudella kansan lojaalisuus hallitsevaa keisaria kohtaan kesti pitempään kuin sivistyneistön. Esimerkiksi vuonna 1915 Nikolai II:n (1868–1918) Suomen-vierailu sai kansanjoukot hurraamaan keisarille enemmän kuin sivistyneistö piti suotavana.³⁵² Lahdessa rautatieasemalle oli myös kertynyt monisatainen ihmisjoukko osoittamaan suosiotaan leskikeisarinna Maria Fjodorovnalle (1847–1928) hänen matkustaessaan kohti Pietaria maailmansodan puhjettua.³⁵³ Tutkittaessa suomalaisten suhtautumista venäläisiin on välttämätöntä pitää kansan ja poliittisesti ajatelleen sivistyneistön asenteet erillään.³⁵⁴

Venäjän hallintoa ja sen sortopolitiikkaa vastustettiin Lahdessa eri tavoin sekä aktiivisesti että passiivisesti. Kun venäläiset ryhtyivät vuosisadan alussa toteuttamaan asevelvollisuuslakia, osallistui lahtelainen nuoriso runsaslukuisesti kutsuntalakkoon. Vastarintaliikkeen lentolehtisiä levitettiin kaupungissa laajasti, ja harvat kutsuntaan menneet nuoret miehet merkittiin liiduilla häpeällisen toiminnan merkiksi.³⁵⁵ Lahdessa oli myös poliittisesti aktiivista sivistyneistöä, joista ehkä kansallisesti tunnetuin oli sotilaskoulutuksen saanut Venäjän armeijassakin lyhyen aikaa palvellut talous- ja kuntapoliittinen vaikuttaja August Fellman (1839–1912). Sortokaudella hän aktivoitui valtakunnan politiikassa kannattaen perustuslaillista passiivista vastarintaa, ja toimintansa vuoksi Nikolai Bobrikov karkotti August Fellmanin maanpakoon. Karkotus oli seurausta kokouksesta, jonka hän järjesti kartanossaan viroistaan erotetuille perustuslaillisille lakimiehille vuonna 1903. Lahteen saapui ylimääräisillä junilla 176 henkilöä, mukaan lukien toimestaan erotettu P. E. Svinhuvud, tilannetta vakavana pitänyt Carl Mannerheim sekä K. J. Ståhlberg. Yöllä Helsinkiin palaavaa junaa vastassa oli poliiseja ja santarmeja.³⁵⁶

August Fellmanin poika Arthur osallistui puolestaan aktiivisesti vuoden 1905 suurlakon jälkimainingeissa perustetun Suomen itsenäisyyttä ajaneen Voimaliiton toimintaan, jonka nimekkäitä kannattajia olivat muun muassa P. E. Svinhuvud ja Akseli Gallen-Kallela.

³⁵¹ Kansanvalistusseuran kalenteri 1910, 275–278.

³⁵² Karemaa 1998, 26–27.

³⁵³ H. M. Leskikeisarinna matka Tornion kautta Pietariin, ESS 11.8.1914, 2; H. M. Leskikeisarinna matka, ESS 11.8.1914, 2.

³⁵⁴ Karemaa 1998, 28.

³⁵⁵ Halila 1958, 475.

³⁵⁶ Halila 1958, 475–476; Vihola 2003, sähköinen lähde, Kansallisbiografia. August Fellman lähti maanpakoon Ruotsiin myötätuntoisen saattajajoukon saattelemana. Fellman pääsi palaamaan kotiinsa noin puoli vuotta sen jälkeen, kun Nikolai Bobrikov oli murhattu vuonna 1904.

Voimaliitto oli tarkoitettu aseelliseksi vastarintajärjestöksi, joka myös toi aseita Suomeen lyhyen toimintansa aikana. Kun Voimaliitto lakkautettiin vuonna 1906, oli Arthur Fellman yksi sen syytteeseen joutuneista jäsenistä.³⁵⁷

Työväenliike aktivoitui pienellä viiveellä Lahdessa, kun vallankumouksellinen toiminta Venäjällä vahvistui ja vuoden 1905 suurlakko levisi Suomeen. Santarmit sekä venäläinen sotilaskomennuskunta riisuttiin aseista, ja järjestystä valvoi perustuslaillisista ja sosiaalidemokraateista muodostettu lakkokomitea.³⁵⁸ Suurlakon jälkeen Venäjän kansa ja erityisesti Venäjän vallankumousliike nauttivat lyhyen aikaa yleistä ihailua Suomessa maahan palautetun autonomisen aseman vuoksi. Lopulta pettymys vallankumousliikkeeseen muutti mielipiteet kautta poliittisen linjan, ja myös sosiaalidemokraatit päättivät kaksi vuotta suurlakon jälkeen lakata avustamasta venäläisiä poliittisia tovereitaan, joiden kanssa toisaalta tunnettiin edelleen yhteistä luokkavihaa. Yhteistyö jatkuikin etäännyttämisestä huolimatta yksityishenkilötasolla. Suurlakon jälkeen Suomessa oleskelevat venäläiset työläiset, pakolaiset sekä sotilaiden vallankumouksellisen aines perustivat joihinkin paikallisiin työväenyhdistyksiin omia osastoja, mutta Suomen työväenliikettä ja venäläisiä tutkineen Antti Kujalan mukaan heihin suhtauduttiin ennakkoluuloisesti.³⁵⁹ Lahden työväenliikkeessä ei ollut tämän aineiston mukaan venäläistä osastoa.

Muistelijoiden poliittinen kanta ei selviä muisteluista luotettavasti, joten tulkitsen poliittisten mielipiteiden vaikutusta venäläisvihamielisyyteen erityisesti paikallisten lehtien kautta. Erilaisten sisäpoliittisten näkemysten lisäksi nuorsuomalaisen ja sosiaalidemokraattisen puolueen erot näkyivät Venäjää koskevissa kysymyksissä, vaikka mielipiteet jakautuivat puolueiden sisälläkin. Nuorsuomalaisessa puolueessa vastustettiin avoimesti vanhasuomalaisten maltillista Venäjän politiikka, ja puolueen ääripäästä löytyi kiihkeämpääkin aktiivista vastarintaa kannattavia mielipiteitä.³⁶⁰ Sosiaalidemokraattisen puolueen agenda keskittyi vahvasti luokkaeroihin ja työväen asiaan, mutta venäläisten sortopolitiikkaa kritisoitiin voimakkaasti myös *Raivaajan* sivuilla.

Lehdistöön kohdistuva venäläisten kontrolli painottui Suomessa hieman enemmän sosiaalidemokraattisiin lehtiin, vaikka osansa saivat myös erityisesti nuorsuomalaiset lehdet. Eräänä syynä on nähty sosiaalidemokraattien ajama tasavaltapolitiikka, mutta sen lisäksi on

³⁵⁷ Vaihe Suomen itsenäisyystaistelusta, Voimaliiton 25-vuotismuisto, *Suomen Kuvalehti* 20/1931, 899.

³⁵⁸ Halila 1958, 477–479.

³⁵⁹ Karemaa 1998, 20–22; Kujala 2004, 224–225.

³⁶⁰ Nygård 1987, 72–73.

arvioitu, että toimittajien ammattitaidottomuus näkyi kyvyttömyytenä hienovaraiseen ilmaisuun.³⁶¹ *Lahden Lehdessä* todettiin lehtiin kohdistuvasta sensuurista vuonna 1900:

Parhaan kykynsä mukaan luowien owat lehdet koettaneet kareja wälttää ja saada edes jotenkuten sanotuksi sen, mikä täyttää ei ainoastaan sanomalehtimiesten waan koko kansan mielen. Siwuseikka on tosin silloin useinkin tullut näyttämään pääasialta, kun asian ydin on täytynyt miltei näkymättömäksi riwien wäliin kätkeä.³⁶²

Myös tutkimuskirjallisuuden mukaan lehdet käyttivät paljon kiertoilmaisuja ja epäsuoria viittauksia kirjoittaessaan venäläisten hallintopolitiikasta.³⁶³ Kiertoilmaukset vaikeuttavat hakusanojen käyttöä lehtiä tutkittaessa. Venäläisten sensuuri on siis otettava monesta syystä huomioon, mutta sensuuri puuttui pääasiassa venäläiseen hallintovaltaan sekä erityisesti keisariin ja sotaväkeen kohdistuviin arvosteluihin. Venäläisen siviiliväestön kunnia ei kiinnostanut venäläisiä valtaapitäviä, eikä siviileihin kohdistuneet oikeustoimet aiheuttaneet sensuuritoimia tai valtaapitävien väliintuloja. Venäläisvastaisuus ei ollut tässäkään tilanteessa samanlaista venäläisiä siviilejä kohtaan, sillä vihamieliset puheet heitä kohtaan puuttuivat lehtien sivuilta, vaikka sensuuri ei niitä todennäköisesti olisi estänyt.

Lahdessa vanhasuomalaiset ja nuorsuomalaiset kävivät lehtien välityksellä kiihkeää keskustelua syytellen vuorotellen toisiaan venäläismyötämielisyydestä. Sisäpoliittiseen valtataisteluun kytkeytyvä kirjoittelu kävi kovasanaisena erityisesti aina ennen vaaleja.³⁶⁴ Sosiaalidemokraattinen *Raivaaja* alkoi ilmestyä Lahdessa samaan aikaan kun toisen sortokauden katsotaan alkaneen vuonna 1908, ja se oli vahvasti työläisten ja torppareiden asialla, vastassaan ”porvarit, rikkaat sekä muut hyväosaiset”. Myös *Raivaajassa* vastustettiin venäläistämistoimia, mutta muiden lehtien tavoin aihe nostettiin Suomen sisäisen puoluepolitiikan välineeksi. Esimerkiksi sotilasmiljoonia ja muita Suomen Venäjälle suorittamia maksuja *Raivaajassa* politisoitiin sanoin ”kun pahalle antaa sormen, vie se koko käden”, kritiikin kohteen ollessa erityisesti Suomen hallitus sekä muut ”porvaripiirit”, jotka maksuihin suostuivat.³⁶⁵ Venäläisiin kohdistuvaa sen paremmin positiivista kuin negatiivistakaan kirjoittelua oli lehdessä harvoin, pilkan kohteena oli tyypillisesti porvarit ja porvarilehdistö. Muiden lehtien tavoin *Raivaajastakin* löytyy stereotyyppisiä ilmauksia

³⁶¹ Nygård 1987, 94–95.

³⁶² Wain pakosta, *Lahden Lehti* 1.8.1900, 1.

³⁶³ Kujala 1995, 32.

³⁶⁴ Nuorsuomalaiset tuoneet santarmin Lahteen!, *Lahden Lehti* 18.1.1907, 1.

³⁶⁵ Senaatti ja rajantakainen miljoonanälkä, *Raivaaja* 21.9.1908, 1.

venäläisistä, esimerkiksi virkamiesten lahjontaa pidettiin lehden mukaan yleisenä käytäntönä Venäjällä.³⁶⁶

Nuorsuomalaisten keskuudessa suhtautuminen venäläisiin ei noudattanut yhtenäistä linjaa. Tekla Hultin kuului puolueen passiivisempaa vastarintaa kannattaviin jäseniin, mutta hänen päiväkirjoistaan nousi rotuun perustuvaa ”ryssävihaa”, kuten alaluvussa 3.1 esiin nostetuista ”ristisiitos” ajatuksista voidaan tulkita. Hänen vihansa kohdistui venäläiseen hallintoon, Suomeen sijoitettuun sotaväkeen ja erityisesti upseeristoon, mutta ensimmäisen maailmansodan aikana haavoittuneet ja kurjassa kunnossa olleet venäläiset sotamiehet saivat ainakin hetkeksi myös Hultinin myötätunnon.³⁶⁷ Nuorsuomalaisessa *Lahden Sanomissa* paheksuttiin vuonna 1911 lahtelaisia ”huligaaneja”, jotka olivat uhkailleet asetta ja puukkoa heilutellen sairasta toveriaan auttaneita sotilaita. Ase osoitettiin käyttökelttomaksi ja tilannetta luonnehdittiin lehdessä ”wallattomaksi pilaksi”, mutta kirjoituksessa kuitenkin vaadittiin suomalaisille mahdollisimman ankaraa rangaistusta, koska ”venäläisten taholta voidaan tästäkin tehdä valtiollinen asia ...”.³⁶⁸ Paheksunta johtui siis lähinnä tilanteesta mahdollisesti aiheutuvista seurauksista.

Kun Lahdessa Niemen aseman työväki toimeenpanee vuonna 1907 keräyksen Venäjän nälkäänäkevien hyväksi, se saa kiitosta myös nuorsuomalaisilta, jotka toteavat, että kaupungissa on suhtauduttu muuta Suomea nihkeämmin nälkää kärsiviin venäläisiin.³⁶⁹ Lahdessa asuvia venäläisiä työmiehiä pidettiin *Lahden Sanomien* mukaan yleisesti ottaen asiallisina työntekijöinä.³⁷⁰ Myös poliittisesta toiminnastaan maanpakoon määrätyn August Fellmanin selluloosatehtaassa oli työssä venäläisiä työmiehiä.³⁷¹ Eräässä Lahdessa sattuneessa tapauksessa upseeri vangitsee häntä loukanneen venäläisen kadunlakaisijan.³⁷² Sekä nuorsuomalaisessa että sosiaalidemokraattisessa lehdessä venäläiseen siviiliin kohdistunut teko koetaan loukkauksena Suomen laillista järjestysvaltaa kohtaan, jonka tehtäviin tilanteen arvioiminen ja mahdolliset rankaisutoimet olisivat kuuluneet. Venäläinen työmies rinnastettiin puoluekannasta riippumatta tapausta uutisoivissa lehtikirjoituksissa suomalaisiin.

³⁶⁶ Ihan venäläiseen malliin. – Wirkamiehiä lahjotaan, *Raivaaja* 20.6.1908, 3.

³⁶⁷ Hultin 1938, 128; Sainio 2000, sähköinen lähde, Kansallisbiografia. Tekla Hultin oli paitsi tohtori ja kansanedustaja myös lehtimies, joka odotti karkotuspäätöstä, kun *Isänmaan Ystävä* -lehti lakkautettiin Nikolai Bobrikovin päätöksellä Hultinin toimiessa päätoimittajana. Karkotuspäätöstä ei kuitenkaan tullut.

³⁶⁸ Paheksuttavaa wallattomuutta, *Lahden Sanomat* 1.7.1911, 2.

³⁶⁹ Wesijärwen Niemen aseman, *Lahden Lehti* 29.4.1907, 3.

³⁷⁰ Lahden kaupungin ja talonmistajien katutyöt, *Lahden Sanomat* 10.9.1912, 3.

³⁷¹ Selkkauksia venäläisten työmiesten keskuudessa Fellmanin selluloosatehtaalla, *Lahden Lehti* 1.7.1907, 2.

³⁷² Kadunlakaisija Smirnoffin wangitseminen, *Raivaaja* 12.9.1910, 2. Kadunlakaisija Smirnoffin wangitseminen, *Lahden Sanomat* 13.9.1910, 2.

Mielipiteisiin saattoi vaikuttaa myös itse rikkomus, sillä työläisen solvaus kohdistui venäläiseen sotaväkeen. Venäläinen Lahdessa asuva kauppias rinnastui suomalaiseen väestöön myös Tammisen muistelussa: ”Ei ollut suomalaisillakaan asiaa kasarmialueelle, ellei huomioi ukko Jonoffin [Jonoffin] päivittäisiä käyntejään rinkelimityymäläkojussaan äkseeraus kentän laidassa.”³⁷³ Venäläiset olivat usein vain sotaväkeä tarkoittava termi, joka jätti venäläiset siviilit sen ulkopuolelle. Samaa rajattua ryhmää tarkoitti myös Arvo Laajarinne kirjoittaessaan muistelmissaan: ”Sota ja sotilas, Venäjä ja Hennala samaistettiin toisiinsa ... Heillä [venäläisillä] oli oma valtakuntansa: Hennalan kasarit ja harjoituskenttä.”³⁷⁴

Työväestöä pidettiin venäläisiin myönteisesti suhtautuvina, ja se vahvistui sisällissodan jälkeisessä lehtikirjoittelussa. Verna Warénin päiväkirjassa kuuluu läpi lääkäriperheen porvaritausta, vaikka perheen tarkka poliittinen kanta ei teksteistä selviä. Verna toivoo päiväkirjassaan, että venäläiset saataisiin Suomesta pois, koska ilman heitä ”eivät ”punakaartilaiset” paljoakaan uskaltaisi tehdä.”³⁷⁵ Hän jatkaa:

Mutta punakaartilaiset eivät hyväksy sellaista, kuin että venäläiset lähtisivät pois täältä. Suomalaiset ovat aivan samanlaisia kuin venäläiset (en tarkoita porvareita). Odotan niin sydämeistäni, että saksalaiset tai ruotsalaiset tulisivat tänne ajamaan ryssät pois. He syövät kaiken ruuankin täältä.³⁷⁶

Verna Warén on lähdekriittisessä mielessä nuoren ikänsä puolesta ongelmallinen, mutta tulkintani mukaan hän on kiinnostuneesti kuunnellut ympärillään olleita puheita, sillä ajatukset myötäilevät muun lähdemateriaalin linjaa.

Työväestönkään suhtautuminen venäläisiin ei ollut suoraviivaista eikä yhtenäistä. Antti Kujalan mukaan työväenliikkeen agitaattorit ja työväenyhdistykset joutuivat jo ensimmäisen sortokauden aikana kuvernöörien ja santarmien silmätikuiksi luvattomien kokoontumisien ja puheiden pitämisestä, vaikka niissä olisi käsitelty vain sisäpoliittista työväen asiaa. Toisaalta Kujalan mukaan venäläiset virkamiehet ja erityisesti santarit suhtautuivat yleensä suopeasti esimerkiksi työväen lakkoihin, jos ne tapahtuivat ilman häiriöitä.³⁷⁷ *Raivaajan* mukaan lakkoilevaa lahtelaista työväkeä uhkailtiin vuonna 1909 työnantajan puolelta venäläisten

³⁷³ Tammiston muistelu 1978 (a), 5, PA, PHA, LKA.

³⁷⁴ Laajarinne 1985, 9.

³⁷⁵ Verna Warénin päiväkirja 15.1.1918, OKKK:n kopio 2007.

³⁷⁶ Verna Warénin päiväkirja 15.1.1918, OKKK:n kopio 2007.

³⁷⁷ Kujala 1995, 108–118.

työntekijöiden palkkaamisella.³⁷⁸ Työväki suhtautui varsin kielteisesti ainakin niihin venäläisiin, jotka uhkasivat viedä heidän työpaikkaansa.

Tornator oli työläisten asuinalue kasarmien läheisyydessä, ja sen ohi kulkivat sekä kasarmeja rakentavat venäläiset rakennustyömiehet että sotilaat kaupunkiin mennessään. Lehtien perusteella siellä tapahtui kasarmien rakennusaikana usein paikallisten työläisten sekä venäläisten sotilaiden ja rakennusmiesten kesken väkivaltaisia yhteenottoja, joissa aseet ja puukotkaan eivät olleet harvinaisia. Erään muistelun mukaan tien ja talojen väliin rakennettiin lopulta aita tilannetta rauhoittamaan.³⁷⁹ Yhteenottojen syynä pidettiin usein alkoholia, mutta toisaalta syntyneitä riitoja myös sovittiin venäläisten ja suomalaisten yhteisillä ryyppyilloilla.³⁸⁰ Suomalainen urakoitsija puolestaan totesi eräässä oikeudenkäynnissä, että kasarmien rakennustyömaalla vallitsi yleensä hyvä sopu venäläisten ja suomalaisten työmiesten välillä.³⁸¹

Lahdessa julkaistun *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuudet Suomessa 1917* -kirjan julkaisija edusti aatteelliselta taustaltaan sosiaalidemokraatteja. Kirjassa vastustettiin venäläisen sotaväen tekemiä mielivaltaisuuksia ja väkivaltaisia toimia, mutta sen alussa myönnettiin ymmärtäväisesti, että sotaväen pitäminen Suomen alueella olisi perusteltua, jos sotatilanne niin vaatisi. Ja tämäkin vain siinä tapauksessa, jos sotaväki täyttäisi ainoastaan sille asetetut velvoitteet ilman sotilaiden omavaltaisuuksia. Lopussa todetaan, että laittomuuksiin ja väkivaltaisuuksiin syyllistyneiden rankaisemiseksi on vedottu kenraalikuvernööriin sekä Venäjän väliaikaiseen hallitukseen ilman tulosta, eikä tilanteen näin jatkuessa nähdä muuta ratkaisua, kuin koko sotajoukon pois saaminen Suomesta tai vähintään sen radikaali vähentäminen.³⁸² Sosiaalidemokraattien pettymys asioiden vallankumouksen jälkeiseen kehitykseen välittyy lainauksessa:

Mutta siinä olemme surkeasti pettyneet. Sillä kuta kauemmaksi etäännyttään maaliskuun kirkkaista vapauspäivistä, jolloin uskottiin niin paljon kaunist ja hyvää suuren Venäjän ihmisistä, sitä selvemmäksi käy, että itse painajaisista pahin onkin venäläisen sotaväen muodossa keskellemmme ottanut asuinsijansa ja muuttaa nyt ennen niin rauhallisen maamme petomaisuuksiensa temmellyskentäksi.³⁸³

³⁷⁸ Lahden herrat työväkeä kiristämässä, *Raivaaja* 21.7.1909, 1.

³⁷⁹ Tammiston muistelu 1978 (a), 4–5, PA, PHA, LKA.

³⁸⁰ Kahakoita ja pahoinpitelyjä, *Lahden Sanomat* 16.12.1911, 3; Venäläisten ja suomalaisten kahakat, *Lahden Sanomat* 27.1.1912, 3.

³⁸¹ Venäläisten ja suomalaisten kahakat, *Lahden Sanomat* 27.1.1912, 3.

³⁸² *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuudet Suomessa 1917*, 3–6. Kirjan sisältöä on tarkasteltu tarkemmin alaluvussa 2.2.

³⁸³ *Vapauden irvikuvia - Venäläisen sotaväen mielivaltaisuudet Suomessa 1917*, 5.

Sotamiehet liikkuvat Juha Kaarlen mukaan ainakin Turussa enemmän työläiskaupunginosissa kuin keskikaupungilla, ja näiden kontaktien vuoksi sotamiehet nähtiin hänen mukaansa paikallisten silmissä enemmän yksilöinä kuin sortovallan edustajina.³⁸⁴ Lahden sanomalehtien lähiluku paljasti, että kauppias Ionoff ei ostanut ilmoitustilaa kertaakaan työväkeä edustavasta lehdestä, vaan vanhasuomalaisten ja etenkin nuorsuomalaisten äänenkannattajista. Näiden lehtien tilaajissa saattoi olla ostovoimaisempia lukijoita, mutta ilmeisesti myöskään pelkästään työväki tai venäläiset eivät Ionoffin liikkeessä asioinut.

Poliittisesti aktiivisten sekä erilaisista sosiaalisista taustoista olevien ihmisten joukossa suhtautuminen venäläisiin ei ollut yhtenäistä. Suhtautuminen vaihteli puoluekannasta tai sosiaalisesta luokasta riippumatta aina maltillisemmasta asenteesta radikaalisemmin suhtautuviin asti. Ratkaisevampaa oli usein se, mistä venäläisryhmästä milloinkin oli kyse.

3.4 Suurlakko ja sisällissota

Vuosisadan kaksi ensimmäistä vuosikymmentä olivat sekä kansallisesti että kansainvälisesti monien kiihkeiden tapahtumasarjojen aikaa. Niistä vuoden 1917 suurlakko ja erityisesti sitä seurannut sisällissota sisältävät suomalaisten venäläisvihamielisyyteen liittyviä piirteitä, joita on syytä tarkastella tutkimuskysymysten valossa erikseen.

Marraskuussa vuonna 1917 Lammilla noin 50 kilometrin päässä Lahdesta joukko Helsingistä tulleita venäläisiä matruuseja ja suomalaisia punakaartilaisia tunkeutui Mommilan kartanoon takavarikoimaan aseita. Kahakassa kartanon isäntä Alfred Kordelin ja kartanon isännöitsijä kuolivat.³⁸⁵ Vallankumouksellisen keskusneuvoston suurlakko julistettiin noin viikkoa myöhemmin, ja poliisi liittyi työväen järjestyskaartin lakkorintamaan vaatien ja valvoen koulujen, liikkeiden ja viestinten sulkemista Lahdessa.³⁸⁶ Sotaväkeä Lahden kasarmeilla ei juuri enää ollut, eikä punakaartin toimiin lehden mukaan liittynyt kovin moni paikallisesta työväestöstäkään. Muut paikkakuntalaiset tyytyivät vastaamaan toimiin passiivisuudella.³⁸⁷ Lahden sisällissodan tapahtumia tutkineen Hannu Takalan mukaan Kotkasta saapui Lahteen punakaartilaisten pyynnöstä joukko venäläisiä, mutta heidän motiivinaan Takala pitää

³⁸⁴ Kaarle 1993, 88.

³⁸⁵ Takala 2008, 28; Harjula 2013, 253. Lahdesta saapui joukko suojeluskuntalaisia kartanoon Kordelinin avuksi. Tapahtuman taustalla on nähty alkoholin käytön vuoksi kartanosta erotetun suomalaisen työmiehen kauna. Ks. Sotawäki hirmutöissä Lammilla, ESS 8.11.1917, 2.

³⁸⁶ Forsius 2001, 58–61. Kunnanlääkäri Johan Vitalin muistelu suurlakon ensimmäisistä päivistä Lahdessa kuvaa punakaartin ja miliisien tekemiä mielivaltaisuuksia. Johan Vitalin kertomus löytyy Arno Forsiuksen kirjoituksesta.

³⁸⁷ Sosialistien 'yleislakko' Lahdessa, ESS 22.11.1917, 2.

kostotoimia, jotka kohdistuisivat Lahdesta Mommilaan avuksi lähetettyihin suojeluskuntalaisiin, mikäli heitä löydetäisiin.³⁸⁸ Kun Kotkasta Lahteen kutsuttu apujoukko lähti kaupungista, pyysivät punakaartilaiset porvariston vastatoimia peläten seuraavaksi apua Riihimäen varuskunnalta. Muutama sotilas kävikin arvioimassa tilannetta, ja eräs venäläinen upseeri vapautti oma-aloitteisesti Lahden punakaartin vangitsevat kaupunkilaiset, jotka punakaarti kuitenkin vangitsi uudelleen.³⁸⁹

Maailmansodan aikana, kun venäläisiin kohdistunut kriittisyys oli laimentunut hetkeksi Suomessa, Venäjän sotaväen rinnalla taisteli noin 350 Suomessa syntynyttä Venäjällä upseeriksi koulutautunutta sotilasta, joiden joukossa oli myös reilut kymmenen Hämeestä³⁹⁰ kotoisin olevaa miestä. Asiaa laajasti tutkineen Mirko Harjulan mukaan upseerien merkitys Suomen sisällissodassa oli suuri, mutta tapahtumien edetessä heihin alettiin suhtautua kielteisesti ”ryssänupseereina” ensin jääkärien toimesta ja myöhemmin laajemminkin, kun venäläisvastaisuus sai kovempia piirteitä.³⁹¹ Venäläisen sotaväen kurin höltyminen sai senaatin nimittämään syksyllä 1917 poliisitehtäviin näitä vankkaa kokemusta omaavia upseereita. Lahteenkin nimitettiin poliisimestariksi Venäjällä upseerikoulutuksen saanut kaartinluutnantti J. Tamminen, joka yhdessä Lahden suojeluskuntalaisten kanssa oli osallistunut Mommilan kapinan kukistamiseen.³⁹² Venäläisvastaisuuden koventuessa Tammiseenkin kohdistui syytöksiä punaisten avustamisesta sisällissodan aikana, ja toukokuussa 1918 hän joutui puolustautumaan *Etelä-Suomen Sanomissa* todeten syytösten olevan valheellisia.³⁹³

Lehtien perusteella yhteenvetona lakon jälkeisestä ajasta voidaan todeta, että vuoden 1917 suurlakko ohitettiin Lahdessa varsin pienin väkivaltaisuuksin verrattuna moniin paikkakuntiin, joissa venäläistenkin osallistuminen kahinoihin oli paljon laajempaa. Paikallisissa lehdissä lakkomellakoiden jälkeinen syyttely kohdistui suomalaisiin

³⁸⁸ Takala 2008, 20–21. Kotkasta tullutta noin 300 hengen joukkoa kutsuttiin lehdessä kiväärein varustetuksi ”jätkäsakiksi”, jossa oli myös siviilipukuisia sotamiehiä. Kaikki eivät olleet venäläisiä, sillä lehden mukaan useimmat puhuivat suomea. Kaikilla oli kuitenkin venäläiset kiväärit, ja joukkoa komennettiin osittain venäjäksi. Ks. Sosialistien ’yleislakko’ Lahdessa, ESS 22.11.1917, 2.

³⁸⁹ Sosialistien ’yleislakko’ Lahdessa, ESS 22.11.1917, 2–3.

³⁹⁰ Tarkkoja paikkakuntakohtaisia lukumääriä ei ole ilmoitettu, joten lahtelaisten lukumäärä ei selviä.

³⁹¹ Harjula 2013, 22–23, 28–31. Maailmansodan aikana valmistuneista suomalaisupseereista suurin osa kuului porvaristoon, talonpoikiin tai työläisiin, kun taas aikaisemmin autonomian ajalla Venäjällä sotilaskoulutuksensa hankkineet suomalaiset olivat pääasiassa aatelisia. Mirko Harjulan mukaan miehet, jotka lähtivät maailmansodan aikana sotimaan ”hallitsijanlupauksensa pettäneen” keisarin puolesta, tekivät sen varsin inhimillisistä syistä; ilmaisen koulutuksen, työn ja vauraamman tulevaisuuden vuoksi ja ehkä myös siksi, ettei Suomella ollut omaa sotaväkeä.

³⁹² Harjula 2013, 220–221, 253.

³⁹³ Walheellisten huhujen ja niiden johdosta syntyneiden syytösten torjumiseksi, ESS 11.5.1918, 4.

punakaartilaisiin. Venäläisten osallisuudesta kyllä kirjoitettiin, mutta kirjoituksissa mainittiin, että he olivat lähteneet mukaan suomalaisten pyynnöstä ja että kyse oli vain pienestä osasta sotaväkeä.

Kun sisällissota alkoi tammikuussa, Suomessa oleva venäläinen sotaväki koki olevansa sotatilan kaltaisessa asemassa valkoisiin nähden, vaikka venäläiset joukot olivat sodan alkaessa ilmoittaneet pysyvänsä puolueettomana. Venäläisten taisteluhaluttomuuteen valkoisia vastaan törmäsi myös Venäjän bolševikkienemmistöinen Suomen aluekomitea. Sotaväen nihkeyteen vaikutti se, että tammikuun alussa Venäjä tunnusti Suomen itsenäisyyden ja kävi rauhanneuvotteluja Saksan kanssa, joten Venäjän sotaväen osallistuminen Suomen sisäisiin konflikteihin ei ollut Venäjän intressi, vaan sisällissotaan osallistuminen tapahtui radikaalin vapaaehtoisaineksen toimesta.³⁹⁴ Arviot koko Suomessa taisteluihin osallistuneiden venäläisten määrästä vaihtelevat reilusta tuhannesta kymmeneentuhanteen, todellisuuden ollessa ehkä muutamia tuhansia. Sotilaiden haluttomuuteen taistella vapaaehtoisena vaikutti myös koti-ikävä. Kun joukkoja jatkuvasti kotiutettiin, jääminen Suomeen taistelemaan paikallisen työväen rinnalle ei ollut houkutteleva vaihtoehto.³⁹⁵ Tätä tukee rintamalla Punaisen Ristin lääkärinä toimineen Mauno Vannaksen muistiinpanojen merkintä, jossa hän totesi, että punaisten joukoissa taistelleiden venäläisten sotilaiden yhteinen halu oli päästä pian Pietariin.³⁹⁶ Naiskaarteihin liittyminen ei houkuttellut Suomessa asuvia venäläisnaisiakaan, joiden kokonaismäärä Suomen naiskaarteissa jäi reiluun viiteen.³⁹⁷

Sisällissodassa Lahden punakaartissa taisteli lehtien mukaan tyypillisesti työväkeen kuuluvia suomalaisia miehiä ja naisia. Tutkimuskirjallisuudesta käy ilmi, ettei punakaartilaistenkaan keskuudessa vallinnut varaukseton ihailu venäläisiä kohtaan. Esimerkiksi Tuomas Hopun mukaan punaisten naiskaarteihin liittyi Suomessa vain vähän venäläisten kanssa seurustelleita naisia, sillä ”ryssänmorsiamia” ei katsottu suopeasti punaistenkaan riveissä.³⁹⁸ Yhteisen kielen puute aiheutti ongelmia punaisten ja venäläisten kesken tulkeista huolimatta, kun Lahteen tuli sisällissodan aikana kaksi Venäjän Punaisen Ristin ambulanssia kohentamaan

³⁹⁴ Karemaa 1998, 89–92; Lehtoväre 2001, 59; Takala 2008, 35.

³⁹⁵ Karemaa 1998, 90–92; Takala 2008, 35. Vaihtelut selittyvät laskutavoista, sillä osa sotilaista oli mukana vain ”kääntymässä”. Outi Karemaa arvioi heitä olleen 1 500–4 000 tai enintään 5 000. Hannu Takala mainitsee venäläisiä taistelleen koko Suomessa hiukan yli tuhat.

³⁹⁶ Vannas 1964, 66. Helsingissä toiminut Mauno Vannas hoiti sisällissodassa kummankin puolen haavoittuneita, mutta aatemaailmaltaan hän edusti valkoisia. Vannas toimi myös Hennalan vankileirillä lääkärinä.

³⁹⁷ Hoppu 2017, 69–70.

³⁹⁸ Hoppu 2017, 69–70.

punaisten heikkoa lääkintähuoltoa. Venäläisistä välskäreistä sekä sairaalahenkilöstöstä löytyvistä maininnoista käy ilmi, että heidän käyttäytymistään pidettiin punakaartissa joskus työkeänä ja ylimielisenä. Sisällissodan aikaista lääkintähuoltoa Lahdessa tutkinut Arno Forsius näkeekin Venäjän Punaisen Ristin lääkäreiden toimineen Suomessa humanitäärisin perustein eikä poliittisin vaikuttein.³⁹⁹ Valkoisten lääkäreiden asenteita kuvaa se, että eräs lääkäri lopetti käynnit punaisten sairaalassa, kun venäläinen lääkäri ja lääkintäryhmä aloittivat työnsä siellä.⁴⁰⁰

Vuoden 1918 tapahtumien alkaessa Lahdessa oli sotilaista jäljellä vain muutama upseeri sekä vartiomies vartioimassa Venäjän sotaväen omaisuutta.⁴⁰¹ *Lahti*-lehden mukaan punakaarti otti kasarmit haltuunsa tammikuun puolivälissä.⁴⁰² Arviot Lahdessa sisällissodassa punakaartilaisten mukana taistelleiden venäläisten kokonaismäärästä vaihtelevat. Eniten venäläisiä liikkui punakaartin rykmentin mukana Lahden alueella lähinnä sodan alkuvaiheessa, ja suurin osa heistäkin oli muualta Suomesta tulleita. Huhtikuussa enää vain noin kymmenen vapaaehtoista venäläistä oli mukana taisteluissa. Hämäläisen mukaan Hennalassa palvelleet venäläiset olivat kyllä vuonna 1917 osoittaneet sympatiaa työväen pyrkimyksille, mutta pyynnöistä huolimatta he eivät olleet halukkaita osallistumaan Suomen sisäiseen konfliktiin kun kotiuttaminen tuli ajankohtaiseksi.⁴⁰³ Aatos Tanskanen tutkimuksen mukaan sisällissodan lopussa Lahdessa taisteli panssarijunan miehistössä vain seitsemän venäläistä, ja myöhemmin taisteluihin liittyi Helsingistä noin parikymmentä venäläistä matruusia.⁴⁰⁴ Muun Suomen tavoin Lahdessakin punakaarti sai haltuunsa venäläiset lennättimet ja niitä käyttämään oli nimetty kuusi venäläistä.⁴⁰⁵ Erään punakaartin rykmentin asesevän mukaan kaksi värvättyä venäläistä opasti Lahden punakaartilaisille aseiden käyttöä, mutta sotatoimiin he eivät osallistuneet.⁴⁰⁶ Sisällissodan aikana Lahden punakaartin julkaisemassa *Toveri*-lehdessä todettiin venäläisten sotilaiden osallisuudesta, että Suomesta

³⁹⁹ Forsius 2/1998, 5; Forsius 3/1998, 8. Punakaarti suhtautui ainakin Lahdessa varsin epäluuloisesti myös suomalaiseseen lääkintähenkilöstöön, joiden antama apu punaisten lääkintähuollossa perustui myös humanitäärisyyteen eikä aatteeseen. Ks. Forsius 3/1998, 7.

⁴⁰⁰ Forsius 2/1998, 6. Suomessa sairaalat ja terveydenhuoltohenkilöstö olivat yleensä valkoisten kannalla, näin myös Lahdessa. Ks. Forsius 2/1998, 4.

⁴⁰¹ Takala 2008, 34; Hämäläinen 1983, 186. Erkki Hämäläisen mukaan Lahteen saatettiin tammikuussa siirtää tilapäisesti vielä eräitä 421. Tsarskoje Selon rykmentin osia, mutta muusta tutkimuskirjallisuudesta ei löydy tästä mainintoja.

⁴⁰² Lahden punakaartin tupaantuliaiset Hennalan kasarmilla, *Lahti* 15.1.1918, 3.

⁴⁰³ Hämäläinen 1983, 187–191; Takala 2008, 34.

⁴⁰⁴ Tanskanen 1978, 192. Lahden rykmentin varuskirjassa mainittiin sisällissodan aikana neljän venäläisen sotilaan nimet. Ks. Takala 2008, 34.

⁴⁰⁵ Hämäläinen 1985, 26–27.

⁴⁰⁶ Takala 2008, 34.

poistuivat loputkin venäläiset joukko-osastot Venäjän solmittua rauhan keskusvaltojen kanssa maaliskuussa 1918. Tämän jälkeen Suomessa taisteli lehden mukaan vain ”erinäisiä wapaaehtoisia ryhmiä, sekä walkokaartin että punakaartin riveissä”.⁴⁰⁷

Sisällissodan aikana Venäjän sotaväen varastoihin ei Erkki Hämäläisen tutkimuksen mukaan Lahdessa juuri koskettu. Venäläisten sotilasvaatteiden käyttö punakaartin toimesta oli hyvin vähäistä. Lahden punakaarti sai Hennalan varastoista jonkun verran patruunavöitä ja -laukkuja sekä reppuja, mutta lahtelaisten varustus oli kaikkiaan varsin puutteellista.⁴⁰⁸ Näyttää siltä, ettei Hennalan venäläinen varuskunta tuonut paikalliselle punakaartille kovinkaan paljon materiaalista eikä henkilölukumäärällistä hyötyä.

Suomen sotasurmat 1914–1922 projektin tietokannasta löytyy 787 ammuttua, teloitettua, kadonnutta tai eri tavoin vankeudessa kuollutta Venäjällä kirjoilla ollutta henkilöä kyseisiltä vuosilta yhteensä koko Suomessa. Haun rajaaminen kuolinkunnan mukaan Lahteen ei anna yhtään tulosta.⁴⁰⁹ Yleisesti vallalla ollut käsitys siitä, että aseistetut venäläiset ammuttiin jokseenkin kyselemättä, vaatii Marko Tikan tutkimuksen mukaan uudelleen arviointia, vaikka venäläisiä heti taistelujen jälkeen ammuttiinkin ilman kenttäoikeudenkäyntiä. Hän päätyy kenttäoikeuden pöytäkirjoista tulokseen, että venäläisiä ja baltteja kohdeltiin samoista lähtökohdista kuin suomalaisia. Lisäksi hän toteaa, että kuulustelupöytäkirjojen perusteella huhti- ja toukokuussa Suomessa oli enää vain vähän venäläisiä sotilaita.⁴¹⁰ Lahdessa sodan aikana kuolleiden venäläisten lukumäärä jää tutkimusmateriaalin valossa avoimeksi, mutta materiaali ei myöskään kyseenalaista sotasurmaprojektin tulosta.

Etelä-Suomen Sanomat ei ilmestynyt sisällissodan aikana, ja painon taas käynnistyttyä huhtikuussa, lehdessä pohdittiin laajasti sodan syitä ja etsittiin syyllisiä.

Venäläisvihatutkimuksen kannalta on olennaista, että vaikka sotaa käytiin Lahdessa luokkasotana, tulkinta muuttui *Etelä-Suomen Sanomissa* valtakunnan muiden lehtien tavoin varsin pian valkoisten vapaussotanaökölmäksi. Taisteluihin osallistuneet venäläiset olivat sotaa lietsova ”roskajoukko”. Sisällissodassa punaisten puolella taistellut suomalainen oli puolestaan maanpetturi ja valistustyön leviämistä vastustava vihollinen, joka vastaanotti

⁴⁰⁷ Venäläisten osanotto taistelumme, *Toveri* 5.4.1918, 3.

⁴⁰⁸ Hämäläinen 1985, 20–27. Erkki Hämäläisen mukaan Punakaartilaiset kävivät harjoituksissa, ja osittain jopa rintamalla, kuin kahdeksantuntisessa työssä viettäen osan ajasta kotonaan. Kasarmirakennuksista huolimatta väen saaminen kasarmimaiseen yhteismajoitukseen ei ollut yksinkertaista.

⁴⁰⁹ *Suomen sotasurmat 1914–1922* -tietokanta, KA. <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>. Kuolleiden haku Lahden ympäristökunnista Hollolasta, Nastolasta, Lammilta ja Asikkalasta ei myöskään anna yhtään tulosta.

⁴¹⁰ Tikka 2018, 353–355.

ohjeita ja neuvoja lehteä lainaten ”maailman valistumattomimmilta ja tyhmimmiltä, venäläisiltä sotamiehiltä, joista vain aniharva osaa edes lukea ja kirjoittaa”. Sisällissota nähtiin taisteluna, jota ei olisi koskaan tullut ilman venäläisten bolsevikkien ideologista vaikutusta työväestöön eikä venäläisten apua sodan aikana.⁴¹¹ Kirjoitusten näkökulma oli ylhäältä alaspäin sekä venäläisiin bolsevikkeihin että suomalaiseen työväkeen nähden, joka harhaanjohdettuna joukkona antoi bolsevikkien ohjata itseään omaa kansaa vastaan. Bolsevikit nähtiin kuitenkin myös venäläisen yhteiskunnan vihollisina. Lahden nuorsuomalainen lehti toteaa vuoden 1919 syyskuussa, kuinka venäläinen kulttuurimaailma on menettänyt merkittäviä nimiä bolsevikkien mielivallan uhreina.⁴¹² Venäläisiä ei nähty yhtenä kokonaisuena vihattavana ryhmänä, vaan bolsevikit nähtiin muista venäläisistä erillisenä joukkona, joka uhkasi molempia kansoja ja niiden kulttuureita.

Vuosisadan alun aktivismista juontuva jääkäri liike käynnistettiin maailmansodan alussa ylioppilaiden toimesta itsenäisyysliikkeen sotilaalliseksi tueksi. Jääkärit vaikuttivat palatessaan Suomeen vuoden 1918 alussa omalta osaltaan saksalaisen rotuajatteluun perustuvan rasistisen ideologian leviämiseen. Venäläisen hallintovallan lisäksi rotuajattelu alkoi kohdistua osittain myös Venäjän kansaan sekä Baltiaan. Jääkärit suhtautuivat myönteisemmin vain Viroon.⁴¹³ Pohjanmaalla venäläisten upseerien kulissien takainen salainen yhteistyö suojeluskunnan johtohenkilöiden kanssa hiipui jääkärien paluun myötä. Outi Karemaa kutsuu jääkärien venäläisvihaa ”värisokeaksi”, johon kaikki suojeluskuntalaiset eivät tässä vaiheessa vielä yhtyneet.⁴¹⁴ Myös Lahdesta oli lähtenyt nuoria miehiä Saksaan jääkärikoulutukseen, ja palattuaan he osallistuivat aktiivisesti sisällissotaan.⁴¹⁵ Eräs lahtelainen jääkäri ehti Suomeen paluunsa jälkeen taistella sisällissodassa vain reilut kaksi kuukautta ennen kuin haavoittui kuolettavasti Tampereen piirityksessä. *Lahti*-lehden muistokirjoituksessa hänen ja muiden jääkärien osuutta valkoisten voittoon ylistettiin vuolaasti.⁴¹⁶

Tutkimusten mukaan erityisesti maailmansotien välisenä aikana Suomessa esiintyi voimakasta venäläisvihaa. Venäläisvihan on tulkittu toisissa tutkimuksissa olevan luonteeltaan ikaikaista erityisesti 1700-luvun sotien nostamaa perivihaa, mutta Matti Klinge

⁴¹¹ Suomen tasavallan kansalaisille nykyhetkellä, ESS 27.4.1918, 1; Punakaartin kapina, ESS 27.4.1918, 1.

⁴¹² Leonid Andrejew, ESS 16.9.1919, 3.

⁴¹³ Karemaa 1998, 13–16; Jääkäri liike, *Suomi 80. Itsenäistymisen vuodet 1917–1918* verkkojulkaisu 1977, Tampereen yliopisto. <https://webpages.tuni.fi/sochistoria/suomi80/teema6.htm>.

⁴¹⁴ Westerlund 1993, 47–48; Karemaa 1998, 80–81.

⁴¹⁵ Halila 1958, 481.

⁴¹⁶ Kuollut. Walter Wladimir Gejtjel, ESS 11.5.1918, 2; Walter Wladimir Gejtjel, *Lahti* 12.5.1918, 3.

käynnisti 1970-luvulla keskustelun venäläisvihan syistä ja sen taustalla näkyvistä tapahtumista. Klingen mukaan viha ei ollut historiallista vaan sen taustalla oli vuosien 1917–1918 nostattama ideologiaa vastaan suunnattu viha, eikä se siis ollut lähtökohdiltaan kansallista. Klinge toteaa, että 1920-luvun alussa ilmestyi muutamia propagandajulkaisuja, jotka perustuivat historiallisen perivihan sekä rasistisen viha-ajattelun teemoihin. Julkaisuja myös levitettiin systemaattisesti ainakin Etelä-Pohjanmaalla.⁴¹⁷ Nykytutkimuksen mukaan itsenäistymisen jälkeinen venäläisviha ei ole suoraa seurausta historiallisista tapahtumista kuten isostavihasta, sillä lähes koko 1800-luvun kestänyt suomalaisten ja venäläisten rauhallinen rinnakkaiselo muuttui vähitellen sortokausina, ja vasta vuoden 1917 jälkeen kohti 1930-lukua tultaessa se muuttui syväksi venäläisvihaksi.⁴¹⁸

Sisällissodan kokemuksen vertautuminen isovihan tapahtumiin käy esiin heti sisällissodan päättymisen jälkeen lahtelaisessa lehdessä ilmestyneestä kirjailija Uno Hirvosen kirjoittamasta aikalaisrunosta *Heinäkuun viides päivä*, joka nimivalinnallaan tulkintani mukaan yhdistyy J. L. Runebergin samannimiseen runoon. Runebergin runo kertoo kapteeni Dunckerista, joka kaatui vuosina 1700–1721 käydyssä suuressa Pohjan sodassa juuri kyseisenä päivänä. *Etelä-Suomen Sanomissa* julkaistussa runossaan Hirvonen puolestaan kirjoittaa, kuinka ”taaton” kertoma verinen sortotarina taas toistui ja kuinka ”tän tarun nykyolot mieleen toi”.⁴¹⁹ Pohjan sotaan liittyvän isovihan aikana venäläiset sotilaat ja kasakat miehittivät Suomen hävittäen kaiken eteensä sattuvan poltetun maan taktiikkaa noudattaen. Se, että kyse oli aikansa tyypillisestä sodankäynnistä ja miehityskäytännöstä, tuskin lohdutti mielivallan ja terrorin alla elänyttä kansaa.⁴²⁰ Vaikka tutkimuksissa ei nykyään suoraan päädytä perivihatulkintaan, Outi Karemaan mukaan tunne elää kuitenkin taustalla ja on aktivoitavissa erilaisissa kriisitilanteissa.⁴²¹ Lahden tilanne tukee tätä tulkintaa, sillä Uno Hirvosen runo osoittaa, lehdissä aktivoitui heti sisällissodan jälkeen vihakuvan muutos kohti perivihollistulkintaa.

⁴¹⁷ Karemaa 2004, 228; Klinge 2012, 79–83.

⁴¹⁸ Immonen 1987, 69; Karemaa 2004, 230–231. Esimerkiksi Outi Karemaan mukaan vihakuvaa luotiin aktiivisesti 1920–30-luvuilla. Ks. Karemaa 1998, 18.

⁴¹⁹ Heinäkuun viides päivä, ESS 4.7.1918, 2.

⁴²⁰ Vilkuna 2005, 34–35. Raakuuksiin ja kidutuksiin kuoli tuhansia ihmisiä, mutta Venäjälle myös ryöstettiin orjiksi myytäväksi Kustaa Vilkunan arvion mukaan 20 000–30 000 suomalaista. Ks. Vilkuna 2005, 40–124.

⁴²¹ Karemaa 2004, 230.

Sisällissota näyttäytyi hyvin erilaisena eri puolilla Suomea ja siitä kertovat myös vuoden 1918 tapahtumille annetut lukuisat poliittiselta sävyltään tai näkökulmaltaan erilaiset nimitykset.⁴²² Tutkimusmateriaalin kautta tarkasteltuna Lahti sijoittuu tyypilliseen teollisuusalueiden luokkasotapainotteiseen tulkintaan, vaikka sodan jälkeen lehdissä tapahtumat kuvattiinkin varsin nopeasti lähinnä vapaussotana. Vapaussodaksi taistelut koettiin voimakkaimmin Pohjanmaalla ja Karjalassa, jossa sota oli etnisempääkin. Vuoden 1919 alussa myös *Etelä-Suomen Sanomat* muistelee sisällissodan tapahtumia sanoin: ”Suomen armeijan aseiden woiton kautta puhdistettiin maa viime kewanä venäläisestä sotawäestä”.⁴²³ Vapaussota oli yleinen voittajien tulkinta sodan jälkeen koko maassa, mutta on helppo ymmärtää erot eri alueiden välillä. Lahdessa ei venäläisiä sotilaita enää juuri ollut, ja sisällissodan aatteellinen perusta kasvavassa teollisuuskaupungissa oli luokkataistelu.

Vuosi sisällissodan päättymisen jälkeen suomalaisten venäjäsuhdetta kuvataan *Etelä-Suomen Sanomien* etusivulla yksiselitteisesti; suomalaiselle vihollinen on sama kuin venäläinen. Lehteä lainaten: ”Historiamme aamunkoitosta alkaen olemme saaneet taistella idän raakoja laumoja vastaan, jotka useammin kuin kerran ovat tulella ja miekalla maattamme hävittäneet.”⁴²⁴ Kieli on värikästä ”sorrion solmuruoskan” tapaisine viittauksineen, ja kirjoituksessa todetaan, että Suomen ja Venäjän ainoa mahdollinen suhde on kylmä ja kuiva kauppasuhde. Jo lähtökohtaisesti lehdessä todetaan, että maittemme edut tulevat aina olemaan ristiriidassa keskenään. Karemaa toteaa, että valkoisten puolelta venäläisvihaa lietsottiin peittelemättä, päämääränä oli yhteisen syyllisen löytäminen ja kansan yhdistäminen.⁴²⁵ Lahden paikallislehden välittämä Venäjän nostattama uhkakuva oli tulkintani mukaan Suomen itsenäisyyden kieltäminen ja maan liittäminen takaisin Venäjään.

Samassa *Etelä-Suomen Sanomien* etusivun lehtikirjoituksessa kirjoitetaan Pietarista: ”Me suomalaiset näemme Pietarissa aina kaupungin, jonka häikäilemätön walloittaja on rakentanut wäkiwalloin keskelle suomalaisen heimon asuma-alueetta.” Toteamus sisältää epäsuoran vihjauksen maa-alueesta, joka ei kuuluisikaan Venäjälle vaan Suomelle. Bolsevismi puolestaan on lehden mukaan koko maailmaa koskeva vaara, jonka voitokkaaksi pohjoiseksi etuvartioksi lehti nostaa suomalaiset.⁴²⁶ Karemaan mukaan etuvartioajatus siirtyi suomalaisen

⁴²² Aikaisemmin on käytetty hyvin leimallisia nimiä kuten luokkasota, punakapina, torpparikapina, vallankumous, veljessota ja vapaussota, mutta nykyisin historiantutkimus käyttää neutraalia termiä sisällissota.

⁴²³ Wälikysymys Venäläisten pakolaisten tulwaamisesta maahamme, ESS 14.1.1919, 1; Karemaa 1998, 81–82. Lehtikirjoituksessa on sujuvasti jätetty pois saksalaisten osuus sisällissodan kulkuun.

⁴²⁴ Suomalaiset ja Venäjä, ESS 24.5.1919, 1.

⁴²⁵ Karemaa 1998, 104–106.

⁴²⁶ Suomalaiset ja Venäjä, ESS 24.5.1919, 1.

sivistyneistön käyttöön ruotsalaisen germanismin mukana.⁴²⁷ Kirjoitus julkaistiin lehdessä samaan aikaan kun Suomesta lähti vapaaehtoisista nuorista koottu Mannerheimin masinoima retkikunta vapauttamaan ja liittämään Suomeen Karjalaa ja Aunusta. Kirjoituksella haettiin legitimointia Suomen maa-alueen laajennuspyrkimyksille, jota eduskunnassa ei varauksettomasti hyväksytty.⁴²⁸ Aunukselle lähti nuoria myös Lahdesta, ja retkikunnan etenemistä ja erityisesti lahtelaisia seurattiin paikallisissa lehdissä.⁴²⁹ Heidät yhdistettiin valkoisten vapaussotakontekstissa sisällissodassa kuolleisiin sankareihin, ja heidän nimensä kaiverrettiin Lahdessa ”Suomen wapauden puolesta kaatuneiden urhojen” kunniaksi pystytettyyn muistomerkkiin.⁴³⁰

Venäläisiin liittyvät kirjoitukset lahtelaisissa lehdissä vähenivät ja muuttuivat 1920-luvun puoliväliin tultaessa. Ne koskivat usein Suomen ja Venäjän välisiä kauppaa- ja valtiosuhteita sekä esimerkiksi Wienan-Karjalan aluetta, jossa kärsittiin venäläisten bolsevikkien toimista ja josta saapui pakolaisia Suomeen. Kronstadtin kapina sai vuosina 1921 ja 1922 paljon palstatilaa, ja se kosketti myös käytännössä Suomea, sillä saapuville pakolaisille oli löydyttävä majoitustilaa. *Etelä-Suomen Sanomissa* julkaistussa pakinassa naureskeltiin Kronstadtin matruuseille, jotka olivat olleet toimeenpanemassa Venäjällä ensimmäistä vallankumousta ideologisessa hurmostilassa, ja nyt olivat samat matruusit antaneet pettyneinä ”tykkinsä soida maailmanvallankumouksen kehtoa kohti”.⁴³¹

Venäläisistä kirjoitettiin 1920-luvulla ”ryssinä” erityisesti kirjoituksissa, joissa muisteltiin sisällissotaa tai sitä edeltävää aikaa, mutta myös muissa negatiivisissa yhteyksissä sekä venäläisiin ja venäläisyyteen liittyvissä pakinoissa. Puolueiden syyttely siitä, kuka oli ennen itsenäistymistä suhtautunut kaikkein myötämielisimmin venäläiseen hallintoon, jatkui ainakin 20-luvun puoliväliin asti.⁴³² Lehdissä kirjoitettiin lisäksi suomalaisista punakaartilaisista, joita Etsivä Keskuspoliisi paljasti ja joiden yhteyksiä Venäjälle selvitettiin. Bolsevikkien taholta uhkaavaa vaaraa nousi jakamaan lehtien sivuilla yhä useammin Neuvosto-Venäjän ja Neuvostoliiton aikana kommunistit.⁴³³

⁴²⁷ Karemaa 1998, 16.

⁴²⁸ Krekola 2019, sähköinen lähde.

⁴²⁹ Aunuksen retkeltä, ESS 20.5.1919, 2; Aunuksessa kaatunut lahtelainen, ESS 20.5.1919, 2.

⁴³⁰ Lahden wapauspatsaan paljastus, ESS 3.5.1921, 2.

⁴³¹ Pakinaa. ”Vallankumous jatkuu”, ESS 12.3.1921, 3; Suomessa olevat pakolaiset ja heidän awustamisensa, ESS 14.9.1922, 1.

⁴³² Kauhun kuwia Wienan-Karjalasta, ESS 21.7.1923, 4; Jo on ehdokkaita!, ESS 23.10.1924, 3.

⁴³³ Kesäkuun neljästoista, ESS 14.6.1921, 3; Punaisten maanalainen toiminta, ESS 21.1.1922, 1.

Lahdessa asuvien venäläisten siviilienkin määrä väheni sotaväen poistumisen jälkeen, mutta heitä jäi kuitenkin asukasluetteloiden mukaan kaupunkiin. Paikallisissa lehdissä ei enää juurikaan ollut ilmoituksia tai kirjoituksia, joista voisi päätellä mitään kaupunkiin asumaan jääneistä venäläisistä tai kaupunkilaisten suhtautumisesta heihin. Pakolaisten määrän tyrehdyttyä Lahdessa uutisoitiin hyvin vähän mitään paikallistason kohtaamisiakaan venäläisten kanssa. Ivailevia pakinoita ja kaskuja lehdissä kuitenkin julkaistiin. Esimerkiksi venäläisten ja suomalaisten väkivaltaisen historian nostattama venäläisiin kohdistuva periviha nousee vuonna 1921 esiin erään pakinan riveiltä: ”Maantiede ja historia owat määränneet niin, että meidän suomalaisten täytyy iloita silloin aina kun ryssä ”waalenee” ... Hyvä on kun ryssät tekevät toisistaan selwää.”⁴³⁴

Kun lehdistön sensuuri poistui, paikallisissa sanomalehdissä alkoi kirjoitusten sävy muuttua venäläisvihamieliseksi. Tutkimusajan puitteissa laajaa koko venäjän kansaan kohdistuvaa rodullista vihakirjoittelua oli varsin vähän, ja se väheni 20-luvun puoliväliä kohti. Myös venäläisistä osan todettiin kärsivän bolsevikkihallinnon harjoittamasta politiikasta. Venäläiseen hallintoon sen sijaan kohdistui jo hyvin pian sisällissodan jälkeen voimakassanaista vihakirjoittelua ja syvää epäluuloa, jota vapaussotatulkinta tuki. Venäjä koettiin uhkana Suomelle, ja suomalaisten ryhmittymien yhteistyötä venäläisten kanssa pidettiin vaarallisena, kutsuttiinpa heitä bolsevikeiksi, punaisiksi tai kommunisteiksi.

⁴³⁴ Pakinaa. ”Vallankumous jatkuu”, ESS 12.3.1921, 3. Kirjoituksessa viitataan mm. Kronstadtin kapinaan, jossa venäläisten matruusien ja upseerien välisissä taisteluissa kuoli paljon venäläisiä.

4 Johtopäätökset

Hennalan punatiiliset kasarmit ovat olleet osa lapsuuteni lahtelaista maisemaa. Sortokaudella rakennetut kasarmit sotilaiseen loivat pienen paikkakunnan arkeen ristiriitaisen ilmapiirin, jossa paikallisten kanssa samoja katuja kulki suuri joukko venäläisiä. Kaikkia heitä yhdisti sama hallitsija mutta myös hallintopolitiikka, joka aiheutti voimakkaita kielteisiä reaktioita paikallisväestössä. Tutkielmani keskeinen lähtöajatus oli, että paikallishistoriallinen arjen tutkimus voi tuoda uusia näkökulmia laajempaan kansalliseen kontekstiin kuten esimerkiksi marginaalihistoria tuo esiin erilaisia aikaisemmin piiloon jääneitä ääniä menneisyydestä.

Tutkimuskirjallisuutta etsiessäni jouduin toteamaan hämmästyneenä, että venäläisten ja suomalaisten yhteiseen arkiseen elämään keskittyvää kansallista tai paikallista tutkimusta ei ole juurikaan tehty. Jos aihetta ylipäätään sivuttiin, sen tehtävä oli usein vain elävöittää muuta tutkimusta. Paikallisella tasolla yllätyksen aiheutti myös Hennalan varuskuntahistorian puute. Niinpä tutkielmani alkuperäislähteistä ja tutkimuskirjallisuudesta muodostui mittava kokonaisuus, jota leimasi tutkimuskysymyksiini liittyvien tietofragmenttien pirstaleisuus. Venäläisten kartoittaminen oli tutkielman kannalta olennaista, vaikka asukasluetteloiden analysointi vaatikin oman tietokannan kehittämistä. Poliisin päiväkirjat toivat puolestaan esiin kadulla näkyvää arkea eri näkökulmasta kuin muu materiaali. Tutkielmaani liittyvä muistitietomateriaali oli vaihtelevaa, osassa maininnat venäläisistä olivat hyvin lyhyitä ja osa sisälsi useamman sivun mittaisia kuvailuja erityisesti sotaväestä, mutta ne kaikki lisäsivät arvokkaita säikeitä arkiseen elämään liittyvään kudelmaan. Erityisesti tiedon pirstaleisuus näkyi kuitenkin niissä tuhansissa läpikäymissäni sanomalehdissä, joista lopulta hahmottui muun materiaalin kanssa kiinnostava paikallinen venäläisvastaisuuden narratiivi.

Suomalaiseen venäläisvastaisuuteen on vaikuttanut erityisesti eurooppalainen vihatraditio. Kummankin taustalla on ollut Venäjän ekspansionpolitiikan pelko, joka Suomessa sisälsi lisäksi vahvan latauksen historian tuomaa konkretiaa esimerkiksi isonvihan ajalta. Lähdemateriaalin tulkinnassa korostui kuitenkin sekä lahtelaisen katsojan että katseen kohteena olevan venäläisen monitulkintaisuus, sillä yleistä suomalaista Venäjä-kuvaa ei ollut sen paremmin kansallisella kuin paikallisellakaan tasolla. Lahtelaisten suhtautumiseen vaikuttivat ikä, sukupuoli, yhteiskuntaluokka sekä poliittiset ideologiat, mutta myös paikkakunnalla asuvien venäläisten sekä sotaväen taustalla oli suhtautumiseen vaikuttavia tekijöitä.

Lahdessa asuvien venäläisten määrä lähti kasvuun vuoden 1908 alussa ja samalla kaupungissa asuvien venäläisten väestörakenne muuttui heterogeenisemmäksi. Venäläisvastaisuuden näkökulmasta tarkasteltuna Lahdessa olleet venäläiset voidaan jakaa karkeasti siviiliväestöön ja sotaväkeen. Varuskunta houkutteli taustoiltaan erilaisia venäläisiä paikkakunnalle työmahdollisuuksien toivossa. Suurin osa heistä oli kauppiaita ja kulkukauppiaita, mutta Lahdessa asui myös työläisiä, virkamiehiä ja muita ammatinharjoittajia. Asemakaava-alueella asuvien upseereiden, heidän perheidensä sekä muiden venäläisten osuus Lahden väestöstä ei kuitenkaan ollut enimmillään kuin muutaman prosentin luokkaa, sillä ylivoimaisesti suurin osa venäläisistä asui asemakaava-alueen ulkopuolella Hennalan kasarmeilla.

Venäläinen siviiliväestö vaikutti asettuneen varsin kivuttomasti paikkakunnalle, ja he olivat ainakin jollain tasolla mukana paikallisessa elämässä. Venäläisiä työläisiä pidettiin yleisesti hyvinä työntekijöinä, ja Lahden kaupunki palkkasi heitä esimerkiksi katujen kunnossapitoon ja siistimiseen. Venäläisten kauppiaiden asiakaskuntaan kuului venäläisten lisäksi lahtelaisia ja päinvastoin. Vaikka venäläiseen hallintoon kohdistui voimakasta vihaa, ei paikallisilla työläisillä ja kauppiailta ollut varaa kieltäytyä työnteosta ja kaupankäynnistä ideologisin perustein. Myös Pietarin markkinoita hyödynsivät niin työväki kuin elinkeinonharjoittajatkin. Venäläiset eivät tulkintani mukaan asuneet asemakaava-alueella omassa kansallisessa piirissään, vaan samoilla sosiaalisesta luokasta muotoutuneilla alueilla kuin lahtelaiset itse. Poikkeuksen muodostivat tataarit, joiden osoitteissa oli nähtävissä ryhmittymistä. Jotkut venäläisistä avioituivat suomalaisten kanssa ja jäivät paikkakunnalle itsenäistymisen jälkeenkin. Lahtelaisissa lehdissä ei myöskään korostettu venäläisten siviilien kansallisuutta, eikä heihin kohdistettu etnistä rasismia tai stereotyyppisiä kuvailuja, vaikka he olisivat syyllistyneet rikoksiin, vaan uutisointi vertautui suomalaisten saamaan kohteluun.

Venäläisvastaisuus noudatteli Lahdessa sortokauteen liittyneiden pakkotoimien yleistä vastustuslinjaa, mutta sotaväen tulo paikkakunnalle toi suhtautumiseen henkilökohtaisemman tason, sillä kohtaamiset venäläisten kanssa väistämättä lisääntyivät. Suhtautuminen venäläisiin ei kasvavassa teollisuuskaupungissa ollut kuitenkaan suoraviivaista. Epäpoliittisen siviiliväestön kanssa elettiin arkista rinnakkaiseloa, mutta mitä lähempänä keisarikunnan poliittista hallintoa Lahdessa asuneet venäläiset toimivat sen kriittisempää ja lopulta vihamielisempää lahtelaisten suhtautuminen heihin oli. Kun järjestyksenpitoon ja valvontaan liittyviä toimia venäläistettiin sortokauden aikana, lahtelaisten epäluulo kohdistui sotaväen lisäksi paikkakunnalla asuneisiin hallintovallan edustajiksi rinnastuneisiin venäläisiin, joiden pääasiallisena tehtävänä nähtiin olevan valtiollinen kansalaisiin kohdistuva valvonta.

Kasarmien rakennustöiden käynnistyminen toi rivisotilaiden ja upseeriston lisäksi paikkakunnalle runsaasti venäläistä rakennustyövoimaa. Pietarin radan varrella useat samanaikaisesti käynnistyneet varuskuntatyömaat houkuttelivat liikkeelle myös venäläisiä irtolaisia, jotka toivat mukanaan erilaisia negatiivisia lieveilmiöitä. Rakennusaikana lehdistä kirjoitettiin kiivaasti venäläisiin liittyviä kielteisiä uutisia, jotka koskivat usein työmaan palkka- ja työaikaikiistoja, mutta myös venäläisten ja suomalaisten yhteenottoja sekä mustasukkaisuusriitoja. Rakennusaikana suomalaisten ja venäläisten välisiä suoria konflikteja tapahtui eniten, mutta venäläiset ja suomalaiset rakennustyöläiset riitelivät myös omien kansallisten ryhmiensä sisällä.

Sotaväen sisällä paikkakuntalaisten suhtautuminen kohdistui eri tavoin kasakoihin, upseeristoon sekä rivisotilaisiin. Kasakat olivat järjestyksenvalvontaan erikoistunut ryhmä, joka toimi sotaväen rinnalla. Kasakat aiheuttivat paikallisissa eniten vihaa ja pelkoa, sillä niiden toiminta kohdistui suoraan paikkakuntalaisiin, kun taas sotaväki ainakin periaatteessa varustautui keisarikunnan ulkopuolista uhkaa vastaan. Epäluuloinen ja pelokas suhtautuminen kasakoihin juontuu historialliselta taustaltaan isoonvihaan, mutta heidän järjestyksenpidolliset toimensa sortokauden aikana vahvistivat kasakoihin liitettyä väkivaltaista mainetta.

Paikallisten suhtautuminen upseeristoon oli varautunutta, ja toisaalta upseerit kokivat olevansa Venäjän virallisen kansallisuusopin mukaisesti syntyperänsä, uskontonsa ja asemansa vuoksi ylempänä sosiaalisessa hierarkiassa kuin paikallisväestö. Tämä asetelma näkyi usein upseerien käytöksessä, ja Lahdessa törmäsikin tulkintani mukaan upseerien kansallisuusopin mukainen ideologia sekä paikallisten venäläisiin jo perinteisesti liittämät määreet barbaarisesta ja sivistymättömästä kansasta. Kumpikin koki ylemmyyttä suhteessa toiseen. Lisäksi upseerien ja sotilashierarkkisesti alempien sotilaiden välillä ollut kovan kurin luoma jännite välittyi paikallisille. Koko upseeristoa ei voi kuitenkaan niputtaa samaan asenteelliseen käytökseen, sillä aineistosta löytyy mainintoja myös paikallisiin yhteistyöhaluisesti ja ystävällisesti suhtautuvista upseereista.

Paikallisten keskuudessa enemmän liikkuneisiin rivisotilaisiin suhtauduttiin luontevammin ja vuorovaikutusta tapahtui sekä hyvässä että pahassa. Paikallisväestössä jännitteisimmin venäläisiin sotilaisiin suhtautuivat nuoret miehet. Vaikka yhteisistä illanvietoista oli mainintoja, uhkapelit, alkoholi ja mustasukkaisuus sotilaiden kanssa viihtyvistä naisista johtivat myös erimielisyyksiin ja tappeluihin. Provosointia ja ärsyttämistä tapahtui puolin ja toisin. Yleinen kanssakäymisen muoto oli sotamiesten paikallisten kanssa harjoittama

kaupankäynti. Toiminta oli kiellettyä, mutta suosittua, sillä se hyödytti kumpaakin osapuolta. Kieltoa valvovana ryhmänä upseerit olivat tässäkin asetelmassa eri puolella kuin paikalliset ja sotamiehet.

Lähdeaineiston perusteella ei selviä miten venäläisiin lapsiin suhtauduttiin. Lahtelaisten lapsien suhtautuminen sotilaisiin oli sen sijaan lapsenomaisen mutkatonta. Vastaavasti upseerien ja erityisesti sotamiesten suhtautuminen paikallisiin lapsiin oli monen lähteen mukaan ystävällistä, poikkeuksen muodostivat aggressiivisemmat ja epäystävällisemmät kasakat. Kuitenkin myös lapset kokivat sotilaat muista venäläisistä erillisenä ryhmänä, johon liitettiin vierauden ja vallan elementtejä sekä suoranaista uhkaa.

Ensimmäinen maailmansota vähensi aluksi suomalaisten kielteistä suhtautumista sotaväkeen sivistyneistöä myöten. Kun Venäjän pelkäämää Suomen kautta tulevaa saksalaisten hyökkäystä ei tapahtunut, alkoivat sotilaiden kuljetukset junilla rintamalle, ja samalla haavoittuneita kuljetettiin Lahteen perustettuihin sotilassairaaloihin hoidettaviksi. Uutisoinnit paikkakuntalaisten kanssa tapahtuvista yhteenotoista vähenivät sanomalehdissä. Lehtien kirjoituksia sääтели tosin sotasensuuri, mutta myös poliisin päiväkirjojen perusteella tilanne paikkakunnalla rauhoittui. Siihen vaikuttivat sotilaiden kiristynyt kuri ja suomalaisten pelko mielenilmausten mahdollisista seurauksista sota-aikana, mutta myös sivistyneistön laskelmoitu halu saada Suomen poliittinen asema autonomian ajan alkutilanteeseen. Se, mikä sai tavallisen kansan kutomaan villavaatteita ja lapasia sotilaille, voi selittyä tulkintani mukaan myös sillä huojennuksella, jota koettiin, kun omien poikien ja miesten ei tarvinnut lähteä rintamalle, vaikka Venäjän keisarikunnan osana myös Suomi oli sodassa.

Helmikuun vallankumouksen jälkeen vuonna 1917 sotilaiden kuri höltyi ja häiriköinnit, varkaudet sekä ryöstöt paikkakunnalla lisääntyivät. Vaikka muualla vallankumouksen jälkeiset levottomuudet olivat huomattavasti väkivaltaisempia ja mittasuhteiltaan anarkistisia Lahteen verrattuna, muuttuivat lahtelaistenkin lehtien uutiset aggressiivisemmiksi ja osittain myös etnisemmiksi ja rasistisemmiksi. Etnisyyteen pohjautuva ”ryssäviha” tuli esiin kirjoituksissa, joissa kritisoitiin paikallisten naisten ja sotilaiden seurustelua ja muuta kanssakäymistä. Mustasukkaisuus oli hiertänyt erityisesti paikallisten nuorten miesten ja venäläisten välejä sotaväen tulosta asti, mutta vuoden 1917 kesällä kirjoituksissa alettiin kantaa huolta suomalaisten rodullisesta puhtaudesta sekä esimerkiksi sotilaiden kanssa seurustelevien naisten kyvystä ja oikeudesta äänestää. Nämä niin kutsutut ”ryssänmorsiamet” tuomittiin myös herkemmin sisällissodan jälkeisissä valtiorikosoikeudenkäynneissä. Sama

koski sotaväen kanssa asioivia prostituoituja, jotka olivat prostituoitujen keskinäisenkin hierarkian pohjalla. Rasistinen ja etninen kritiikki kohdistui kuitenkin vain sotaväen kanssa läheisissä väleissä oleviin naisiin. Seurustelut ja avioliitot venäläisten siviilihenkilöiden kanssa eivät aiheuttaneet tämän materiaalin mukaan rasistista eikä muunlaistakaan vihaa.

Erilaisten poliittisten ideologioiden ja niihin 1900-luvun alussa kytkeytyvien yhteiskuntaluokkien taustalla oli erityisesti sortokaudella myös Venäjän kysymykseen liittyviä näkemyseroja. Sosiaalidemokraatteja pidettiin myönteisemmin venäläisiin suhtautuvina kuin muita poliittisia puolueita, mutta kaikkien puolueiden sisällä oli myös sävyeroja siitä, miten suhteita Venäjään tulisi hoitaa. Lahdessa ja muissa teollistuvissa kaupungeissa sisällissotaa käytiin erityisesti luokkasotana, etenkin kun venäläiset sotilaat olivat käytännössä jo poistuneet kaupungista. Vaikka työväestöllä oli ollut kytköksiä venäläisiin sotamiehiin, ei sotaväki pääsääntöisesti kuitenkaan ollut kotiin pääsemisen kynnyksellä motivoitunut taistelemaan lahtelaisten rinnalla sisällissodassa. Toisaalta Lahden punakaartikaan ei suhtautunut täysin varauksettomasti venäläisiin sotilaisiin. Punakaarti ei lopulta mainittavasti hyötynyt sotaväestä sen paremmin henkilölukumäärällisesti kuin materiaalisestikaan.

Suomessa venäläisiin liitettyjen stereotyyppien taustalla näkyi eurooppalaisen vihaperinteen lisäksi Suomen ja Venäjän yhteisen historian sanelemat ennakkoluulot. Venäläisiin liitettyjä stereotyyppioita löytyi lehdistä koko ajan 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana, mutta ennen itsenäistymistä ne jouduttiin sensuurin takia usein verhoamaan metaforiin ja muihin kiertoilmaisuihin. Venäläisiä kuvailtiin tyypillisten toiseuden edustajiin liitettyjen määreiden avulla, mutta venäläisiin liitettiin myös positiivisempia mielikuvia, joilla korostettiin esimerkiksi heidän taiteellista lahjakkuuttaan. Erilaiset kollektiiviset haju-, kuulo- ja näköaistimuksiin liittyvät kielteiset mielikuvat ovat kuitenkin vahvasti edustettuina, kun alkuperäisaineistoa tulkitaan aistien historiaan liittyvien näkökulmien avulla. Tilanne ei täyttänyt puhdasta toinen–itse vastakkainasettelua, jossa ”toiseen” liittyi pelkkiä vihamielisiä ja uhkaavia sävyjä, mutta aistien historian tutkimuksen, stereotyyppien ja toiseuden käsitteiden avulla voidaan venäläiset kuitenkin paikallisväestön näkökulmasta käsittää ryhmäksi, johon kohdistui vahvoja kielteisiä, mutta osittain myös myönteisiä tunnelatauksia. Aisteihin liittyvien kollektiivisten mielikuvien valossa määritty Lahdessa olevien venäläisten ”venäläisyys” kuitenkin lähtökohdiltaan vähintään vieraudeksi ja outoudeksi suhteessa paikallisiin. Tähän perusvireeseen sortokausi toi yhä enemmän kielteisyyttä ja vihaa.

Venäläisvihamielisyysden ikiaikaisuutta ja ajallista jatkumoa korostavan perivihatulkinnan eräänä ongelmana on pidetty 1800-lukua, jolloin suomalaiset olivat varsin tyytyväisiä Venäjän suuriruhtinaskuntalaisia. Suoranainen keisarien palvonta henkilöityi etenkin vuosisadan alkupuolella hallinneisiin keisareihin. Toisten tutkimusten mukaan venäläisvihaa ei nähty historiallisena jatkumona, vaan vihaa lietsottiin systemaattisesti 1920–30-luvuilla, jolloin germaaninen rotuajattelu tarjosi käyttökelpoista välineistöä suomalaiseen venäläisvihaan.

Lahtelaisissa sortokaudella ilmestyneissä lehdissä viitattiin myös edelliseen vuosisataan suomalaisittain onnellisena aikana. Venäläisvastaisuus ja hallintovaltaan kohdistunut viha lisääntyi kuitenkin autonomian ajan loppuun tultaessa, mutta koko Venäjän kansaan kohdistuvaa etnistä ”ryssävihaa” se ei täysin vielä 1920-luvun alkupuolellakaan ollut. Vaikka vuoden 1917 aikana venäläisvastaisuuteen tuli Lahdessa rassistisia ja etnisiä sävyjä, sisällissota käytiin hyvin luokka- ja aatelähtöisesti. Varsin pian lehdissä alettiin kuitenkin puhua vapaussodasta, ja venäläisvihamielisyysden narratiiviksi aktivoitui ikiaikainen perivihollisuus ja sen oikeutukseksi Venäjän ekspansio politiikan pelko. Vihollinen oli kansallisesta taustastaan riippumatta bolševikki, mutta yhä enenevässä määrin myös kommunisti. Näkemys venäläisistä oli kuitenkin varsin jakautunut. Venäläisten joukossa nähtiin edelleen syytön ja sorrettu kansanosaa, joka kärsi ensin Neuvosto-Venäjän ja myöhemmin Neuvostoliiton hallintopoliitikasta. Näiden poliittisten aatteiden uhkan todettiin kohdistuvan myös suomalaisiin. Kun Venäjän bolševikkihallinnon anarkistisen mielivallan liikkeelle ajamia pakolaisia alkoi saapua Suomeen, heidän joukossaan todettiin Suomen itsenäisyyttä uhkaavien venäläisten lisäksi olevan myös tavallisia turvaa tarvitsevia venäläisiä.

Kulttuurihistoriallinen arjen tutkimus on keino laajentaa ja monipuolistaa kansallista venäläisvastaisuuden kokonaiskuvaa sekä siitä käytyä vuoropuhelua. Arkeaan elävät ihmiset osallistuvat valinnoillaan, toiminnallaan tai toimimatta jättämisillään kokonaiskuvan muodostumiseen. He eivät ole poliittisesta valtaeliitistä irrallisena toimiva joukko vaan yhteiskunnan mikro- ja makrotasolla käydään jatkuvaa vuorovaikutusta. Arjen tutkimuksen tarkoituksena ei ole kaivaa esiin yksilötason hätkähdyttäviä yksityiskohtia tai pelkästään elävoittaa tutkimusta vaan lisätä tutkimusnäkökulmien laaja-alaisuutta ja sitä kautta saavuttaa monitasoisempi tulkinta. Tämä tutkielma valaisee yhden paikkakunnan osalta sitä arkista ilmapiiriä, josta nouseva venäläisvihamielisyys muotoutui. Kansallinen kokonaiskuva voisi kuitenkin saada uusia sävyjä, jos suhtautumista venäläisiin tutkittaisiin laajemminkin eri paikkakunnilla eletyn arjen kautta, sillä suomalaisen venäläisvastaisuuden narratiivi riippuu

siitä, tarkastellaanko tilannetta kapinoivan torpparin, luokkataistelua käyvän työläisen vai poliittisen sivistyneistön näkökulmasta.

Tutkielman alkuperäislähteisiin liittyy erilaisia lähdekriittisiä ongelmia, jotka vähentävät tulkintojen luotettavuutta. Sanomalehtiin kohdistunut valvonta ja sensuuri sekä asukasluetteloiden alueellinen kattavuus ja monitulkintaisuus ovat seikkoja, joita ei voi tulkintoja tehdessä sivuuttaa. Suurin ongelma on kuitenkin muistitiedon vähyys, sillä yksittäisistä paikallisyhteisöön kuuluvista äänistä ei voi tehdä pitkälle meneviä ikään, sukupuoleen tai ideologiseen aatemaailmaan liittyviä päätelmiä tai yleistyksiä. Vaikka tätä ongelmaa vähentää sanomalehtien avulla muodostettu kuva, osa äänistä jää kuulumattomiin.

Lähdemateriaalista nousee kuitenkin hyvin esiin se, kuinka venäläisvastaisuus muutti muotoaan pienellä teollisuuspaikkakunnalla. Suurien kaupunkien radikaalimmat tapahtumat toki uutisoitiin, mutta niiden kosketuspinta tavalliseen kansaan muualla Suomessa jäi laimeammaksi. Vaikka Venäjän sortopolitiikka oli vuosisadan vaihteen jälkeen paljon kiistoja ja vihamielisyyttä herättänyt puheenaihe, puhuttiin Suomessa muistakin kansaa ravistelevista aiheista. Työväenliike ja ammatillinen järjestäytyminen, yleinen äänioikeus, naisliike, luokkaerot, torpparikysymys, raittiusaate ja kansan sivistäminen kietoutuivat yhteen aatteelliseksi vyyhdiksi, josta oli välillä vaikea erottaa, mihin toinen loppui ja mistä seuraava alkoi. Kansa eli ja teki töitä parhaansa mukaan ja suurimman huomion saivat omaa elämää lähellä olevat kysymykset, sillä lopulta kuitenkin ihmistä ohjaavat omista lähtökohdista ja taustoista nousevat tarpeet. Suhtautuminen venäläisiin oli hyvin realistista; jos sotaväki tai muu venäläisväestö tarjosi töitä, ne otettiin vastaan ja kauppaa käytiin kansallisuudesta riippumatta ja hallintopolitiikasta huolimatta.

Tätä tutkielmaa viimeistellessäni Venäjä hyökkäsi aamuyöllä 24. helmikuuta 2022 Ukraina. Suomalaisten Venäjä-suhteen kivikkoinen historia sai jälleen uuden käänteen, kun yhdessä yössä uhka Suomen turvallisuudesta konkretisoitui. Käydyistä keskusteluista nousee oudon tuttuja kaikuja sadan vuoden takaisista äänistä. Venäjän nykyinen hallinto ja sen ekspansio-politiikka ravistelivat kertahetimitä myös eurooppalaisen venäläisvastaisuuden hereille. Turvallisuus- ja puolustuspoliittisissa suunnitelmissa käännetään jälleen uusi sivu.

Lähteet

Julkaisemattomat alkuperäislähteet

Kansallisarkisto (KA)

- Lahden poliisilaitoksen arkisto I, 2B 112/2–115/4, 145/4–5, 226/3–227/3 / Lahden kaupungin asukasluettelo (LKas)
 - LKas 1906, kirjat 351a ja 351b.
 - LKas 1908–1909, kirja 352.
 - LKas 1909–1911, kirja 353.
 - LKas 1911, kirjat 354 ja 355.
 - LKas 1912, kirjat 357 ja 358.
 - LKas 1913, kirja 359.
 - LKas 1914, kirja 360.
 - LKas 1916, kirja 361.
 - LKas 1917, kirja 362.
 - LKas 1918, kirja 363.
 - LKas 1919, kirja 364.
 - LKas 1920, kirja 365.
 - LKas 1921, kirja 366.
 - LKas 1922, kirja 367.
 - LKas 1923, kirja 368.
 - LKas 1924, kirjat 369 ja 370.
 - LKas 1925, kirjat 371 ja 372.

- Lahden poliisilaitoksen arkisto I, 2B 112/3–115/4, 145/5, 226/3–227/3 / Poliisin päiväkirja (Ppk)
 - Ppk 1909, kirja 5.
 - Ppk 1910, kirja 8.
 - Ppk 1911, kirja 9.
 - Ppk 1912, kirja 10.
 - Ppk 1913, kirja 12.
 - Ppk 1914, kirja 14.
 - Ppk 1915, kirja 16.
 - Ppk 1916, kirja 16.
 - Ppk 1917, kirja 18.
 - Ppk 1918, kotelo 412.
 - Ppk 1919, kirja 20.
 - Ppk 1920, kirja 22.
 - Ppk 1921, kirja 24.
 - Ppk 1922, päiväkirja (1923) kirja 25.
 - Ppk 1923, kirja 26 ja 27.
 - Ppk 1924, kirja 28 ja 29.

- Digitaaliarkisto, valtiorikosylioikeuden (VRYO) henkilöaktit, <http://digi.narc.fi/digi/search.ka>.

Lähdejulkaisut ja asiakirjakokoelmat

Collan, K. J. M., *Pietarin maitokauppaolot. Matkakertomus*. Maanviljelyshallituksen tiedonantoja N:o LXXXXI 1913, Helsinki 1913.

Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1910. Lahti 1913.

Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1911. Lahti 1914.

Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1913. Lahti 1915.

Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1914. Lahti 1916.

Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna: 1915. Lahti 1916.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Vuosikerrat

Etelä-Suomen Sanomat (ESS) 1914–1924.

Lahden Lehti 1905–1909.

Lahden Sanomat 1909–1913.

Raivaaja 1908–1913.

Toveri 26.2.–16.4.1918.

Yksittäiset lehdet

Etelä-Suomen Sanomat (ESS) 4.7.1925.

Hollolan Lahti 4/1955.

Hollolan Lahti 5–6/1956.

Hämeen Sanomat 13.8.1920.

Ilkka 23.6.1917.

Keski-Savo 12.3.1918.

Lahden Lehti 21.07.1900.

Lahden Lehti 1.8.1900.

Lahden Lehti 15.8.1900.

Lahden Lehti 29.8.1900.

Lahden Lehti 3.10.1900.

Lahden Lehti 31.10.1900.

Lahti 31.7.1906.

Lahti 11.11.1906.

Lahti 20.1.1907.

Lahti 1.9.1908.

Lahti 14.11.1909.

Lahti 5.8.1911.

Lahti 14.3.1912.

Lahti 24.3.1912.

Lahti 5.9.1912.

Lahti 31.10.1912.

Lahti 4.1.1917.

Lahti 18.8.1917.

Lahti 29.12.1917.

Lahti 15.1.1918.

Lahti 26.1.1918.

Lahti 12.5.1918.

Lahti 14.8.1920.
Lahti 12.2.1921.
Lahti 28.8.1923.
Lahti 25.4.1925.
Muuriankkuri 2/2005, 12.
Suomalainen Wirallinen Lehti 1.12.1897.
Suomen Kuvalehti 20/1931.
Suur-Savo 13.8.1914.
Turun Lehti 16.8.1917.
Työkansa 23.12.1914.
Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 22.4.1925.
Uusi Päivä 2.6.1917.
Uusi Päivä 19.6.1917.
Uusi Suometar 4.8.1900.
Uusmaalainen 6.8.1909.

Haastattelut ja muistelut

Lahden kaupunginmuseon arkisto (LKA)

- Päijät-Hämeen arkisto (PHA), perinnearkisto (PA)
 - Lahti-Seuran ja Lahden kaupungin "Vanha Lahti" muistelmien keruukilpailu 1978 (a)
 - Avomaa, A. (mies, s. 1898). Kotelo A-L, 1/3.
 - Lehtinen, R. (nainen, s. 1905). Kotelo A-L, 1/3.
 - Luoto, K. (mies). Kotelo L, 2/3.
 - Mantere, A (mies, s.1893). Kotelo M-Y, 3/3.
 - Tammisto, L.A. (mies). Kotelo M-Y, 3/3.
 - Saksalanmaa, S. (nimimerkki, mies). Kotelo A-L, 1/3.
 - Lahden Säästöpankin perinteenkeruukilpailun satoa 1978 (b)
 - Järvinen, J. (nainen, s.1891).
 - Kardén, E. (nainen, s. 1898).
 - Kataja, H. (nainen, s.1905).
 - Mäkinen, A. (mies).
 - Silvennoinen, P. (mies).
 - Kansalaissota
 - Peltola, L. (nainen). Haastattelu tehty 5.1.1978.
 - Lahti-Seuran haastattelusarja 1952–1958, litteroituja henkilöhaastatteluja
 - Helenius, W. (nainen, s.1884). Haastattelu tehty 1952.
 - Nupponen, M. (mies, s. 1874). Haastattelu tehty 1952.
 - Rekola, O. (mies, s.1879). Haastattelu tehty 1952.
 - Sipilä, A. (mies, s. 1872). Haastattelu tehty 1952.

Kartat ja kuvat

Kansallisarkisto (KA)

- Digitaaliarkisto, 9. Suomenmaalaisen tarkk'ampujarykmentin varuskunta-alueen asemakaava, VRP-1/43:886.
<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=13238872> [haettu 12.3.2022].

- Sisäasiainministeriön kaava-arkisto (kokoelma) (1810–1955)
Lahten kaupungin asemakartta v. 1910.

Toivonen, Seppo, yksityiskokoelma, Lahti. Postikortti ensimmäisestä maailmasodasta.

Tietokannat

Suomen sotasurmat 1914–1922 –projektin tietokanta.
<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main> [haettu 2.2.2020].

Aikalaiskirjallisuus, muistelmat ja päiväkirjat

Halsti, Wolf H: *Mies elää aikaansa. Muistelmat 1 1905–1939*. Otava, Helsinki 1973.

Hultin, Tekla: *Päiväkirjani kertoo 1914–1918 II*. Sanatar, Helsinki 1938.

Kansanvalistusseuran kalenteri 1910. Helsinki 1909.

Laajarinne, Arvo: *Kahden tulen välissä*. Omakustanne, Lahti 1985.

Ramsay, Anders: *Muistoja lapsen ja hopeahapsen 1*. WSOY, Juva 1987.

Vannas, Mauno: *Silmä silmästä - Lehtiä lääkärin sotapäiväkirjasta 28.1. - 8.9.1918*. WSOY, Porvoo 1964.

Warén, Verna: *Päiväkirja 1918*. Orimattilan kirjaston kotiseutukokoelmassa (OKKK) säilytettävästä Verna Warénin alkuperäisestä päiväkirjasta lainauskäyttöön vuonna 2007 kirjoitettu kopio.

Vapauden irvikuvia — Venäläisen sotaväen mielivaltaisuudet Suomessa. Kustannusliike Kansanvalta, Lahti 1917.

Tutkimuskirjallisuus

Ahmed, Sara: A phenomenology of whiteness. *Feminist Theory*. SAGE Publications 2/2007, 149–168.

Alenius, Juha: Venäläisten kasarmialueesta Tampereen Rykmentin varuskunnaksi: Hennalan kasarmialueen ensimmäiset vuosikymmenet. *"Ei ol luulo tielov viärtti" Hollolan kotiseutukirja VIII*. Toim. Heikki Mantere. Hollolan kotiseutuyhdistys, Lahti 1994, 56–77.

Elomaa, Hanna: Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. *Kulttuurihistoria – johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen, Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Tietolipas 175, Helsinki 2002, 59–74.

Engman, Max: *Pietarinsuomalaiset*. WSOY, Helsinki 2004.

Engman, Max: *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. WSOY, Helsinki 2009.

Forsius, Arno: Sveitsiläiset juustonvalmistajat Päijät-Hämeessä. *Päijät-Hämeen tutkimusseuran vuosikirja 1986*. Toim. Heikki Mantere. Päijät-Hämeen tutkimusseura, Lahti 1987, 19–32.

Forsius, Arno: Lääkintähuolto Lahdessa vuoden 1918 taistelujen aikana, osat 1–3. *Hollolan Lahti* 2/1998, 3/1998.

Forsius, Arno: Kunnanlääkäri J. H. Vitalin kertomus tapahtumista Lahdessa marraskuussa 1917. ”*Sellaisthaan soon tälläsen kans*”. *Hollolan kotiseutukirja XV*. Hollolan kotiseutuyhdistys, Helsinki 2001, 58–61.

Halén, Harry: Katsaus Suomessa toimineen Venäjän sotaväen etniseen koostumukseen. *Genos. Suomen Sukututkimusseuran aikakauskirja (70)* 1/1999, 26–37, 66–67. <https://www.genealogia.fi/genos-old/70> [haettu 23.2.2020].

Halén, Harry & Kalleinen, Kristiina & Loima, Jyrki & Westerlund, Lars: Suomen venäläissurmien tutkimisen lähdepohja vuosina 1914–22. *Venäläissurmat Suomessa 1914–22. Osa I. Sotatapahtumat 1914–22*. Toim. Lars Westerlund. Edita Prima, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2004, Helsinki 2004, 11–33.

Halila, Aimo: *Lahden historia*. Lahden kaupunki, Lahti 1958.

Harjula, Mirko: *"Ryssänupseerit": Ensimmäisen maailmansodan Venäjän asevoimien suomalaistaustaiset upseerit 1914–1956*. Books on Demand, Helsinki 2013.

Hoppu, Tuomas: Lojaalisuus Venäjää kohtaan ensimmäisen maailmansodan aikana. *Historiallinen aikakauskirja (104)* 1/2006, 56–65.

Hoppu, Tuomas: *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaisnaiset aseissa 1918*. Gummerus, Helsinki 2017.

Häkkinen, Antti: *Rahasta - vaan ei rakkaudesta: prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Otava, Helsinki 1995.

Hämäläinen, Erkki: *Lahden työväen järjestyskaarti – punakaarti vv. 1917–18 organisaationa ja sodankäyntivälineenä*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1983.

Hämäläinen, Erkki: Punakaartin Lahden rykmentin muonitus-, vaatetus- ja tekninen huolto vuonna 1918. *Päijät-Hämeen tutkimusseuran vuosikirja 1985*. Päijät-Hämeen tutkimusseura, Lahti 1985, 15–35.

Immonen, Kari: *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Otava, Helsinki 1987.

Johnson, Bruce & Salmi, Hannu: Aistien historia: Kohteet ja menetelmät. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turun yliopisto, Cultural history – kulttuurihistoria 10, Turku 2013, 82–106.

Jussila, Osmo: Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917. *Suomen poliittinen historia 1809–2006*. Toim. Osmo Jussila, Seppo Hentilä, Jukka Nevakivi. WSOY, Helsinki 2006, 9–98.

Kaarle, Juha: Ryssänlimppua, ripaskaa ja vallankumousta Turussa 1901–1917. *Kasarmin aidan kahden puolen. Kaksisataa vuotta suomalaista varuskuntayhteisöä*. Toim. Jussi T. Lappalainen. SHS, Historiallinen arkisto 101, Helsinki 1993, 71–90.

Kalemaa, Kalevi: Uskela, Kaarlo (1878–1922). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. SKS, Studia Biographica 4, Helsinki 2007.
<http://www.kansallisbiografia.fi> [haettu 24.1.2022].

Karemaa, Outi: *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä: Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. SHS, Bibliotheca historica 30, Helsinki 1998.

Karemaa, Outi: Moraalisesta närkästyksestä kansalliseksi ohjelmaksi. *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Toim. Timo Vihavainen. Edita, Helsinki 2004, 226–254.

Kivioja, Virpi: *Ristiriitainen ryssä. Venäläinen kansanluonne, rotu ja viholliskuva suomalaisissa ja saksalaisissa maantieteen kouluoppikirjoissa 1933–1944*. Turun yliopisto, Poliittisen historian tutkimuksia 42, Turku 2016.

Klinge, Matti: *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. WSOY, Helsinki 1972.

Klinge, Matti: *Keisarin Suomi*. Schildt, Helsinki 1997.

Klinge, Matti: *Vihan veljet ja kansallinen identiteetti*. Siltala, Helsinki 2012.

Koivisto, Hanne: Nuoren valtion avohaavat. *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*. Toim. Marjo Kaartinen, Hannu Salmi, Marja Tuominen. SKS, Kirjokansi 109, Helsinki 2016.

Kujala, Antti: *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. SHS, Historiallisia tutkimuksia 194, Helsinki 1995.

Kujala, Antti: Suomen työväenliike, Venäjä ja venäläiset 1899–1914. *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Toim. Timo Vihavainen. Edita, Helsinki 2004, 218–225.

Krekola, Joni: *Kamppailu hallitusmuodosta 1918–1919-tietopaketti. Osa 2. Tasavallan paluu*. Eduskunnan Historia-tietopaketit verkossa, 2019.
<https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/aineistot/yhteiskunta/historia/kamppailu-hallitusmuodosta-1918-1919-osa2/Sivut/levottomuuksia-idassa-aunuksen-retki-ja-pietari.aspx> [haettu 1.5.2020].

Lehtonen, Timo: *Vaienneet kellot. Autonomian ajan sotilaskirkot 1809–1917*. Jelgava Printing House, Riika 2015.

Lehtoväre, Jari: *Riihimäen varuskunnan historia I 1909–1939*. Riihimäen varuskunta ja Riihimäen kaupunki, Hämeenlinna 2001.

Leinonen, Marja: *Helsingin venäläinen kauppiasyhdistys r.y. 1918–1988, Historiikki*. Yliopistopaino, Helsinki 1991.

Lintunen, Tiina: *Punaisten naisten tiet*. Otava, Helsinki 2017.

Luntinen, Pertti: *Keisari-Venäjän aatehistoria*. Gaudeamus, Mänttä 1981.

Luntinen, Pertti: *Sotilasmiljoonat*. SHS, Historiallisia tutkimuksia 125, Helsinki 1984.

Muilu, Heikki: *Venäjän sotilaat valkoisessa Suomessa*. Atena Kustannus, Jyväskylä 2010.

Niskanen, Riitta: *Hyvyyttä ja totuutta etsimässä – Uuno Alangon syntymästä 140 vuotta*. Lahden museoiden blogi, 12.10.2018.
<https://lahdenmuseot.blogspot.com/2018/10/hyvyytta-ja-totuutta-etsimassa-uuno.html> [haettu 12.2.2020].

Nummela, Ossi: Yhteiskuntarauhan heikentyminen Lahdessa marras-joulukuussa 1917. *Päijät-Hämeen tutkimusseuran vuosikirja 1996*. Päijät-Hämeen tutkimusseura, Lahti 1996, 84–99.

Nygård, Toivo: Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. *Suomen lehdistön historia 2: Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Toim. Päiviö Tommila, Toivo Nygård, Raimo Salokangas. Kustannuskiila, Kuopio 1987, 9–166.

Närhi, Matti: Venäläiset joukot Suomessa autonomian aikana. *Venäläiset Suomessa 1809–1917*. Toim. Pauli Kurkinen. SHS, Historiallinen arkisto 83, Helsinki 1984, 161–180.

Peltonen, Matti: *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus, Tampere 1999.

Peltonen, Ulla-Maija: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. SKS, Toimituksia 657, Helsinki 1996.

Rappaport, Helen: *Pietari 1917. Ulkomainen eliitti Venäjän vallankumouksen pyörteissä*. Minerva kustannus, Juva 2017.

Rossi, Leena: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turun yliopisto, Cultural history – kulttuurihistoria 10, Turku 2012, 49–81.

Sainio, Venla: Hultin, Tekla (1864–1943). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. SKS, Studia Biographica 4, Helsinki 2000.
<http://www.kansallisbiografia.fi> [haettu 8.3.2020].

Salokangas, Raimo: Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla. *Suomen lehdistön historia 2: Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Toim. Päiviö Tommila, Toivo Nygård, Raimo Salokangas. Kustannuskiila, Kuopio 1987, 167–433.

Seppänen, Esa: *Venäjä vanha tuttu, vaan niin vieras. Suomen naapurikuvan todet, luulot ja harhat*. Tammi, Helsinki 2010.

Shenshin, Veronica: *Venäläiset ja venäläinen kulttuuri Suomessa. Kulttuurihistoriallinen katsaus Suomen venäläisväestön vaiheista autonomian ajoilta nykypäiviin*. Helsingin yliopisto, Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2008.

Suominen, Eila: Mahtikylästä kulttuurimaisemaan - Okeroinen ajasta aikaan. *Okeroisten kyläkirja: ulkomaille Okeroisiin*. Toim. Irma Willman. Okeroisten kylän yhteisjakomaiden jako-osakkaat, Lahti 2010, 48–51.

Suvikumpu, Liisa: *Suomalaiset kylpylät - Kotimaisen kylpylökulttuurin historiaa*. SKS, Kirjokansi 20, Helsinki 2014.

Takala, Hannu: *Taistelu Lahdesta 1918*. Lahden kaupunki, Jyväskylä 2008.

Talvi, Veikko: *Kouvolan historia II osa, 1880-luvulta talvisodan syttymiseen*. Kouvolan kaupunki, Kouvola 1984.

Tanskanen, Aatos: *Venäläiset Suomen sisällissodassa vuonna 1918*. Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A, 91, Tampere 1978.

Tarkiainen, Kari: *Se vanha vainooja. Käsitukset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen*. SHS, Historiallisia tutkimuksia 132, Helsinki 1986.

Tikka, Marko: *Kenttöoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. SKS, Bibliotheca historica 90, Helsinki 2018.

Tikka, Marko: *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*. Gummerus, Helsinki 2008.

Tommila, Päiviö (päätoim.): *Suomen lehdistön historia 5: Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Muut toimittajat: Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto, Raimo Salokangas. Kustannuskiila, Kuopio 1988a.

Tommila, Päiviö (päätoim.): *Suomen lehdistön historia 6: Hakuteos Kotokulma – Savon Lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Muut toimittajat: Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto, Raimo Salokangas. Kustannuskiila, Kuopio 1988b.

Ukkonen, Taina: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessissa*. SKS, Toimituksia 797, Helsinki 2000.

Westerlund, Lars: *Massakern i Jakobstad. Klubbliv, jägarprotest och privatjustis*. Helsinki 1993.

Vainio-Korhonen, Kirsi: *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa – Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa*. SKS, Kirjokansi 174, Helsinki 2018.

Vihavainen, Timo: *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*. Minerva kustannus, Juva 2014.

Vihola, Teppo: Fellman, August (1839–1912). *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. SKS, Studia Biographica 4, Helsinki 2003.
<http://www.kansallisbiografia.fi> [haettu 23.2.2020].

Vilkko, Marjo: *Suomi on ruotsalainen*. Schildts & Söderströms, Helsinki 2014.

Vilkuna, Kustaa H. J.: *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. SKS, Historiallisia tutkimuksia 229, Helsinki 2005.

Yleisteokset, ensyklopediat ja sanakirjat, muu aineisto

Miten täysi-ikäisyysraja on muuttunut vuodesta 1898 lähtien? *Eduskunnan kirjaston tietopalvelulta kysyttyä*.
<https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/tietopalvelulta-kysyttya/Sivut/miten-taysi-ikaisyyysraja-on-muuttunut-vuodesta-1898-lahtien.aspx> [haettu 7.2.2022].

Hollolan kulttuuritie -opas.

Järjestysvalta horjuu Suomessa. *Suomi 80. Itsenäistymisen vuodet 1917–1918*. Tampereen yliopiston opiskelija- ja opetusprojektina syntynyt verkkojulkaisu 1997.
<https://webpages.tuni.fi/sochistoria/suomi80/teema5.htm> [haettu 18.3.22].

Jääkäriliike. *Suomi 80. Itsenäistymisen vuodet 1917–1918*. Tampereen yliopiston opiskelija- ja opetusprojektina syntynyt verkkojulkaisu 1997.
<https://webpages.tuni.fi/sochistoria/suomi80/teema6.htm> [haettu 18.3.2022].

Lahtelainen metalliteollisuus ennen toista maailmansotaa. *Kuka, Mitä, Lahti* -sivusto.
<http://www.lahdenmuseot.fi/kuka-mita-lahti/lahden-historia/teollisuuskaupunki/lahtelainen-metalliteollisuus-ennen-toista-maailmansotaa/> [haettu 10.2.2020].

Suomen santarmihallitus. Kansallisarkiston *Arkistojen portti* -sivusto.
http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Suomen_santarmihallitus [haettu 12.11.2019].

Valtion pakolaisavustuskeskus. Kansallisarkiston *Arkistojen portti* -sivusto.
http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Valtion_pakolaisavustuskeskus [haettu 12.11.2019].

Yle:n uutinen 7.5.2016: *15-vuotias tyttö kirjasi traagiset tapahtumat päiväkirjaan - vuoden 1918 tapahtumista tehdään tv-sarja*.
<https://yle.fi/uutiset/3-8863470> [haettu 25.1.2020].

Yleinen suomalainen asiasanasto YSA. Helmikuun vallankumous.
<https://finto.fi/ysa/fi/page/Y124631> [haettu 12.2.2022].